

ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ПРИВАТНИЙ ЗАКЛАД
«ДНІПРОВСЬКИЙ ГУМАНІТАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ»
НАВЧАЛЬНО-НАУКОВИЙ ІНСТИТУТ
КАФЕДРА ТУРИСТИЧНОГО ТА ГОТЕЛЬНО-РЕСТОРАННОГО
БІЗНЕСУ

КОНСПЕКТ ЛЕКЦІЙ НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

**РЕКРЕАЦІЙНІ КОМПЛЕКСИ (РЕКРЕАЛОГІЯ; РЕКРЕАЦІЙНІ
КОМПЛЕКСИ СВІТУ)**

	<small>(назва навчальної дисципліни)</small>	
Освітній ступінь	бакалавр	
	<small>(назва ступеня вищої освіти – бакалавр або магістр)</small>	
Спеціальність	242 ТУРИЗМ І РЕКРЕАЦІЯ	
	<small>(шифр і назва)</small>	
Освітня програма	«Туризм» Наказ 50-02 від 27.04.2023	
	<small>(назва, дата і № наказу про затвердження ОП)</small>	
Статус дисципліни	навчальної	обов'язкова
		<small>(обов'язкова або вибіркова)</small>
Мова навчання:		українська

Дніпро – 2024

«Рекреаційні комплекси » // Конспект лекцій навчальної дисципліни «Рекреаційні комплекси ». Дніпро : ВНПЗ «Дніпровський гуманітарний університет», 2024. 163 с.

РОЗРОБНИК(-И): Ходак О.В., старший викладач кафедри туристичного та готельно-ресторанного бізнесу.

Розглянуто на засіданні кафедри готельно-ресторанного бізнесу
22.07.2024, протокол № 12

Схвалено Вченою радою університету, рекомендовано для використання в освітньому процесі протягом 4 років 22.08.2024, протокол № 12

ВСТУП

Конспект лекцій з навчальної дисципліни «Рекреаційні комплекси світу» покликаний сформулювати у здобувачів вищої освіти фундаментальні знання про системи організації діяльності населення для відновлення фізичних і духовних сил, моделі державної підтримки рекреації як соціально значущого процесу. Крім того, у процесі освоєння курсу здобувачі вищої освіти набувають знання щодо особливостей формування потенціалу рекреаційних комплексів світу та використання методів оцінки механізмів їх ефективного функціонування та ін.

Увага приділяється наданню теоретичних знань і практичних навичок у питаннях методології здійснення досліджень територіальної рекреаційної системи, засад формування рекреаційних комплексів у контексті забезпечення охорони природи, раціонального природокористування, районування та проектування.

Загальне завдання конспекту лекцій – комплексно розглянути проблеми рекреації як складного соціально-економічного явища; з'ясувати особливості рекреаційної діяльності та рекреаційно-туристського обслуговування, рекреаційні потреби та ін.

Змістовний модуль 1. Теоретико-методологічні основи рекреаційної діяльності

ТЕМА 1. РЕКРЕАЦІЯ ЯК СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНЕ ЯВИЩЕ

ПЛАН

1. Актуальність вивчення дисципліни.
2. Об'єкт, предмет і задачі навчальної дисципліни.
3. Рекреація як система уявлень про діяльність людей у вільний час.
4. Соціально-економічна сутність рекреації, її основні функції.
5. Основні поняття дисципліни.

1. Актуальність вивчення дисципліни.

Сучасні умови життєдіяльності людського суспільства пов'язані з істотним підвищенням значення рекреації (від лат. *recreatio* - відновлення). Вплив рекреації на розвиток різноманітних галузей матеріального виробництва й сфери послуг постійно зростає. Значення рекреації особливо підвищується у зв'язку з негативними наслідками науковотехнічного прогресу, погіршенням природного середовища й урбанізацією. Рекреаційна діяльність тісно пов'язана із природоохоронними заходами, поліпшенням медичного обслуговування, розширенням послуг харчування, торгівлі й побуту, відпочинку й розваг.

Одночасно рекреаційна сфера формується як самостійна індустрія, нова складова економічної системи. Розвиток рекреаційної індустрії припускає безперервний пошук оптимального співвідношення між освоєнням природних ресурсів і відновленням їхніх властивостей, між збереженням унікальних природних зон і задоволенням потреб населення у відпочинку. Потреба у відпочинку, відновленні здоров'я, психічних сил – це найбільш загальні потреби людини, що забезпечують життєдіяльність її організму. *Відпочинок залежно від типів вільного часу розрізняють на повсякденний, короткочасний і тривалий*, кожному з них відповідає свій тип простору.

Просторове середовище повсякденного відпочинку включає первинне житло, суспільні центри культури, дозвілля й спорту, паркові й пляжні зони, міські вулиці.

Первинне житло - міська квартира, будинок – створює мікросвіт домашнього середовища, що забезпечує первинні функції відпочинку (сон, харчування, гігієна), дозвілля, соціальні контакти, творчу діяльність, фізичну рекреацію.

Короткочасний щотижневий відпочинок відбувається в природно-урбанізованому середовищі на «порозі» міста, у приміських й міжселищних територіях з використанням вторинного й третинного житла.

Вторинне житло – дача – контрастно первинному житлу, тому що забезпечує відносну автономність проживання і розміщається переважно в приміських зонах. Відпочинок у вторинному житлі став популярним в 50-х роках ХХ в. і переріс у дачний бум до 70-х років. Дачні селища тісним кільцем охопили майже всі найбільші міста. Вторинне житло стало переважним місцем тривалого відпочинку в пенсійний період життя.

Функції буферної зони, що стримує потоки відпочиваючих у приміську зону, виконує «поріг» міста. Ця зона включає потужні Парки відпочинку виконуючі пізнавальні, розважальні, спортивні, оздоровчі функції. Основу таких центрів становить третинне житло, що задовольняє потребу людини в тимчасовому приміщенні для короткочасного й тривалого відпочинку. Це готелі всіх типів, бази відпочинку для сімейних, для молоді, школярів і дошкільників, лікувально-профілактичні установи (санаторії й профілакторії).

Центри відпочинку на «порозі» міста в радіусі 50 - 60 км мають певну спеціалізацію.

Міжселищні центри відпочинку розміщуються в межах 200 - 250 км від міста й мають поліфункціональний характер. До складу центра відпочинку на міжселищній території входять третинне житло, підприємства харчування, торгівлі, побутового обслуговування, службово-господарські установи, спортивні й водні споруди, видовищні установи, парки, лісо-, луго- і гідропарки, зовнішній і внутрішній транспорт, інженерні комунікації, служби благоустрою.

Таким чином, актуальною проблемою в сфері рекреаційної діяльності є визначення необхідності в різних типах рекреаційних установ з урахуванням характеру й динаміки потреб і їхніх послуг. Це дозволяє здійснювати цілеспрямований вплив як на процес їхнього формування, так і на розвиток сфери рекреації.

Рекреаційна діяльність вимагає знань по рекреаційній архітектурі, вивчення рекреаційної території і її планувальної організації, взаємодії з архітектурно-планувальною організацією рекреаційного комплексу й організацією внутрішнього простору рекреаційної установи.

2. Об'єкт, предмет і задачі навчальної дисципліни.

Навчальна дисципліна «Рекреаційні комплекси світу» вивчає архітектуру рекреаційного середовища, планувальну організацію, функціональне зонування, організацію внутрішнього простору рекреаційних комплексів різних видів і рангів.

Об'єктом дослідження виступають рекреаційні комплекси як специфічні системи суспільно-економічних відносин в області соціальної політики, спрямованої на відтворення психоемоційного стану й фізіологічного здоров'я людини.

Предметом дослідження в дисципліні є виявлення об'єктивних закономірностей формування і розвитку рекреаційних комплексів і механізмів їх ефективного функціонування в конкретних соціально-економічних і природних умовах певних країн та регіонів.

Головними завданнями вивчення дисципліни «Рекреаційні комплекси світу» є:

- вивчити теоретичні основи формування та функціонування рекреаційних комплексів як складових господарського комплексу;
- дослідити рівні, структуру та фактори формування рекреаційних потреб;
- проаналізувати поняття, склад і структуру рекреаційно-ресурсного потенціалу;
- вивчити теоретичні основи, основні схеми та характеристики рекреаційних районів світу та України;
- ознайомитись з основами рекреаційного природокористування.

3. Рекреація як система уявлень про діяльність людей у вільний час.

Рекреація – це процес відновлення фізичних, духовних і нервово-психічних сил людини, який забезпечується системою заходів і здійснюється у вільний від роботи час на спеціалізованих територіях. Таке визначення підкреслює відновлювальну функцію рекреації.

Зміни як в матеріально-технічній базі та організації виробництва, так і в соціальній сфері сучасного суспільства, вплинули на соціально-економічну роль рекреації в процесі суспільного відновлення. Відновлення робочої сили охоплює комплекс суспільних відносин, пов'язаних з головною відновлювальною силою – людиною. Тому кожна суспільно-економічна формація характеризується своїми, тільки їй властивими закономірностями і особливостями відновлення робочої сили.

Основним чинником, який визначає підвищення ролі рекреації, перетворює її в сучасних умовах в один з найважливіших компонентів відновлення робочої сили, є науковотехнічна революція. Вона призводить до ускладнення виробництва в цілому і його окремих технологічних процесів, до різкого зростання в ньому значення робочої сили. Одночасно із зміною елементів

виробництва зростають вимоги до робітника: рівня його загальної освіти і професійної підготовки, кваліфікації, фізичного стану і здатності швидко адаптуватися до мінливих умов виробництва.

4. **Соціально-економічна сутність рекреації, її основні функції.**

Науково-технічний прогрес змінює характер життєдіяльності людини. Поступово скорочуються фізичні і відносно збільшуються розумові і нервово-психічні затрати праці в міру зростання її складності і напруженості. Поділ праці і її спеціалізація, конвеєризація, поділ операцій і їх монотонність викликають нервову втому, яку зняти набагато важче, ніж втому від фізичних навантажень.

Відновлення нервово-психічної енергії, на відміну від фізичної, – процес складніший. Сучасні умови праці визначають необхідність не тільки тривалішого відпочинку, але і переходу до активних його форм з використанням природних умов і ресурсів.

Підвищення ролі рекреації в значній мірі визначається зростанням урбанізації, яка нерозривно пов'язана з концентрацією виробництва і розвитком виробничих сил.

Хоча в усі періоди історії людства головною була саме відновлювальна функція рекреації, її сутність, структура, аксіологія (ціннісність) суттєво змінювалися. Якщо раніше відпочинок ототожнювався з пасивним «розташуванням», а обов'язковою оцінкою ефективності курортного відпочинку було набирання додаткової ваги, то тепер дослідження вказують на те, що лише активний відпочинок суттєво зменшує захворюваність. У першу чергу це стосується психічних, серцево-судинних хвороб і хвороб органів дихання.

У цілому *рекреація виконує ряд важливих функцій, які поділяються на 4 основні групи:*

- медико-біологічна;
- соціально-культурна; — економічна; — виховна.

Медико-біологічна функція полягає в санаторно-курортному лікуванні й оздоровленні. Оздоровлення – один із шляхів вирішення проблеми зняття виробничого й позавиробничого психологічного стомлення людини. Лікування – відновлення здоров'я людини під час та після перенесеного захворювання.

Соціально-культурна функція — це провідна функція рекреації. Культурні, та/бо духовні потреби — це потреби пізнання в самому найширшому сенсі, пізнання навколишнього світу й свого місця в ньому, пізнання сенсу й призначення свого існування. Рекреаційна діяльність відкриває широкі можливості для духовного спілкування людини з природними, культурно-історичними й соціальними цінностями не тільки своєї країни, але й усього світу. На сьогодні часто спостерігається поєднання пізнавальних і розважальних функцій рекреації, наприклад функціонування пізнавально-розважальних центрів.

Економічна функція рекреації полягає у відновленні робочої сили працівників. Серед економічних функцій рекреації варто виділити декілька основних.

1. Головне місце належить такій із них, як просте й розширене *відтворення робочої сили*. Завдяки рекреації підвищується здатність трудящих до праці, збільшується тривалість періоду збереження повноцінної працездатності, що веде до збільшення фонду робочого часу внаслідок скорочення захворюваності, підвищення життєвого тону.

2. З економічної точки зору важлива роль рекреації як нової форми споживчого попиту на специфічні товари й послуги, що призводить до *формування цілої сфери господарської діяльності*, що розширює асортимент випуску продукції як традиційних галузей промисловості, так і сільського господарства. Наприклад, виробництво туристського спорядження, одягу, готельних меблів і встаткування, т. зв. товарів туристського попиту (карти, буклети, парасолі, листівки, окуляри й т. ін.), розвиток сувенірної промисловості.

3. Завдяки розвитку рекреації відбувається *прискорений розвиток господарської структури певного регіону країни*, збільшення надходжень до бюджету.

4. Розвиток рекреації веде до *розширення сфери застосування праці*, тобто збільшення зайнятості населення за рахунок рекреаційного обслуговування в галузях, пов'язаних із рекреацією прямо й побічно. Роль економічної функції рекреації постійно зростає.

Рекреація є важливим засобом *виховання*. Туризм у багатьох країнах, як правило, із самого початку свого зародження був пов'язаний з патріотичним рухом, з вихованням у населення любові до батьківщини на основі знайомства із природою, історичним минулим. Велика роль туризму полягає й в інтернаціональному вихованні, толерантному ставленні народів один до одного, в зміцненні міжнародних зв'язків, сприяє зближенню націй.

Сутність рекреаційної сфери полягає у задоволенні потреб людини, пов'язаних із оздоровленням, відпочинком, туризмом та змістовним проведенням часу в період дозвілля, тобто задоволення всього комплексу потреб у рекреаційних послугах за допомогою різних засобів – природних, соціальних, культурних, техногенних тощо. Розширення рекреаційної діяльності одночасно є причиною й наслідком значних змін у житті сучасного суспільства, що пов'язані з глобальними проблемами кінця ХХ – початку ХХІ століття, і обумовлює актуальність вивчення дисципліни (рис. 1).

Рис. 1. Вплив змін у житті сучасного суспільства на розширення рекреаційної діяльності

Про масштаби рекреації свідчать:

— 20% - тобто 1/5 всього населення світу - щорічно бере участь у рекреаційній діяльності та поїздках;

— 40 - 55% населення великих міст світу у вихідні дні виїждять за межі міст з рекреаційними цілями;

— рекреаційні витрати в економічно розвинених країнах у 2,3 рази вищі від витрат на одяг і взуття та на 18 % вищі витрат на закупівлю продовольчих продуктів.

Відпочинок із привілею у минулому перетворюється у сучасному світі на найважливішу статтю споживчого попиту, стає характерним елементом способу життя.

В Україні, а також у інших країнах СНД право на відпочинок є невід'ємним правом кожного громадянина. Відповідно до ст. 45 Конституції України, «Кожен має право на відпочинок. Це право забезпечується наданням днів щотижневого відпочинку, а також оплачуваної відпустки, встановлення скороченого робочого дня з окремих професій і виробництв, скорочення тривалості роботи у нічний час». Відповідно до Гаагської декларації по туризму, найсуттєвішим і необхідним є право «на відпочинок, вільний час та періодично оплачувану відпустку, а також право використовувати цей час для відпустки, вільних поїздок з освітніми та розважальними цілями і використання благ, що отримуються від туризму, як внутрішнього, так і зовнішнього».

5. Основні поняття дисципліни.

Поняття «рекреація» являє собою сукупність етимологічних значень двох іноземних слів: лат. *recreatio* (відновлення) й франц. *recreations* (розвага, відпочинок зміна дії), що виключають трудову діяльність і характеризують простір, пов'язаний із цими діями. Існує багато визначень поняття «рекреація», проте найбільш вживаними в сучасній науковій літературі є наступні:

— різноманітні види людської діяльності у вільний час, спрямовані на відновлення сил і задоволення широкого кола потреб, як особистісних, так і соціальних. Зокрема, розвиток навичок міжособистісного спілкування, підвищення трудового й культурного потенціалу суспільства, формування нових рис і якостей особистості, навичок сприйняття природних і культурних цінностей;

— процес відновлення фізичних, духовних і нервово-психічних сил людини, який забезпечується системою відповідних заходів і здійснюється у вільний від роботи час;

— це сукупність явищ і відносин, що виникають у процесі використання вільного часу для оздоровчої, пізнавальної, спортивної й культурно-дозвільної діяльності людей на спеціалізованих територіях.

Відповідно рекреант – особа, яка відновлює свої розумові, духовні й фізичні сили на спеціалізованих територіях.

Час є необхідною умовою зайняття рекреаційною діяльністю. Весь фонд часу людини розподіляється на робочий та позаробочий час.

Вільний час – необхідна умова здійснення рекреаційної діяльності; вільний час – динамічна категорія, що має риси певної епохи, соціальної групи; вільний час змінюється як за обсягом, так і по змісту. Вільний час не можна ототожнювати із позаробочим (вільним від виробничої діяльності) часом, він є його частиною. *Позаробочий час* складається із чотирьох різних функціональних груп:

- 1) час для поїздки на місце роботи;
- 2) час для задоволення природних потреб;
- 3) час для домашньої праці й побутових потреб;
- 4) час для фізичного, інтелектуального розвитку й відпочинку, що і є, по суті, вільним часом (рис. 2).

На сьогодні частка вільного часу складає у середньому 18–20 %. За циклічністю розрізняють щоденний (40 %), щотижневий (вихідні дні наприкінці робочого тижня – 35 %), щорічний (відпустка – 8 %) і пенсійний вільний час (13 %) та перерви в роботі (4 %). Структура використання позаробочого часу мінлива. У суспільстві розвиваються два паралельних, але протилежно спрямованих процеси. Так, простежується стійка тенденція зменшення витрат

позаробочого часу на домашню працю за рахунок розвитку сфери обслуговування і громадського харчування, широкого застосування побутової техніки і в результаті все більше часу залишається на відпочинок.

Зворотний процес можна спостерігати у зв'язку з підвищенням інтенсивності праці. Високий ритм роботи, одержання великої інформації, автоматизація і комп'ютеризація праці викликає у робітників надмірну втому, стрес, відчуження по відношенню до виконуваної роботи, необхідність у постійному підвищенні кваліфікації. Відповідно працюючим стає необхідною більша кількість часу для відновлення психофізіологічного й інтелектуального стану.

Крім того, на використання вільного часу значний вплив має так званий процес трансформації суспільної свідомості. Даний процес західноєвропейські дослідники назвали переходом від «суспільства робочого часу до суспільства вільного часу», який проявляється у зміні в теоретичній концепції вільного часу і зміні в системі духовних цінностей особистості. Історично розрізняють три фази розвитку концепції вільного часу:

- 50–ті роки ХХ ст. домінувала орієнтація на використання вільного часу як засіб для відновлення фізичних і духовних сил виключно з метою продовження плідної праці;

- 60–70–ті роки ХХ ст. вільний час використовується на споживання матеріальних благ, які забезпечуються зростаючим добробутом суспільства (придбання товарів, нерухомості, предметів розкоші);

- починаючи з 80–90–х років ХХ ст. явною стає тенденція до гедонізації (від грец. hedone – задоволення) вільного часу – отримання задоволення, фізичне і емоційне розвантаження, зміна обстановки й діяльності становлять основний сенс проведення вільного часу. Тобто споживання благ цивілізації не заради необхідності й не як самоціль, а заради насолоди життям. Суспільство так само продовжує більше споживати, але тепер це в меншому ступені стосується матеріальних благ і більше орієнтовано на отримання вражень, пізнання.

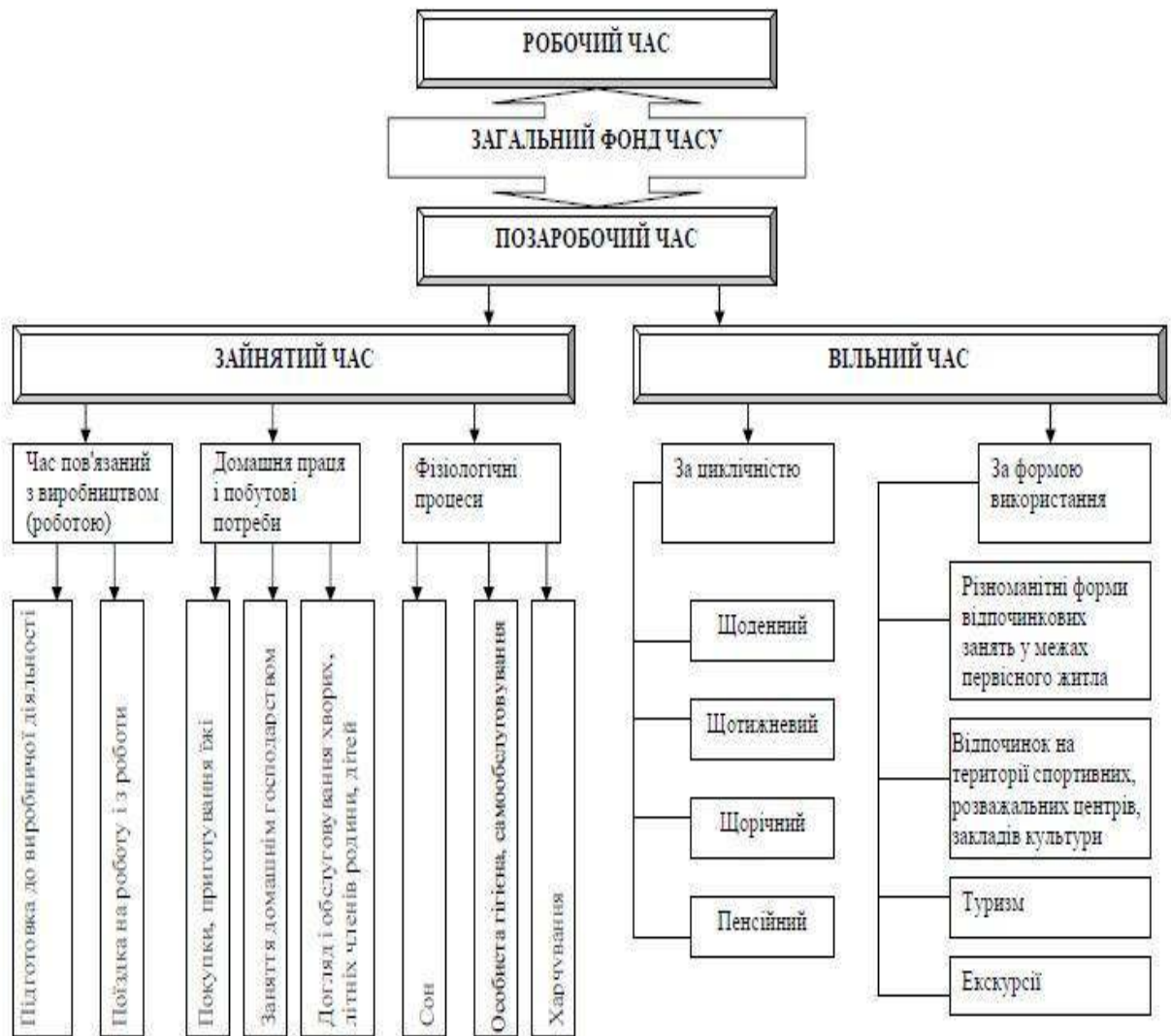

Рис. 2. Структура загального фонду часу

Зміни в системі духовних цінностей особистості можна схарактеризувати наступними рисами:

— Орієнтація на насолоду життям: життя має приносити задоволення, відпочинок – це можливість для самореалізації особистості, а робота – необхідний засіб підтримання високого рівня життя. Гедонізм передбачає зростання попиту на враження і зміну вражень, причому найбільшу значимість має процес, а не об'єкт отримання задоволення.

— Екстраверсія – поворот до альтернативної культури, звернення до зовнішнього світу, відкритість суспільства по відношенню до альтернативних культур, спілкування, нові соціальні контакти й знайомства.

— Екологізація мислення – усвідомлення вразливості оточуючого природного середовища та його єдності з людським суспільством. Усвідомлення вичерпності природних ресурсів, негативного впливу розвитку промисловості й урбанізації на всі складові оточуючого середовища спонукає людство до обмеження й раціоналізації використання всіх видів ресурсів, застосування нових «м'яких» технологій.

У контексті розвитку психології вільного часу і зміни в системі духовних цінностей особистості змінилося місце й роль рекреації в структурі потреб суспільства – рекреація стала

нагальною потребою всіх членів суспільства. Відповідно змінився і характер цих потреб від примітивних – до більш піднесених, від простого відновлення сил – до способів реалізації людиною своїх індивідуальних емоційних і інтелектуальних потреб. У зв'язку з чим в усьому світі спостерігається стрімке урізноманітнення видів рекреаційних занять релаксаційного, освітнього, інтелектуального, екстремального, активного, екологічного характеру.

Рекреаційна територія (акваторія) – складова земельного фонду (водного простору), що використовується в туризмі, лікуванні й відпочинку. Виділяють такі функціональні типи рекреаційних територій: лікувальний, оздоровчий, спортивний, пізнавальний. В Україні всі території, які резервуються для рекреаційних потреб, залежно від власника земельної ділянки підрозділяються на приватні й державні; за використанням для оздоровлення населення – на місцевості національного, обласного (регіонального), районного значення.

За призначенням розрізняють дві групи рекреаційних територій: для короткочасної й тривалої рекреації. У межах територій тривалої рекреації виділяють рекреаційні території: урбанізовані на базі курортних населених пунктів або курортних агломерацій (Велика Ялта, Алушта, смт. Славське); національні природні парки, проміжні території (ареали відпочинку, сільські місцевості, дачні селища). Місцями короткочасної рекреації є лісопарки, гідропарки, лугопарки, приміські ліси. Відповідно до часового фактора виділяють постійні, сезонні й тимчасові рекреаційні території. З поняттям «рекреаційна територія» тісно пов'язані такі поняття, як «рекреаційне освоєння» й «рекреаційна освоєність».

Рекреаційне освоєння – це багатобічний процес пристосування території для тих або інших видів рекреаційних занять і їхніх комбінацій.

Рекреаційна освоєність території – це досягнутий рівень господарського потенціалу рекреації в процесі територіального поділу праці; стан розвитку рекреаційної функції на певній території (акваторії) за певний період. Характеризується насиченістю території елементами рекреаційної інфраструктури, рекреаційним навантаженням, ступенем розвитку рекреаційного господарства. Рекреаційне освоєння території є наслідком процесу рекреаційного освоєння території, акваторії або іншого середовища, ступінь якого характеризується відносними (порівняно з іншими територіями) і абсолютними (показники насиченості певної території об'єктами рекреаційного господарства) даними. Рекреаційне освоєння території нерівномірне внаслідок відмінностей ресурсно-рекреаційної бази й попиту на рекреаційні послуги.

ТЕМА 2. РЕКРЕАЦІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ І РЕКРЕАЦІЙНО-ТУРИСТСЬКЕ ОБСЛУГОВУВАННЯ

ПЛАН

1. Сутність поняття «рекреаційна діяльність».
2. Основні форми рекреаційної діяльності.
3. Категорії «міжнародний турист» і «внутрішній турист»: спільне та відмінне.
4. Класифікація рекреаційної діяльності.
5. Сутність поняття «рекреаційно-туристське обслуговування».
6. Основні поняття, пов'язані з рекреаційно-туристським обслуговуванням.
7. Особливості надання рекреаційно-туристських послуг.

1. Сутність поняття «рекреаційна діяльність».

Рекреаційна діяльність безпосередньо впливає на економіку регіону, а держави через споживання рекреаційних послуг. Опосередкований вплив рекреації проявляється у стимулюванні

попиту на такі види економічної діяльності, як транспорт, зв'язок, готельне і ресторанне господарство, роздрібна торгівля, харчова промисловість, фінанси і страхування. Завдяки цьому покращується економічна ситуація в регіоні та державі, створюються додаткові робочі місця на постійній та сезонній основі. Регіон та держава загалом отримують додаткові вигоди від притоку капіталу, зокрема вкладень коштів у розвиток інфраструктури регіону вітчизняними і іноземними інвесторами у результаті посилення зацікавлення з їхнього боку.

В науковій літературі можна зустріти різні підходи до визначення поняття «рекреаційна діяльність». Так, за О. Бейдиком, рекреаційна діяльність – система заходів, пов'язаних із використанням вільного часу для оздоровчої, культурно-пізнавальної діяльності людей на спеціалізованих територіях, і характеризується, у порівнянні з іншими видами діяльності, зміною, розмаїтістю, незвичністю поведінки людей і самоцінністю процесу (О. Бейдик «Українсько-російський словник термінів і понять з рекреаційної географії та географії туризму»).

Д. Ніколаєнко визначає рекреаційну діяльність як різноманітні дії людей, орієнтовані на відновлення власних сил відповідно до стандартів своєї соціокультурної системи (Д. Ніколаєнко, 2001).

В навчальних посібниках зустрічаються такі визначення рекреаційної діяльності:

- діяльність у вільний час, спрямована на відновлення й розвиток психічних, фізичних і духовних сил людини;
- один із комплексних видів життєдіяльності людини, спрямований на оздоровлення і задоволення духовних потреб у вільний від роботи час;
- управлінські та економічні заходи, що спрямовані на використання вільного часу для оздоровчої, лікувальної та культурної діяльності.

В наказі Міністерства охорони навколишнього середовища України «Про затвердження Положення про рекреаційну діяльність у межах територій та об'єктів природно-заповідного фонду України» (№ 330 від 22.06.2009 р.) надається таке визначення поняттю «рекреаційна діяльність – діяльність, спрямована на відновлення розумових, духовних і фізичних сил людини шляхом загальнооздоровчого і культурно-пізнавального відпочинку, туризму, санаторно-курортного лікування, любительського та спортивного рибальства, полювання тощо».

В цілому слід зазначити, що рекреаційна діяльність визначається трьома чинниками:

рекреаційними потребами, рекреаційними ресурсами і наявними грошовими ресурсами.

2. Основні форми рекреаційної діяльності.

Розрізняють три основні форми рекреації: лікування, відпочинок і туризм.

Рекреаційну діяльність за тривалістю умовно можна розділити на щоденну, короткочасну з поверненням на нічліг у місця постійного проживання і без повернення (рекреація у вихідні дні наприкінці тижня, уікенд), і тривалу з нічлігом поза місцем постійного проживання. Повсякденна рекреація здійснюється на територіях первісного житла, дозвільних і спортивних центрах, паркових і пляжних зонах. Територіально короткочасна рекреація обмежується міською і приміською зоною в радіусі однеденної пішохідної або транспортної доступності, а здійснення тривалої рекреації територіально практично не обмежено. Заданою ознакою щоденна і короткочасна рекреація з поверненням на нічліг до місця постійного проживання збігається з таким поняттям як відпочинок, а тривала рекреація з нічлігом поза місцем постійного проживання за своєю суттю відповідає туризму.

Відпочинок (дозвілля) – це специфічна діяльність людини, не спрямована на задоволення нагальних потреб; будь-яка діяльність (або бездіяльність) спрямована на відновлення сил людини. Людина відпочиває щодня, у вихідні дні, свята, під час відпустки та з настанням пенсійного

періоду. Відпочинок носить індивідуальний характер і залежить від віку, професійної приналежності, освіти та інших характеристик особистості. Але зміни у ставленні та варіантах проведення відпочинку відбуваються і на рівні суспільства в цілому, що залежить від стадії його розвитку, традицій, моди.

Лікування – відновлення здоров'я людини під час та після перенесеного захворювання (територіально може проходити як у межах так і поза межами первинного житла, наприклад у спеціалізованих установах лікувально-оздоровчого типу).

Складність такого явища, як туризм, характеризується наявністю великої кількості визначень, які постійно еволюціонують. Відповідно в науковій літературі склалися різні підходи до визначення туризму: юридичний, статистичний, економічний, соціальний, галузевий. У зв'язку з чим необхідно виявити *основні складові ознаки цього поняття*:

1. *Тривалість туристської поїздки*. На відміну від подорожей туризм – це переміщення людей у досить короткі проміжки часу. Тривалі подорожі здійснюють лише одиниці індивідуумів. Туризм же – масове явище ХХ століття, що одержало свій розвиток у чинність сформованої в розвиненому суспільстві політико-економічної ситуації. Люди повсюдно одержали право на щорічну (у середньому 2–3 тижні) відпустку. За статистикою найбільшу частку займає туризм вихідного дня (2–3 дня), далі йдуть нетривалі туристські поїздки (6–7 днів), значно меншу частку займають 12–денні тури. Усі інші, більш тривалі, туристські поїздки випадають зі статистики через незначність своєї питомої ваги в загальній масі. Загалом можна визначити тривалість туристської поїздки від 24 годин до 6 місяців.

2. Важливою категорією визначення також є *місце постійного проживання (місце проживання) і місце тимчасового відвідування*. Туризм передбачає виїзд людей із місця свого постійного проживання до іншої місцевості в своїй країні або в іншу країну. Переміщення в межах місцевості постійного проживання, наприклад щоденні поїздки на роботу, не можуть бути належні до туризму. У країні, де є правовий інститут прописки, це – місце прописки, яке реєструється відповідними службами державної влади, що регулює міграцію населення. Місце тимчасового відвідування. Турист повинен обов'язково відвідати іншу країну або місцевість у своїй країні, відмінну від місця свого постійного проживання, і обов'язково вибути із цього місця.

3. Найважливішою категорією є *мета туризму*. Головні цілі туризму: відпочинок, розваги, оздоровлення, лікування, пізнання, освіта, зайняття спортом, професійно-ділові цілі, релігійні цілі.

4. *Відстань*. Також є найважливішим для визначення критеріїв туризму. Відстань, на яку повинен від'їхати подорожуючий від свого звичайного місця проживання має бути адекватна для того, щоб цей індивідуум здійснив ночівлю. Ночівля головна ознака туризму й критерій віднесення мандрівника до категорії туристів.

5. Заборона заробляння грошей у відвідуваному місці з місцевого джерела. Турист не має права заробляти гроші в місці свого тимчасового відвідування з місцевого джерела. Це положення не обмежує можливості туристів одержувати гроші з інших, що не належать по економічних та адміністративних показниках, місць. Це дуже важливий фактор, відповідно до якого до категорії туристів зараховуються всі відрядні й подорожуючі із метою бізнесу.

Підсумовуючи всі складові наведені вище можна визначити туризм як тимчасовий виїзд людей із місця свого постійного проживання до іншої країни або місцевості у межах своєї країни з метою оздоровлення, пізнання, у професійно-ділових та інших цілях, без заняття оплачуваною діяльністю у відвідуваному місці на термін, що перевищує 24 години до одного року й із зобов'язанням покинути країну або місце перебування в певний строк.

З метою уніфікації статистичного обліку в туризмі на Конференції ООН по міжнародному туризму, що проходила в 1963 р. у Римі, й з огляду на рекомендації експертної статистичної групи

1967 р. було прийняте поняття відвідувач – це особа, що відвідує країну поза своїм місцем проживання з будь-якою метою, крім занять оплачуваною діяльністю.

Це визначення включало в себе:

1. Туристів як тимчасових відвідувачів (відвідувачі, які ночують), котрі залишаються в країні як мінімум 24 години і здійснюють щонайменше одну ночівлю в колективних або індивідуальних засобах розміщення у відвідуваній країні й подорожі, що мають метою наступні напрямки: відпочинок, лікування, навчання, паломництво, спорт і т. ін.; ділові поїздки, відвідування родичів, участь у конгресах.

2. Одноденні відвідувачі (не здійснює жодної ночівлі у відвідуваній країні в індивідуальних або колективних засобах розміщення):

- одноденних екскурсантів як тимчасових відвідувачів, що перебувають у країні менше 24 годин;

- особи, що пересікають кордон із робочими цілями, пасажери круїзів і транзитні пасажери, які не зупиняються на ніч у готелях, але при цьому вертаються щонаочі на ночівлю на судно, яхту, турпотяг.

3. Категорії «міжнародний турист» і «внутрішній турист»: спільне та відмінне.

Відповідно до форм організації туризму виділяють:

- міжнародних (іноземних) туристів;
- внутрішніх туристів

Міжнародний турист (іноземний турист) – тимчасовий відвідувач, котрий ночує, тобто здійснює у відвідуваному місці як мінімум одну ночівлю в колективних або індивідуальних засобах розміщення; особа, котра подорожує з метою туризму до іншої країни, що не є країною його звичайного місця проживання й перебуває за межами його звичайного середовища, на строк, не менший 24 годин і не більший 6-ти місяців протягом одного календарного року без заняття оплачуваною діяльністю із джерела у відвідуваній країні.

Міжнародними туристами вважаються особи, що подорожують:

- з метою відпочинку, лікування, відвідування родичів і т. ін.;
- з метою участі в семінарах, конгресах (наукових, дипломатичних, релігійних, адміністративних, атлетичних і т.д.);
- з діловими цілями;
- у морському круїзі, навіть якщо вони залишаються на судні менш ніж 24 години.

До категорії міжнародних туристів не належать й не враховуються в статистиці туризму:

- іноземні робітники;
- мігранти, включаючи утриманців і супровідних;
- особи, що їдуть із метою навчання строком більше ніж на шість місяців;
- військовослужбовці, їхні утриманці й члени родин, за винятком поїздки із метою туризму;
- працівники дипломатичних служб, а також утриманці, члени родин, прислуга працівників дипломатичних служб;
- кочівники й біженці, вимушені переселенці;
- регулярно мігруючі з метою пошуку роботи громадяни прикордонних районів; ▪

транзитні мандрівники;

- учасники групових поїздки на туристських поїздах, що ночують у вагонах поїзда;
- учасники групових поїздки на спальних автобусах, що ночують у салонах цих автобусів;

- члени екіпажів морських суден, залізничних поїздів, що ночують на судні або у вагоні поїзда;
- члени екіпажів повітряних судів, які не проводять ніч у місці відвідування;
- мандрівники, що проїжджають через країну без зупинки, навіть якщо їхня подорож триває більше 24 годин.

Внутрішній турист – тимчасовий відвідувач, який ночує, тобто здійснює у відвідуваному місці як мінімум одну ночівлю, що постійно проживає в певній місцевості й подорожує з метою туризму до іншої місцевості у межах своєї країни, але поза межами свого звичайного перебування на строк, що не перевищує 12 міс., і не займається оплачуваною діяльністю з джерела в місці тимчасового перебування.

До категорії внутрішніх туристів не належать і не враховуються в статистиці внутрішнього туризму:

- постійні жителі, які переміщуються до іншої місцевості або місцевості в межах країни з метою організації свого звичайного місця проживання, наприклад переселенці, особи, що за якими-небудь мотивами змінюють своє місце проживання;
  - особи, що переміщуються до іншого місця в межах країни для заняття діяльністю, оплачуваною із джерела у відвідуваному місці, наприклад тимчасові або сезонні, вахтові робітники;
  - особи, що переміщуються у зв'язку і з метою тимчасової роботи в установах у межах країни;
  - особи, що регулярно переміщуються між місцевостями з метою оплачуваної роботи або навчання;
  - військовослужбовці, що перебувають під час виконання службових обов'язків, або на маневрах, а також утриманці, що їх супроводжують, і члени їхніх родин;
  - кочівники й біженці, а також змушені переселенці;
  - транзитні пасажери;
  - учасники групових поїздок на туристських поїздах, що ночують у вагонах потягу;
  - учасники групових поїздок на спальних автобусах, що ночують у салонах цих автобусів;
  - члени екіпажів морських суден, залізничних поїздів, що ночують на судні або у вагоні поїзда;
  - члени екіпажів повітряних судів, які не проводять ніч у місці відвідування. Екскурсант – тимчасовий (одноденний) відвідувач місцевості, населеного пункту, території або іншої країни, незалежно від його громадянства, статі, мови й релігії, котрий перебуває в даній місцевості з метою туризму менше ніж 24 години, тобто той, що не здійснює ночівлі в місці перебування.
- До категорії екскурсантів належать пасажери яхт і інших круїзних судів, учасники туристських залізничних маршрутів. Екскурсанти не враховуються у статистиці туризму, але являються активними учасниками рекреаційної діяльності.

4. Класифікація рекреаційної діяльності.

У науковій літературі висвітлені численні різноманітні класифікації й групування рекреаційної діяльності. Їх сутність полягає у виділенні окремих форм і видів рекреації по різних напрямках. Проведення класифікації дозволяє на науковій основі вирішувати ряд проблем розвитку й територіальної організації рекреаційного господарства, визначати попит на окремі види рекреаційних послуг. Із огляду на складність і багатоаспектність рекреаційної діяльності загальноприйнятої класифікації на основі єдиного підходу не розроблено. Найбільш розповсюдженими ознаками, за якими проводиться класифікація рекреаційної діяльності є

наступні: територіальна ознака, тривалість, правовий статус, мета (ціль, мотивація) рекреаційної діяльності, сезонність, спосіб пересування, вік, кількість учасників, форма організації, використовувані транспортні засоби. Узагальнена схема класифікації рекреаційної діяльності наведена на рис. 1.

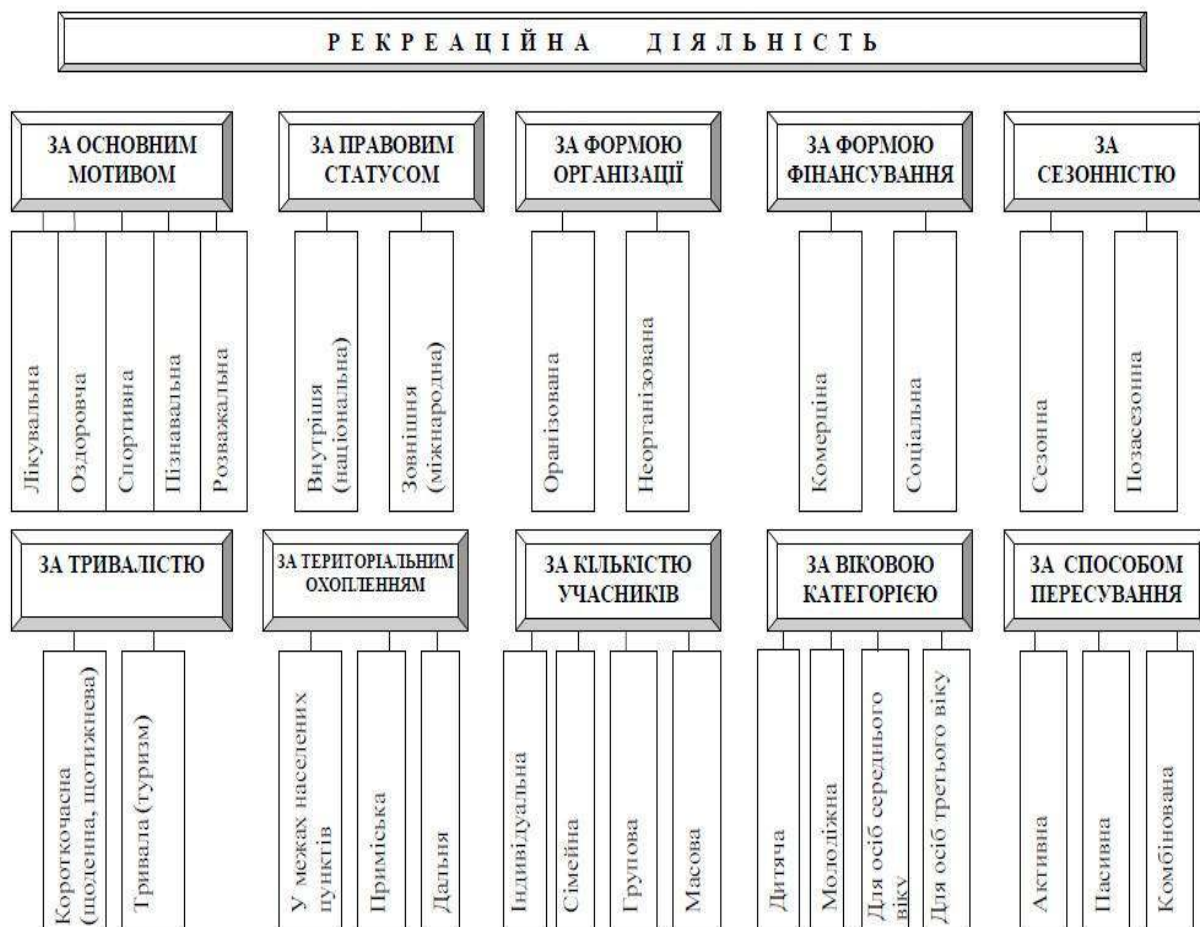

Рис. 1. Класифікація рекреаційної діяльності

За основним мотивом рекреаційна діяльність може бути класифікована наступним чином: лікувальна, оздоровча, спортивна, пізнавальна. Останнім часом науковці до наведених вище мотивів рекреаційної діяльності стали додавати розважальний мотив.

Залежно від правового статусу рекреаційна діяльність може бути класифікована наступним чином: внутрішня (національна), яка здійснюється рекреантами, мешканцями країни на території власної країни, і зовнішня (міжнародна), яка здійснюється рекреантами на території інших країн, що не є місцем їх постійного проживання.

Поділ вільного часу в залежності від характеру його використання на щоденний, щотижневий і щорічний дає змогу структурувати використання вільного часу для рекреаційних цілей і розглядати рекреаційну діяльність із боку періодичності, територіального охоплення, правового статусу.

Використання щоденного вільного часу і щоденна рекреаційна діяльність безпосередньо пов'язані з власним помешканням і міським середовищем.

Щотижнева рекреаційна діяльність здебільшого здійснюється на приміських рекреаційних об'єктах. Використання щорічного вільного часу територіально практично не обмежується. Таким чином, у залежності від територіального охоплення рекреаційна діяльність поділяється на:

- рекреацію в межах населених пунктів – місць постійного проживання; ▪ рекреацію приміську або місцеву; ▪ рекреацію дальню.

Відповідно, *в залежності від тривалості* рекреаційна діяльність розділяється на:

- короткочасну (до 1 доби) – яка здебільшого відповідає поняттю «короткотерміновий відпочинок в межах постійного проживання» – щоденна і щотижнева (уікенд) рекреаційна діяльність;
- тривалу (понад 1 добу) – яка здебільшого співпадає з поняттям «туризм».

Відпочинок включає в себе численні різноманітні види людської діяльності і проходить в межах постійного проживання людини (власне помешкання, географічне місто постійного проживання – міський парк, центр розваг, аквапарк, клуб, кінотеатр, центри для певних видів спортивних занять, рекреаційні водойми з пляжами тощо), та на спеціалізованих територіях, які знаходяться на порозі міста (рекреаційні ліси, лісопарки, гідропарки, лугопарки, центри для певних видів спортивних занять, рекреаційні водойми, екскурсійні об'єкти). *Рекреаційну діяльність під час відпочинку можна класифікувати на такі основні групи:*

- діяльність, пов'язана з певними фізичними навантаженнями (фізична рекреація) зайняття спортом, фізичною культурою, прогулянки, плавання, купання;
- любительські заняття – полювання, збирання ягід, грибів, садівництво, фотографування, художня творчість, танці та ін.;
- відвідування видовищних установ із метою розваг як активного так і пасивного характеру – кінотеатрів, клубів, цирків, театрів та інших так званих установ дозвілля;
- діяльність, пов'язана з розвитком особистості – читання літератури, перегляд телепередач, отримання додаткової освіти, екскурсійна діяльність;
- спілкування по інтересах, участь у різного роду масових заходах (свята, рольові ігри, реконструкції).

Багато перерахованих видів діяльності під час відпочинку проявляються комплексно, у складному взаємозв'язку між собою. Особливо таке поєднання спостерігається під час довготривалого відпочинку з виїздом і ночівлею поза місцем постійного проживання, що за змістом співпадає з поняттям «туризм».

Класифікувати туризм за цілями дуже складно у зв'язку з його значною диверсифікованістю і, відповідно, існуванням значної кількості видів і підвидів.

Дане твердження добре ілюструє такий вислів: «скільки буде туристів, стільки і буде різних цілей їхньої мандрівки», проте узагальнення цілей має значне наукове і практичне значення, оскільки використовується організаторами відпочинку для цілей статистичного обліку, прогнозування попиту, організації програм подорожей, конструювання рекреаційних циклів. У класичній теорії туризму виділяються такі основні цілі: відпочинок і оздоровлення, лікування, пізнання, спортивні, релігійні, професійно-ділові, освітні цілі, гостьові (відвідання родичів і знайомих), інші цілі. У залежності від мети розрізняють відповідні види туризму. Узагальнення широкого кола наукових публікацій, практика роботи туристських підприємств, виражена мотивацією, сформованість пропозиції та перспективність розвитку дають можливість виділяти наступні види туризму: оздоровчий, лікувальний, пізнавальний, діловий, релігійний, освітній, спортивний, екстремальний, сільський, екологічний. Наведений перелік не претендує на вичерпну повноту, а в кожному з видів можливе виділення окремих підвидів і форм туризму.

За формою організації рекреаційна діяльність підрозділяється на організовану й неорганізовану. При здійсненні рекреаційної діяльності рекреанти задовольняють свої потреби

різним чином. Отримати певний набір послуг рекреант може за посередництвом певних організацій, наприклад туристських фірм, або без їх участі. Організована рекреаційна діяльність передбачає отримання чітко зафіксованого умовами обслуговування комплексу рекреаційних послуг, надання яких організовано фірмами посередниками в міру проходження заздалегідь розробленого маршруту і попередньо оплачується рекреантами. Прикладом організованої рекреаційної діяльності можуть бути екскурсія, екологічний тур, пізнавальний тур. Неорганізовані рекреанти котрі не мають жодних домовленостей з організаціями-посередниками, здійснюють свою діяльність на принципах самодіяльності і самообслуговування. Прикладом неорганізованої рекреаційної діяльності є піший похід, виїзд до приміської рекреаційної зони на пікнік, відвідування цікавих рекреаційних об'єктів і місцевостей.

За кількістю учасників рекреаційна діяльність поділяється на: індивідуальну (від однієї до п'яти осіб), сімейну (три – п'ять осіб), групову (10 і більше осіб), масову. Кількість учасників у першу чергу залежить від характеру рекреаційної діяльності. Наприклад, індивідуальний характер діяльності притаманний здебільшого лікувальним, діловим, освітнім видам рекреації.

Сімейний і груповий – оздоровчим, розважальним, пізнавальним. Прикладом масової рекреаційної діяльності може бути літній пляжно-купальний відпочинок на спеціалізованих рекреаційних територіях: гідропарках, водосховищах або щотижнева розважальна діяльність на територіях міських парків культури й відпочинку.

За віковими категоріями розрізняють такі види рекреаційної діяльності: дитяча (до 14 років), молодіжна (15 – 29 років), осіб середнього віку (30 – 60 років), рекреаційна діяльність осіб третього віку (60 і більше). Розподіл категорій рекреантів за віком має вирішальне значення з точки зору мотивації рекреаційної діяльності та наявності вільного часу, який необхідний для її здійснення.

Залежно від форм фінансування рекреаційна діяльність може бути:

- комерційна – здійснюється за власні кошти рекреанта;
- соціальна – можливість одержання відпочинку реалізується за рахунок систем соціального страхування, дотацій від держави, суспільних і комерційних структур. Такі міри вживають із метою забезпечення можливості одержання відпочинку різними верствами населення, які не мають для цього достатніх фінансових засобів. Наприклад, пенсіонери, студенти, люди з обмеженими можностями, категорії низькооплачуваних працівників.

Залежно від сезонності рекреаційна діяльність буває сезонна і позасезонна. Так, певні види рекреаційних занять, особливо спортивні, можна здійснювати виключно при наявності відповідних погодно-кліматичних умов, наприклад купання, прийняття сонячних ванн, катання на лижах; а пізнавальні й розважальні види рекреації здебільшого не мають обмежень по сезонам.

Залежно від способу пересування рекреаційна діяльність підрозділяється на активну, пасивну, комбіновану. Активна передбачає використання фізичної сили рекреанта і може бути пішохідна, велосипедна, водна, лижна та ін. Пасивна передбачає використання різних видів транспорту: автомобільна, автобусна, залізнична, авіаційна, річкова, морська. Нерідко для організації рекреації використовують і нетрадиційні способи пересування – підводні човни, криголами, повітряні кулі, тварин. Здебільшого реакційна діяльність за способом пересування має комбінований характер.

5. **Сутність поняття «рекреаційно-туристське обслуговування».**

Рекреаційно-туристське обслуговування – сукупність видів діяльності підприємств рекреаційної інфраструктури, що забезпечують задоволення потреб рекреантів при покупці та споживанні послуг і товарів під час подорожі або перебування поза місцем проживання.

Задоволення потреб рекреантів носить комплексний характер і зосереджений на надання комплексного туристичного продукту.

6. Основні поняття, пов'язані з рекреаційно-туристським обслуговуванням.

Туристський продукт – попередньо розроблений комплекс туристських послуг, який поєднує не менше ніж дві такі послуги, що реалізується або пропонується для реалізації за визначеною ціною, до складу якого входять послуги перевезення, послуги розміщення та інші туристські послуги, не пов'язані з перевезенням і розміщенням (послуги з організації відвідувань об'єктів культури, відпочинку та розваг, реалізації сувенірної продукції тощо). Туристичний продукт реалізуються та пропонуються за визначеною ціною:

- послуги розміщення;
- послуги перевезення;
- інші послуги (екскурсії, реалізація сувенірної продукції тощо).

Туристичний продукт охоплює 3 основні види можливих пропозицій туристичної організації на ринку:

1. Тур – комплекс різних видів туристських послуг, з'єднаних на базі головної мети подорожі, що надаються по ходу проходження маршруту в певний час для задоволення потреб туриста.

2. Екскурсія – туристська послуга тривалістю до 24 годин у супроводі екскурсовода за заздалегідь затвердженим маршрутом для забезпечення задоволення духовних, естетичних, інформаційних потреб туристів, безнадання послуг розміщення (нічлігу).

3. Туристські товари включають товари специфічного туристського попиту (карти, листівки, буклети, сувеніри, туристське спорядження та ін.), тобто характерні туристські товари, і неспецифічні, тобто супутні туристські товари, до яких належать товари загального призначення (рушники, парасольки, купальники та ін.).

Характерні туристські послуги та товари – послуги та товари, призначені для задоволення потреб споживачів, надання та виробництво яких суттєво скоротиться без їх реалізації туристам.

Супутні туристські послуги та товари – послуги та товари, призначені для задоволення потреб споживачів, надання та виробництво яких несуттєво скоротиться без їх реалізації туристам.

7. Особливості надання рекреаційно-туристських послуг.

Основні відмінні від матеріального товару як ринкового продукту властивості рекреаційно-туристської послуги (РТП) представлені на рис. 2.

Основною характерною рисою послуги як товарного продукту, як результату виробничої діяльності рекреаційно-туристського підприємства є збіг процесів виробництва, реалізації послуги (готелем) і споживання (клієнтом) у часі й просторі.

Надати послугу можна лише тоді, коли надходить замовлення або з'являється клієнт. Із цього погляду деякі фахівці вважають, що нерозривність виробництва й споживання являє собою саме той фактор, що робить послуги дійсно послугами й відрізняє їх від товару в матеріальній формі.

Нерозривний взаємозв'язок надання й споживання припускає, що багато видів послуг невіддільні від того, хто їх надає. Так, послуги з особистого обслуговування в готелі невіддільні від службовців готелю, обслуговування в ресторані – від офіціанта й т. ін.

Залучення покупця до процесу надання й споживання послуги означає, що продавець повинен проявляти турботу не тільки про те, що надавати, але і як надавати. Споживач найчастіше розглядає продавця послуг як свого роду експерта, на чії знання й професійні навички він покладається. У цьому сенсі майже завжди продавець послуги стає ніби її частиною.

Неминучим слідством нерозривності надання й споживання є мінливість якості послуги. Виконання послуги відбувається на території виробника з активною участю й взаємодією споживача з виконавцями, при їхньому безпосередньому контакті.

Якість послуги істотно залежить від того, хто, де й коли її надає. Наприклад, в одному готелі сервіс високої якості, а в іншому, сусідньому — низького.

На мінливість послуг істотно впливають дві групи факторів. Перша група безпосередньо пов'язана з організацією підбора й роботи з персоналом підприємства. Інше важливе джерело мінливості послуг – сам покупець, його унікальність, що пояснює високу ступінь індивідуалізації послуги відповідно до вимог споживача. Одночасно це викликає необхідність ретельного, всебічного й систематичного вивчення поведінки споживачів. У результаті в підприємства, що надає РТП, з'являється можливість управляти поведінкою споживачів або, принаймні, врахувати психологічні аспекти при роботі з клієнтами.

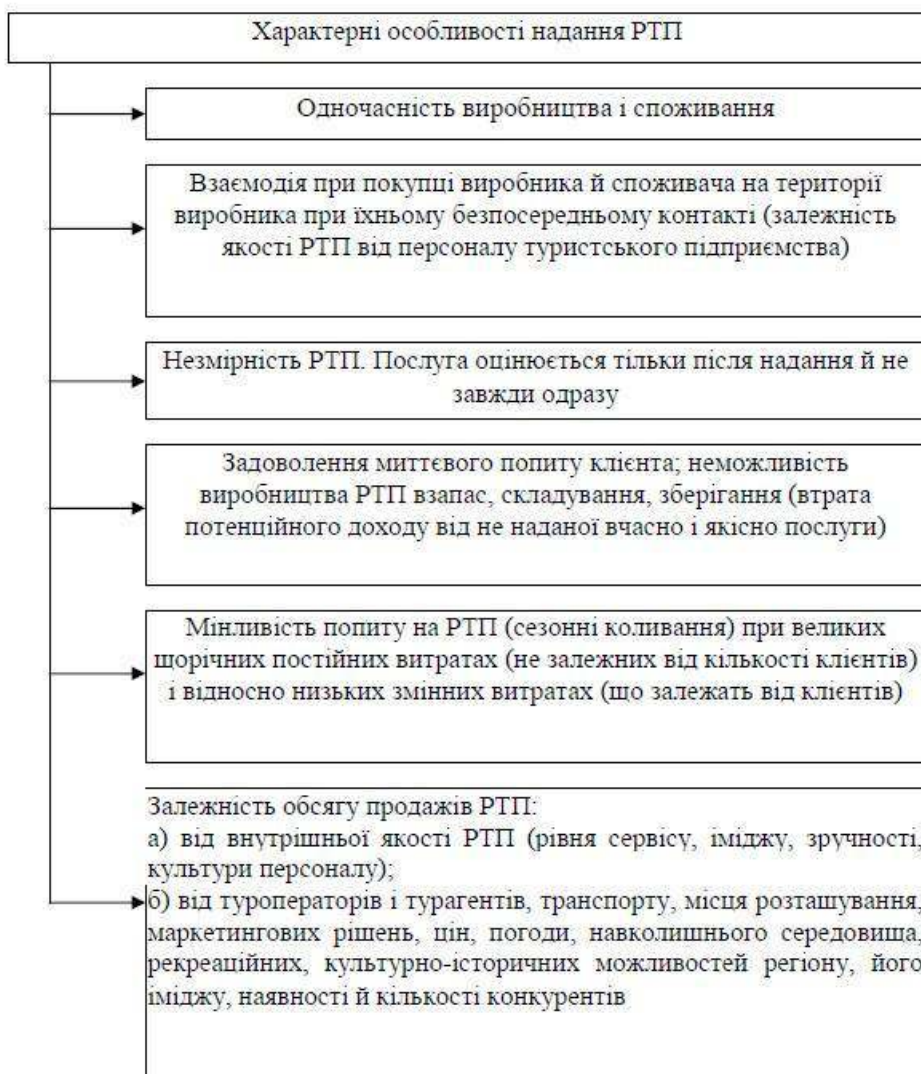

Рис. 2. Особливості рекреаційно-туристських послуг

Для зменшення мінливості послуг розробляються стандарти обслуговування.

Стандарт обслуговування – це комплекс обов'язкових для виконання правил обслуговування клієнтів, які покликані гарантувати встановлений рівень якості всіх вироблених операцій.

Невідчутність, або нематеріальний характер послуг означає, що їх неможна продемонструвати, побачити, спробувати або вивчити до одержання. Невловимий характер послуг утруднює процес ціноутворення й просування послуг на ринок.

Послугу не можна виміряти. Її можна тільки оцінити після надання (іноді певний час потому).

Характерною рисою РТП є їхня нездатність до зберігання. Вона задовольняє миттєвий попит клієнта. Послуги не можуть бути збережені для подальшого продажу. І якщо вона не зроблена, те потенційний доход туристського підприємства втрачається. Більше того, не надана вчасно послуга може стати майбутнім збитком для підприємства.

Нездатність послуг до зберігання означає, що необхідно вживати особливих заходів на вирівнювання попиту та пропозиції. До них числа можуть належати:

- устанавлення диференційованих цін;
- застосування знижок;
- введення системи попередніх замовлень;
- збільшення швидкості обслуговування;
- сполучення функцій персоналу.

Попит на РТП непостійний, залежить від пори року, підданий сезонним коливанням. Виробництво РТП вимагає високих матеріальних (щорічних, постійних) витрат при істотно менших змінних витратах. Це вимагає залучення в сезон додаткового персоналу, що найчастіше не зацікавлений (у потрібному ступені) у своєчасному і якісному обслуговуванні. Крім того, нестача коштів на постійні витрати знижує якість РТП.

Надання РТП залежить від туроператорів і турагентів, маркетингових рішень (у тому числі щодо встановлення ціни), від наявності транспорту й транспортних повідомлень, від місця розташування закладів розміщення й погоди, навколишнього середовища, рекреаційних, культурно-історичних можливостей регіону, від іміджу країни, місцевості, а також від наявності й кількості конкурентів.

ТЕМА 3. РЕКРЕАЦІЙНІ ПОТРЕБИ: ФАКТОРИ ФОРМУВАННЯ, РІВНІ, ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКИ ПЛАН

1. Сутність рекреаційних потреб, їх диференціація і взаємодія.
2. Чинники формування рекреаційних потреб.
3. Методи дослідження рекреаційних потреб.
4. Сутність і характеристика рекреаційного попиту.

1. Сутність рекреаційних потреб, їх диференціація і взаємодія.

Розвиток рекреаційної діяльності на всіх рівнях визначають рекреаційні потреби, причому вони впливають на два її основні аспекти:

- просторово-часову динаміку;
- територіальну організацію.

У загальному виді *рекреаційні потреби* можна визначити як *вимоги до умов відновлення сил людини*. Рекреаційні потреби зокрема, як і потреби людини в цілому, є продуктом історії.

Рекреаційні потреби проявляються на трьох рівнях організації людей:

1. *Суспільні потреби*, що визначаються як потреби всього суспільства у відновленні фізичних і психологічних сил, а також всебічному розвитку всіх його членів; потреби в розширеному відтворенні соціально-трудового й соціально-культурного потенціалу суспільства.

2. *Групові рекреаційні потреби* відбивають зміст потреб певних соціальних груп населення.

3. *Індивідуальні рекреаційні потреби* визначаються як потреби у відновленні фізичних і духовних сил людини в її фізичному, інтелектуальному й духовному вдосконалюванні. Вони включають у себе безліч рекреаційних занять, які задовольняють ці потреби в зміні звичної обстановки, у відновленні здоров'я, знятті стомлення, у пізнанні навколишнього світу, у подоланні перешкод, задоволенні естетичних потреб, у духовному збагаченні, бігу від повсякденності й т. ін.

Індивідуальні рекреаційні потреби постійно розвиваються і впливають на структуру й своєрідність рекреаційних потреб соціальної групи, до якої належать індивіди, а діяльність соціальних груп сприяє формуванню суспільних рекреаційних потреб. Однак такий вплив індивідуальних і групових рекреаційних потреб на суспільні рекреаційні потреби є вторинним. Провідним і визначальним виявляється зворотний вплив. Відносини суспільних, групових та індивідуальних рекреаційних потреб є діалектичними, тобто такими, у яких складові елементи взаємно впливають один на одного при провідній ролі суспільних потреб.

Характеристика мотивів, що формують рекреаційну діяльність:

1. *Психологічні мотиви:*

- потреба у відпочинку;
- потреба в спортивних заняттях;
- потреба в оздоровленні, лікуванні; — потреба у психологічній розрядці тощо.

2. *Культурні мотиви:*

- бажання більше знати про інші країни (історія, мистецтво, живопис, архітектура);
- бажання спілкуватися з іншими народами; — релігія, пілігримство тощо.

3. *Міжособистісні мотиви:*

- бажання змінити постійне оточення (місце проживання, робота, сім'я, сусіди тощо);
- відвідування друзів, родичів; — завести нових знайомих тощо.

4. *Мотиви престижу:*

- репутація;
- потреба в загальному визнанні; — бажання бути оціненим;
- ділові інтереси тощо.

2. Чинники формування рекреаційних потреб.

Формування рекреаційних потреб протікає під впливом комплексу факторів, які можна згрупувати наступним чином:

— *соціально-економічні фактори* – рівень матеріального статку масового споживача, рівень цін на рекреаційні товари та послуги, наявність вільного часу, доступність інформації (реклама) про рекреаційні об'єкти і послуги;

— *демографічні* – вік, стать, сімейний стан, освіта, професія, приналежність до певної соціальної групи, регіон основного проживання та тип місцевості проживання (міська або сільська);

— *особистісно-поведінкові фактори* – індивідуальні особливості індивіда, стиль життя, інтереси, система духовних цінностей, мотивація рекреаційної діяльності, стан здоров'я;

— *фактори культурного і суспільно-психологічного характеру* – пріоритети в системі духовних цінностей суспільства в цілому, його окремих груп, досягнутий рівень психології

споживання, вплив моди на вибір видів рекреаційних занять, існуючі традиції проведення відпочинку;

— *ресурсно-екологічні фактори* – масштаби і забезпеченість території різними видами рекреаційних ресурсів, екологічний стан навколишнього природного середовища;

— *політичні фактори* – безпека рекреаційних регіонів і об'єктів, відсутність збройних конфліктів, тероризму, піратства, дотримання міжнародних норм і правил щодо прав і свобод людини.

3. Методи дослідження рекреаційних потреб.

1. Соціологічні дослідження:

— анкетне опитування (вибірковий зондаж); — інтерв'ювання населення.

Вибірковий зондаж, інтерв'ювання проводиться за місцем проживання населення або у рекреаційно-туристських місцевостях.

2. Розрахунково-нормативні дослідження.

— граничні потреби населення:

$$P_j = I_j \delta_j, \quad (1)$$

де P_j – граничні потреби j -му виді рекреації;

I_j – загальна вибірковість j -го виду рекреаційної діяльності;

δ_j – частковий коефіцієнт реалізації потреб.

Вибірковість – це відсоток населення певної території, що надає перевагу тому або іншому виду рекреаційної діяльності. Виділяють особисту та загальну вибірковість.

$$I_j = \sum_{i=1}^m a_i I_{ij}, \quad (2)$$

де I_j – загальна вибірковість; I_{ij} – особиста вибірковість;

a_i – частка j -ї демографічної групи у % від усього населення; i – порядковий номер виду рекреаційної діяльності; m – кількість демографічних груп.

Головними факторами, що обумовлюють рекреаційні атракції є:

— вік (приклад формування рекреаційних потреб для різних вікових груп рекреантів наведений у табл. 1);

— рівень доходів; — наявність вільного часу;

— вартість путівки або туру.

Таблиця 1 Туристські пріоритети різних демографічних груп населення

Порядок атракції	Молодь, одинаки	Молоді сімейні пари	Сімейні пари	Особи від 45 до 65 років	Пенсіонери від 65 років і старше
1	Відвідування барів, клубів, дискотек	Пасивний відпочинок	Сімейний відпочинок	Екскурсії	Екскурсії
2	Сонячні ванни	Смачна їжа	Пасивний відпочинок	Пасивний відпочинок	Поїздки на природу
3	Екскурсії	Екскурсії	Екскурсії	Поїздки на природу	Смачна їжа
4	Пасивний відпочинок	Відпочинок сім'єю	Сонячні ванни	Смачна їжа	Пасивний відпочинок
5	Поїздки на природу	Сонячні ванни	Смачна їжа	Сонячні ванни	Відпочинок з близькими та друзями

4. Сутність і характеристика рекреаційного попиту.

Економісти визначають попит як кількість будь-яких товарів і послуг, що люди бажають і реально можуть придбати за кожною конкретною ціною в певний період часу.

Попит на подорожі до певного туристського регіону (D) – це функція схильності людини до подорожей і відповідної величини опору між початковим пунктом подорожі й місцем призначення:

$$D = f(\text{схильність, опір}) \quad (3)$$

Схильність до подорожей може розумітися як схильність людини до подорожей і туризму, тобто наскільки сильно людина бажає подорожувати, до яких регіонів, а також які види подорожей її цікавлять. Для оцінки схильності людини до подорожей варто брати до уваги психологічні і демографічні характеристики, соціально-економічний статус людини, а також ефективність маркетингу.

Опір же породжується економічною дистанцією, іноді культурною дистанцією, занадто високою вартістю туристської поїздки, поганою якістю обслуговування, ефектом сезонності.

Попит являє собою деяку частину суспільних потреб, обмежену розмірами доходів населення і рівнем діючих цін. Ступінь задоволення потреб населення має різне значення при різних рівнях його добробуту. Споживач при об'єктивно існуючих обмеженнях (доходи, ціни) намагається оптимально їх задовольнити, критерії змінюються в часі й просторі. Саме це дозволяє знайти ефективні шляхи управління попитом. Платоспроможний попит виступає як показник признання (або непризнання) населенням, а значить і суспільством, структури товарів, що виробляються, і послуг у відповідності з відносним значенням потреб для кожного рівня добробуту.

Поняття «попит» перебуває у відповідному діалектичному зв'язку зі споживанням. Але попит і споживання не співпадають, оскільки не всі частини споживання приймають товарний вигляд і не завжди платоспроможний попит може бути задоволеним. Туризм можна розглядати як

специфічну форму споживання, викликану об'єктивними процесами розвитку й організації продуктивних сил. Особливість туризму як форми споживання викликає й адекватну специфіку попиту на туристські послуги та товари.

Рекреаційний попит є сумою окремих видів попиту на різноманітні матеріальні блага і послуги, які представляє туристський ринок. Структура рекреаційного ринку характеризується поділом на три головних підрозділи в залежності від попиту і пропозиції:

1) на транспортні послуги;

2) на послуги й товари, що виступають в комплексі і пов'язані з перебуванням туриста за межами свого постійного місця проживання (ночівля, харчування тощо);

3) на разові послуги й товари, необхідні туристам для поточного і майбутнього споживання (розваги, лікування, сувеніри, транспортні засоби тощо).

Усі ці підрозділи ринку перебувають у нероз'ємній взаємодії, а тому споживання включених до них товарів і послуг характеризується взаємозв'язком, а в деяких випадках – і одночасністю.

У середині кожного підрозділу, особливо в третьому, спостерігається подальша диференціація попиту й пропозиції в залежності від особливостей споживання при різних видах туризму (рекреаційний, пізнавальний, лікувальний, науковий і таке інше).

На думку деяких дослідників, під вивченням попиту на туристські послуги і товари треба розуміти вивчення впливу основних факторів на зміну обсягу і структури туристського споживання.

Найбільш важливими і значними факторами, що впливають на зміну попиту на туристичному ринку, є наступні:

1. Загальноекономічні фактори:

- рівень матеріального добробуту масового споживача;
- співвідношення робочого і вільного часу у трудового населення.

2. Соціо-демографічні фактори: — вік;

- стать;
- професія;
- освіта;
- соціальна група;
- сімейний стан;
- майновий стан;
- склад сім'ї;
- регіон проживання;
- місто / сільська місцевість;

— величина населеного пункту, де живуть туристи; — рід занять.

3. Фактори культурного та суспільно-психологічного характеру: — пріоритети в системі духовних цінностей суспільства; — психологія споживання.

4. Особистісно-поведінкові фактори:

- індивідуальні особливості;
- стиль життя;
- інтереси у вільний час;
- система духовних цінностей;
- цільові установки;
- мотиви.

Усі ці фактори впливають на так званий «чорний ящик свідомості покупця», який в кінцевому рахунку є визначальним елементом поведінки споживача на ринку.

Сукупність тих чи інших факторів визначає виникнення і характер поведінки споживачів туристських послуг, яка може бути виражена, наприклад, наступними показниками:

- частотність туризму;
- переваги у виборі географії туризму;
- бажана форма організації туру;
- уявлення туриста про ціну туру і т.д.

Необхідно також підкреслити, що, розглядаючи туристський попит, треба враховувати таке характерне для туризму явище, як сезонність. Сезонність туризму – явище об'єктивне. Воно має декілька особливостей:

- 1) найбільшій інтенсивності попит на туристські послуги досягає в третьому кварталі;
- 2) сезонність попиту значно розрізняється за видами туризму. Наприклад, пізнавальний туризм характеризується відносно меншим сезонним коливанням, ніж рекреаційний туризм;
- 3) різні регіони мають специфічні форми сезонної нерівномірності. Так, вивчення відпочинку населення на морському узбережжі, у горах, на березі озера чи річки, в містах свідчать про явну специфіку кожного з них. Тому можна говорити про специфіку туристського попиту у визначеному населеному пункті, регіоні, країні, в масштабах світу.

Попит на туристські послуги відчув за останні 30 років значні зміни, і на сучасному етапі тенденції в попиті такі:

- перехід від активного до пасивного відпочинку;
- спеціалізація й індивідуалізація в попиті;
- експансія виїзного туризму;
- екологізація мислення споживача;
- розщеплення основної відпустки;
- інтенсифікація туристського відпочинку.

Вивчаючи особливості туристського попиту, неможна виходити з припущення повного його задоволення. Оцінка ступеня задоволення попиту стосується врахування як об'єктивних, так і суб'єктивних факторів. До об'єктивних факторів належать такі явища, як неможливість придбати послуги й товари відповідної якості й асортименту з причин, що виникають із протиріч попиту й пропозиції. Суб'єктивні фактори охоплюють в основному психологічні особливості окремих споживачів.

ТЕМА 4. РЕКРЕАЦІЙНО-РЕСУРСНИЙ ПОТЕНЦІАЛ: ПОНЯТТЯ, СКЛАД, СТРУКТУРА

ПЛАН

1. Рекреаційні ресурси – основа формування рекреаційно-ресурсного потенціалу.
2. Класифікація і склад рекреаційних ресурсів.
3. Оцінка рекреаційних ресурсів.
4. Визначення поняття «інфраструктурні рекреаційні ресурси».
5. Склад та формування рекреаційної інфраструктури.
6. Аналіз інфраструктури рекреаційних ресурсів у світі й в Україні.

1. Рекреаційні ресурси – основа формування рекреаційно-ресурсного потенціалу.

Теоретичні аспекти поняття «рекреаційний потенціал» висвітлені в роботах М. Мироненко, І. Твердохлебова, Я. Трушиньша, В. Шумського, М. Нудельмана, О. Шаблія, та інших авторів. При цьому в одних випадках дане поняття розглядається як сукупність усіх передумов для організації

рекреаційної діяльності на певній території, в інших – як максимальна продуктивна спроможність рекреаційних ресурсів, котра виражається кількістю рекреаційного ефекту, який можна отримати, або їх пропускнуою спроможністю, тобто спроможність рекреаційних ресурсів до відновлення і витримування певних рекреаційних навантажень із урахуванням екологічних критеріїв.

Рекреаційно-ресурсний потенціал – сукупність природних, історико-культурних та соціально-економічних умов організації рекреаційної діяльності на певній території. Основою формування рекреаційно-ресурсного потенціалу виступають рекреаційні ресурси.

Ресурси (від франц. «додатковий, допоміжний засіб») – запас, резерв, можливість. Також ресурси визначають як: засіб задоволення будь-яких потреб, дефіциту; запас, резерв, яким можна скористатись у разі необхідності; компоненти зовнішнього середовища, що дозволяють задовольняти або роблять можливим задоволення потреб людини і сприяють досягненню соціальної мети.

Ресурсна проблематика досить докладно і в той же час неоднозначно висвітлена в науковій літературі, через що існує значний масив визначень поняття «рекреаційні ресурси». *Складність визначення поняття рекреаційних ресурсів залежить від декількох факторів:*

1) рекреаційні ресурси – це категорія історична, бо в залежності від зміни певних історичних умов відбувається поява нових видів рекреаційної діяльності, що в свою чергу призводить до змін уявлень як про необхідний обсяг використовуваних ресурсів, так і про їх якісний склад;

2) поняття рекреаційних ресурсів залежить від рівня організації рекреаційної діяльності й від того, здійснюється вона в межах одного рекреаційного підприємства, рекреаційного району чи рекреаційної галузі в цілому;

3) визначення рекреаційних ресурсів ускладнюється різноякісністю й різним генезисом ресурсів.

Науковці трактують рекреаційні ресурси досить по-різному, називаючи їх як:

- окремі елементи середовища;
- геосистеми та їх елементи;
- певні даності (природні, господарські, історичні);
- комплекси та їх елементи (природні, природно-технічні, соціально-економічні); процеси;
- складові загальних ресурсів (природних, культурних, соціально-економічних); об'єкти і явища та ін.

Дискусійним є співвідношення понять «рекреаційні ресурси» та «умови рекреаційної діяльності». Умови рекреаційної діяльності – поняття більш широке, ніж рекреаційні ресурси. Умовами є компоненти і властивості середовища, що дозволяють (або навпаки обмежують) здійснення рекреаційної діяльності, не приймаючи у рекреаційній діяльності безпосередньої участі.

Рекреаційні ресурси, навпаки, включають ті властивості і елементи середовища, які безпосередньо приймають участь в організації рекреаційної діяльності і є її основою. Для кожного з видів рекреаційної діяльності необхідним є певне сполучення рекреаційних ресурсів, які повинні мати відповідні кількісні та якісні характеристики. Особливістю рекреаційної діяльності є також те, що одній й ті самі елементи середовища для різних видів рекреаційної діяльності можуть виступати і як умови і як ресурси.

2. Класифікація і склад рекреаційних ресурсів.

Різноманітність рекреаційних ресурсів потребує їх виділення в окремі групи, вирішувати цю складну проблему в географії покликані класифікації.

Єдиної загально визнаної класифікації рекреаційних ресурсів не розроблено, більшість із існуючих класифікацій, представлених різними авторами в різні часи, можна поділити на два основні різновиди в залежності від того, під яким кутом зору розглядаються в них рекреаційні ресурси:

- 1) класифікації, в основі яких лежать уявлення про походження рекреаційних ресурсів, тобто генетичний підхід;
- 2) класифікації, в яких рекреаційні ресурси поділяються за використанням у залежності від певних видів рекреаційної діяльності, тобто класифікації, в яких використовується ситуаційний підхід.

Найбільшого розповсюдження набув перший вид класифікацій, він є традиційним, більш ґрунтовним, практично-орієнтованим. Аналіз наукових публікацій на цю тематику доводить, що здебільшого автори пропонують за походженням виділяти два чи три види рекреаційних ресурсів. Так, найчастіше як рекреаційні ресурси розглядаються окремі компоненти географічного середовища, зокрема два їх типи: природні й культурно-історичні ресурси; три види рекреаційних ресурсів виділяє більша кількість дослідників, причому класифікації виглядають таким чином:

— природні – природно-технічні (антропогенні) – соціально-економічні; — природні – історико-культурні – соціально-економічні.

Також існують наукові дослідження, в яких домінує тільки один вид рекреаційних ресурсів.

Другий вид класифікацій є менш поширеним. Він заснований на розподілі рекреаційних ресурсів у залежності від використання для різних форм рекреаційної діяльності. У залежності від цих форм, різні автори пропонують і в більшості випадків окремо розглядають: туристські, лікувальні ресурси та ресурси відпочинку. Слід зазначити, що визначення туристських ресурсів і ресурсів відпочинку не відрізняються від визначення рекреаційних ресурсів, хоча поняття туризму і відпочинку досить чітко розгалужені.

Таким чином, можна визначити, що ресурси відпочинку, згідно з такими викладками, – це частина рекреаційних ресурсів, яка розміщується територіально поблизу населених пунктів чи в їх межах і покликана задовольняти потреби населення в короткочасній рекреації – відпочинку. Ресурси туризму мають ширшу просторову орієнтацію.

В останні роки в роботах багатьох авторів став фігурувати термін «туристськорекреаційні ресурси». Причому використовується він з двох різних позицій. Більшість авторів вважають, що туризм є головною складовою рекреації і фактично поглинув інші її форми, підтверджуючи це законодавством України «Про туризм». З іншого боку, деякі автори (Жученко В.В., Гудима М.) таким чином намагаються показати, що туристські ресурси є лише складовою частиною рекреаційних ресурсів. Використання другого типу класифікацій є цікавим, але практично обмеженим, оскільки в реальному житті дуже важко розрізнити ресурси, які мають бути задіяні окремо лише для відпочинку, туризму або лікування.

Узагальнюючи вище викладене можна дати таке визначення рекреаційних ресурсів. Рекреаційні ресурси – це об'єкти і явища природного й антропогенного походження, які мають сприятливі кількісні та якісні характеристики і використовуються або можуть бути використані для організації рекреаційної діяльності. Підходи до класифікації рекреаційних ресурсів та їх відповідні види наведено на схемі на рис. 1.

Рис. 1. Класифікації рекреаційних ресурсів

3. Оцінка рекреаційних ресурсів.

До актуальних питань дослідження і використання рекреаційних ресурсів належить оцінка рекреаційних ресурсів. В оцінці завжди є об'єкт і суб'єкт. Об'єктом в оцінці виступають кількісні і якісні характеристики природних, соціально-економічних та історикокультурних ресурсів в цілому або їх окремих елементів, їх територіальні поєднання, а суб'єктом може виступати рекреаційна галузь, різні ранги ТРС, суспільство у цілому, окремі групи рекреантів, рекреант. Багаторівневність суб'єктів оцінки обумовлює різні підходи до оцінки рекреаційних ресурсів у залежності від того, ведеться вона із позицій відпочиваючого або із позицій організаторів відпочинку. Необхідність в оцінці рекреаційних ресурсів з позицій відпочиваючих здебільшого виникає при необхідності вибору для відпочинку того чи іншого рекреаційного закладу.

Оцінка з позицій організатора відпочинку зазвичай пов'язана з проектуванням нових рекреаційних об'єктів, реконструкцією вже існуючих, раціоналізацією використання наявних рекреаційних ресурсів. При цьому оцінювання здійснюється на достатньо тривалу перспективу: 10-20 років і більше. При цьому об'єктами оцінки можуть виступати рекреаційні об'єкти різного рангу, від одного підприємства до рекреаційних регіонів і зон.

Під *оцінюванням рекреаційних ресурсів* розуміють процедуру визначення якостей певного рекреаційного об'єкта відповідно до способу його використання для задоволення потреб суспільства, галузі, закладу або рекреанта – тобто суб'єктів рекреації різного рангу.

Предметом оцінки є взаємозв'язки об'єкта і суб'єкта оцінки. Оцінюванню притаманні багатокритеріальність, неоднозначність, історизм, ієрархічність та суб'єктно-об'єктний характер.

Для здійснення оцінки рекреаційних ресурсів найбільшого розповсюдження отримав метод бальних оцінок. Теорія і практика застосування бальних оцінок у географії розглядалася у ряді робіт, класичною для географів вважається робота Д. Л. Армада, а для рекреаційної географії – Л. І. Мухіної. Бальні оцінки набувають ширшого застосування, вдосконалюється методика їх отримання, хоча сама можливість їх використання залишається дискусійною. При цьому характеристики рекреаційних ресурсів можуть вимірюватися як відносними, так і натуральними (кількісними) величинами. Тому для формалізації і раціоналізації отримання інтегральних оцінок використання бальних методів є єдино можливим методом оцінки. При використанні цього метода виходять із того, що оцінка виступає як слідство відношення будь-яких компонентів до людської діяльності, як результат визначення, в якій мірі придатний цей компонент для певного виду його освоєння, сприятливості його для когось, чогось; саме тому виникає потреба не в простих вимірюваннях фізичних, хімічних, геометричних або інших величин, а в оцінці результатів вимірювання. *Основні етапи оцінки рекреаційних ресурсів:*

1. *Визначення мети і завдань дослідження.*

При проведенні оцінки необхідно визначити об'єкт і суб'єкт оцінки, їх ранги, а також конкретні види рекреаційної діяльності на оцінюваних об'єктах, оскільки кожне заняття і кожна категорія рекреантів висувають власні вимоги до відповідних груп рекреаційних ресурсів.

2. *Відбір показників, які враховуються при оцінці.*

Необхідно виявити вимоги, які пред'являє суб'єкт до об'єкта, і на їх основі визначити необхідні властивості й показники, за якими ці властивості слід оцінювати.

3. *Розробка оціночних шкал для окремих показників.*

Практично розробка шкали оцінок зводиться до вибору числа оціночних щаблів, установлення інтервалів між ними і розбивки за цими інтервалами шкали вимірювань. Для оцінки окремих показників найчастіше використовуються 3- і 4-бальні (три- і чотириступінні) шкали, іноді й більше. При визначенні інтервалів оціночних шкал у кожному конкретному випадку використовуються як лінійні, так і нелінійні залежності між вимірюванням та оцінкою, а також рівні й нерівні інтервали.

4. *Отримання часткових оцінок.*

Отримання часткових оцінок зводиться до переведення за розробленим оціночним шкалам виміряних показників в оцінки.

5. *Отримання загальних інтегральних оцінок.*

При розробці інтегральних шкал можливе використання різних способів об'єднання окремих оцінок, але частіше за все використовується складання балів. Такий спосіб переважно використовується при оцінках, коли кожен об'єкт оцінюється за рядом ознак, а потім вводиться загальний бал для міркувань щодо придатності даного ресурсу, об'єкта обраній меті. Іноді для об'єднання окремих оцінок використовують перемноження. При більш складних зв'язках суб'єкта й об'єкта слід використовувати перемноження, при більш простих – підсумовування.

Вага всіх оцінюваних компонентів при інтегральних оцінках приймається рівною одиниці, або їх враховують з введенням коефіцієнтів значимості оцінок окремих показників.

Отримані інтегральні оцінки можуть мати різні форми вираження:

— словесні оцінки (типу слабкий - середній - потужний, високий - середній - низький, непридатний – слабо придатний - придатний, помірний - посередній - високий); — цифрові (категорії I, II, III, бали, ранги, рейтинги).

6. *Аналіз отриманих результатів.*

Склались такі основні типи оцінки рекреаційних ресурсів: медико-біологічний, технологічний і психолого-естетичний, економічний.

Медико-біологічна оцінка відображає вплив природних факторів на організм людини. Головним об'єктом оцінки виступають кліматичні ресурси, які найбільше впливають на самопочуття та здоров'я людини. Розроблено ряд методик, які дозволяють оцінити вплив комплексу кліматичних факторів на стан організму людини.

Технологічна оцінка передбачає визначення можливого ступеню взаємодії природного середовища і людини для здійснення рекреаційної діяльності. При технологічному типі оцінки суб'єктом здебільшого є рекреаційна галузь, а оцінці підлягають придатність території для певного типу рекреаційних занять та можливість її інженерно-будівельного освоєння.

Психолого-естетична оцінка, її поява, викликана об'єктивною закономірністю тяжіння рекреантів до території які мають найбільшу естетичні цінність. При її проведенні визначається емоційна дія природного ландшафту або його компонентів, іноді окремих історико-культурних об'єктів на рекреанта. Естетична оцінка природних ландшафтів, в більшій мірі залежить від стану суб'єкта, його приналежності к певним віковим, соціальним, етнічним групам, залежить від

конкретного в даний момент психоемоційного стану суб'єкта оцінки, від того пересувається він пішки або автомобілем. Методика такої оцінки постійно вдосконалюється.

Завдання *економічної оцінки* – відобразити той народногосподарський ефект, який дають суспільству рекреаційні ресурси за певний період їх експлуатації. Здебільшого економічну оцінку застосовують для визначення економічної цінності природних рекреаційних ресурсів, народногосподарський ефект від яких можна виміряти: для мінеральних вод, грязей, озокериту, лісу, поверхневих вод, природних національних парків.

На сьогодні більш розробленими є такі *методи економічної оцінки рекреаційних ресурсів*:

- 1) *витратний* – передбачає оцінку по витратах на освоєння ресурсів;
- 2) *рентний* – за результатами їх експлуатації. У практиці рекреаційного господарювання застосовуються три види платежів:
  - платежі за використання природних рекреаційних ресурсів;
  - відрахування за понаднормативне їх використання і за користування загальною інфраструктурою;
  - штрафні санкції, які накладаються безпосередньо на керівників закладів відпочинку за невиконання ними встановлених вимог щодо організацій та ведення рекреаційного господарства;
- 3) *визначення економічного ефекту від рекреаційно-туристського оздоровлення*.

4. Визначення поняття «інфраструктурні рекреаційні ресурси».

До інфраструктурних (соціально-економічних) ресурсів рекреації прийнято відносити всю сукупність підприємств, закладів та організацій матеріального виробництва та невиробничої сфери, відповідні трудові ресурси, які забезпечують виробництво, розподіл, реалізацію та споживання товарів та послуг, здатних задовольняти рекреаційні потреби.

Ці підприємства, заклади та організації належать до різних галузей і беруть безпосередню участь у задоволенні рекреаційних потреб (первинні підприємства) або забезпечують нормальне функціонування й умови для здійснення рекреаційної діяльності (вторинні підприємства). Перші підприємства надають клієнтам виключно послуги, які задовольняють різноманітні рекреаційні потреби і, відповідно, отримують доходи тільки від цієї діяльності, а для других це лише один із напрямів комерційної діяльності й одне з джерел отримання доходу. Перші підприємства формують рекреаційне господарство, а другі прийнято називати підприємствами рекреаційної інфраструктури. Іноді дуже складно розподілити підприємства за цим принципом, тоді рекомендується скористатися прийомом, сутність якого полягає у спробі уявити, що рекреація не існує як масове явище, і визначити доцільність існування тих чи інших підприємств і організацій.

Якщо існування суб'єкта господарювання в умовах відсутності рекреації недоцільне, то його слід віднести до рекреаційного господарства, якщо в зазначених умовах суб'єкт господарювання лише несуттєво скоротить обсяги своєї діяльності, то його слід віднести до рекреаційної інфраструктури.

5. Склад та формування рекреаційної інфраструктури.

У будь-якому випадку всі названі підприємства виступають невід'ємною і необхідною складовою рекреаційних ресурсів, перелік яких складає рекреаційну інфраструктуру:

- підприємства, які надають послуги розміщення, в тому числі санаторно-курортні заклади;
- заклади ресторанного господарства;
- транспортні підприємства і мережа шляхів сполучення;
- туристські підприємства, які займаються розробкою і реалізацією туристського продукту: туристські оператори і туристські агенти;

- екскурсійні підприємства;
- підприємства сфери дозвілля та розваг;
- підприємства роздрібною торгівлі;
- рекламно-інформаційні організації;
- учбові заклади;
- органи управління;
- наукові й проектні установи;
- підприємства невиробничої сфери: зв'язок, транспорт, страхування, медичне

обслуговування, побутове обслуговування;

— підприємства виробничої сфери, які беруть участь у створенні рекреаційних об'єктів, випускають товари рекреаційного призначення.

Виходячи з розподілу основних форм рекреації на короткочасний відпочинок і туризм, можна зауважити, що зазначені вище підприємства спеціалізується на наданні послуг цим окремим групам рекреантів. Туризм на сучасному етапі розвитку здебільшого розглядається як окрема галузь економіки, що включає більшість із перерахованих підприємств організацій та установ, які об'єднуються для створення власного продукту – туристського. При цьому віднесення до сфери туризму засобів розміщення та підприємств, які здійснюють туроператорську і турагентську діяльність, транспортне обслуговування туристів, - є незаперечним. А такі первинні підприємства як заклади харчування, екскурсійні підприємства, заклади дозвілля і розваг, видовищні установи, установи спортивного призначення надають рекреаційні послуги як місцевим жителям, так і приїжджим рекреантам.

Характеристика, класифікація, технологія роботи та управління, взаємозв'язки між цими підприємствами досить повно висвітлені в численних публікаціях як українських так і закордонних авторів і становлять самостійну тему окремого дослідження, тому в цьому підрозділі подано лише коротку характеристику первинних рекреаційних підприємств.

Розміщення займає центральне місце в комплексі туристських послуг, що надаються туристам у подорожі та є невід'ємною частиною кожного туристського продукту.

Засіб розміщення – будь-який об'єкт, що регулярно або час від часу надає послуги з розміщення для ночівлі.

Класифікація засобів розміщення, запропонована UNWTO і фактично покладена в основу класифікації засобів розміщення, прийнятої в Україні, визначається державним стандартом 4268:2003 «Національний стандарт України. Послуги туристські. Засоби розміщення. Загальні вимоги». Згідно з даним стандартом засоби розміщення поділяють на колективні та індивідуальні (рис. 2).

Різноманітність засобів розміщення дає можливість туристам робити вибір, оцінивши умови проживання та рівень послуг, аби найбільш повно задовольнити попит відповідно до доходу, індивідуальних вимог і потреб та виду туризму.

Усі засоби розміщення зобов'язані надавати мінімальний перелік послуг. Відповідно до типу засобів розміщення та їх спеціалізації перелік послуг може бути значно розширений за рахунок введення послуг інформаційно-комунікаційного, спортивного, оздоровчого, розважального, побутового характеру. Особливим складом послуг відрізняються заклади розміщення санаторно-курортного типу (санаторії й пансіонати з лікуванням) у яких основний перелік послуг доповнюється наданням комплексу лікувально-оздоровчих послуг.

Найбільш поширений тип засобу розміщення – готельне підприємство. В Україні діє державний стандарт 4269:2003 «Послуги туристські. Класифікація готелів», згідно з яким готелі класифікуються за системою зірок.

Громадське харчування є невід'ємною складовою надання рекреаційних послуг. Під громадським харчуванням розуміють сукупність підприємств різних організаційно-правових форм власності, які займаються виробництвом, реалізацією й організацією споживання кулінарної продукції. *Послуга громадського харчування* – результат діяльності відповідних підприємств із задоволення потреб населення в харчуванні й проведенні дозвілля.

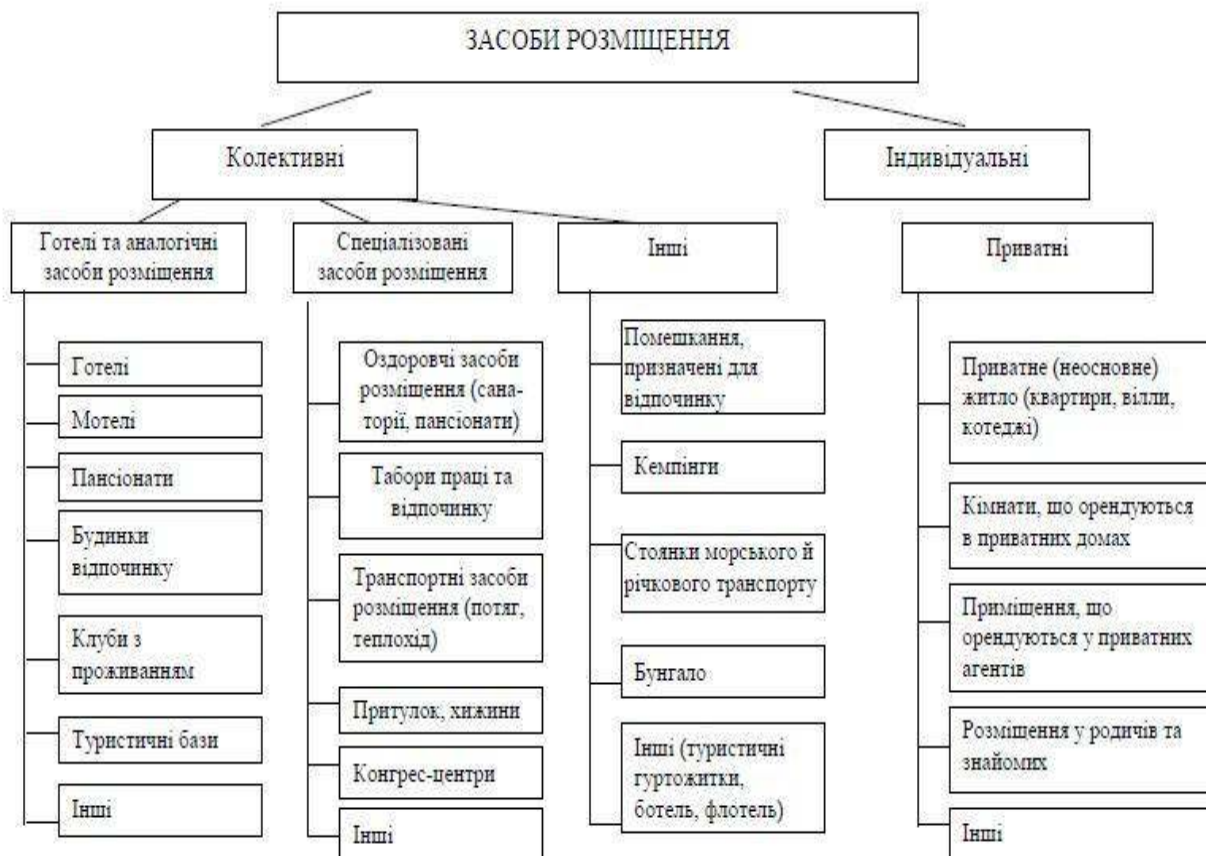

Рис. 2. Класифікація засобів розміщення

В Україні для позначення терміну «громадське харчування» використовується термін «ресторанне господарство». *Ресторанне господарство* – вид економічної діяльності суб'єктів господарської діяльності з надання послуг щодо задоволення потреб споживачів у харчуванні з організацією дозвілля або без нього. *Заклад ресторанного господарства* – організаційно-структурна одиниця у сфері ресторанного господарства, яка здійснює виробничо-торгівельну діяльність: виробляє і (або) доготовлює, продає й організує споживання продукції власного виробництва й купувальних товарів, може організовувати дозвілля споживачів.

В Україні класифікація закладів ресторанного господарства здійснюється за державним стандартом – 4281:2004 «Заклади ресторанного господарства. Класифікація».

Для розвитку рекреації велике значення мають *транспортні ресурси*, до яких належать мережа шляхів сполучення, транспортні підприємства та їх рухомий склад. Транспортна мережа об'єднує залізниці, автомобільні шляхи, морський, річковий, авіаційний види транспорту. Транспорт як ресурс для розвитку рекреаційної діяльності можна розглядати з декількох позицій:

1) розвинута транспортна мережа дозволяє дістатися до необхідних рекреантові рекреаційних об'єктів. Нерозвиненість шляхів сполучення, їх низька якість робить незручним, а іноді й унеможлиблює користування рекреаційними ресурсами;

2) як невід'ємну складову обслуговування при туристських подорожах. Транспортне забезпечення входить до основного комплексу послуг, що включають до складу туристського продукту, на нього припадає значна частина вартості туру (в залежності від тривалості та дальності подорожі вона коливається від 20 до 60 %). Під транспортним перевезенням розуміють доставку туристів від місця постійного проживання до місця призначення та у зворотному напрямі, трансфер, транспортне обслуговування під час екскурсій і програмних заходів;

3) на основі використання різних видів транспорту сформувалися окремі види рекреаційних занять та різновиди туризму, наприклад залізничний, круїзний, у яких транспортні засоби одночасно виступають засобами розміщення туристів.

Перевезення рекреантів і туристів здійснюються як регулярними рейсами, так і спеціально організованими на замовлення туристських підприємств чартерними рейсами. При здійсненні короткочасного відпочинку та відпочинку наприкінці тижня рекреанти здебільшого користуються автомобільним (автобусним і власними автомобілями) та приміським залізничним транспортом. При здійсненні туристських подорожей використовуються всі види транспорту.

Туристське підприємство – це самостійний господарюючий статутний суб'єкт, який має права юридичної особи, здійснює комерційну та науково-дослідну діяльність з метою отримання прибутку. Основною функцією туристських підприємств як складової туристської індустрії є виробництво (комплектування), надання та реалізація туристського продукту.

За змістом та характером своєї основної діяльності туристські підприємства є своєрідним посередниками між споживачами (туристами) та виробниками окремих туристських послуг (засобами розміщення, транспортними організаціями, підприємствами ресторанного господарства, екскурсійними підприємствами та ін.).

На практиці за функціональною ознакою виділяють такі типи комерційних туристських підприємств, які функціонують і розвиваються за власні фінансові кошти за рахунок отримання прибутку: туроператори, турагенти. Ці підприємства функціонують у різних організаційно-правових формах, на різних сегментах ринку туристських послуг (в'їзний туризм, виїзний туризм, внутрішній туризм).

Туристські оператори – юридичні особи, створені згідно із законодавством України, для яких виключною діяльністю є організація та забезпечення створення туристського продукту, реалізація та надання туристських послуг, а також посередницька діяльність із надання характерних та супутніх послуг і які в установленому порядку отримали ліцензію на туроператорську діяльність.

Туроператор є свого роду оптовим підприємством, продукти якого реалізуються через мережу роздрібних турагентств.

Туристські агенти – юридичні особи, створені згідно із законодавством України, а також фізичні особи – суб'єкти підприємницької діяльності, які здійснюють посередницьку діяльність з реалізації туристського продукту туроператорів та туристських послуг інших суб'єктів туристської діяльності, а також посередницьку діяльність щодо реалізації характерних та супутніх послуг і які в установленому порядку отримали ліцензію на турагентську діяльність.

Екскурсійні підприємства – це комерційні підприємства, основною метою діяльності яких є організація екскурсійної діяльності для широких верств населення. Під організованою екскурсійною діяльністю розуміють діяльність з організації ознайомлення туристів і екскурсантів з екскурсійними об'єктами без надання послуг розміщення (нічлігу).

Розваги активні й пасивні, організовані й самодіяльні є невід'ємною частиною рекреаційної діяльності людини, відповідно підприємства і об'єкти, на яких ці потреби можуть бути реалізовані, становлять частину інфраструктурних рекреаційних ресурсів. *Підприємства сфери дозвілля та розваг* являють собою дуже ємну категорію різнорідних підприємств, основною

метою діяльності яких є задоволення потреб рекреантів у організації розваг і змістовного проведення відпочинку у вільний час. *До таких підприємств належать:* клуби, дискотеки, культурно-розважальні центри, ігрові центри, парки відпочинку, тематичні парки, парки атракціонів, аквапарки, клуби за інтересами (наприклад танцювальні, військово-історичні, професійні і ін.), заклади спортивно-оздоровчого спрямування: ковзанки, стадіони, басейни, спортивні клуби, боулінг – центри, тенісні корти, гольф-поля, лижні центри.

6. Аналіз інфраструктури рекреаційних ресурсів у світі й в Україні.

Оцінка соціально-економічних рекреаційних ресурсів проводиться на основі якісних, кількісних та економічних показників, які характеризують діяльність підприємств, що входять до складу рекреаційного господарства та суміжних галузей. Здебільшого проводиться збір статистичної інформації щодо діяльності засобів розміщення, туристських підприємств та туристських потоків, щодо України в цілому та її окремих адміністративно-територіальних одиниць.

Так, динаміку розвитку засобів розміщення в Україні на теперішній час можна оцінити як позитивну. Зростає інтерес до готельного бізнесу з боку страхових, будівельних компаній, збільшується обсяг прямих іноземних інвестицій у розбудову готелів, який становить понад 160 млн \$ США і складає 1,0% від загального обсягу прямих інвестицій в економіку України. У містах – мільйонерах і туристських центрах один за одним будуються нові та реконструюються існуючі готелі. Базу розміщення на даний момент складають понад 1,2 тис. підприємств готельного господарства. З них сертифікацію пройшли понад 80 % готельних підприємств в тому числі понад 30% мають сертифікат на відповідність певному класу – зірки. Решта закладів розміщення отримали сертифікат за вимогами безпеки. Загальна кількість номерів перевищує 52 тис., а кількість місць становить понад 106,0 тис. Проте коефіцієнт завантаженості номерного фонду має доволі низьке значення – 0,33. Доходи від діяльності підприємств розміщення в Україні становлять майже 1,5 млрд. грн., а середньооблікова чисельність штатних працівників перевищує 31 тис. осіб. Готельними підприємствами України щорічно обслуговується понад 4 млн. туристів в тому числі близько 800 тис іноземних громадян.

Наявна територіальна диференціація готельного господарства в розрізі адміністративних областей має незначні варіаційні відмінності, хоча помітною залишається значна диспропорція між міською та сільською місцевістю. Високим рівнем розвитку готельної мережі вирізняються м. Київ, Одеська, Закарпатська області. Найнижчі показники мають Кіровоградська та Луганська області.

Мережа санаторно-курортних і оздоровчих закладів в Україні налічує понад 3 тис. підприємств. До мережі належать санаторії (14,9%), санаторії-профілакторії (11,7%), пансіонати з лікуванням (2,1%), бальнеологічні та грязьові лікарні (0,2%), курортні поліклініки (0,1%), будинки, пансіонати та бази відпочинку (70,5%), дитячі санаторні та оздоровчі заклади (2,2% від загальної кількості санаторно-курортних установ). Загальна місткість закладів становить понад 480 тис. місць. Протягом року в них оздоровлюється понад 3,5 млн осіб (із них 11% – іноземні громадяни), при цьому основну частку становлять особи оздоровлені протягом тривалого часу (біля 90%). Середньооблікова кількість працівників у санаторно-курортних і оздоровчих закладах становить 120 тис. осіб.

Санаторна база значно рівномірно розподілена по території країни. Найбільше закладів санаторного типу сконцентровано в Донецькій, Одеській та Дніпропетровській, а найменше в Чернівецькій та Тернопільській областях. Найбільшою популярністю користуються санаторні заклади Одеської та Львівської областей. Нині в Україні діє 45 курортів загальнодержавного та міжнародного і 13 курортів місцевого значення, де функціонує 544 санаторії та пансіонати з

лікуванням загальною одноразовою місткістю понад 150 тис. місць. Існує також перелік з 265 територій, зарезервованих для організації зон лікування, відпочинку та туризму.

Більшість оздоровчих закладів становлять різноманітні заклади відпочинку – переважно сезонної дії, розраховані на тривалий відпочинок протягом відпустки, але за кількістю оздоровлених (34 %) вони поступаються санаторіям (39%), які працюють цілорічно. Найбільша кількість рекреантів оздоровлюється на базах відпочинку в Донецькій, Миколаївській, Запорізькій, Київській, Одеській та Херсонській областях.

Спеціалізована мережа дитячих санаторних закладів (місткістю 26,1 тис. ліжок із можливістю розгортання на місяць максимального завантаження до 35 тис. ліжок) становить 38,5% від загальної чисельності санаторіїв і розрахована переважно на тривале лікування та оздоровлення дітей різного віку. Щорічно в санаторіях оздоровлюються понад 220 тис. дітей і більшість з них – у санаторіях Одеської, Київської та Житомирської областей. Ще понад 55 тис. дітей щорічно проходять профілактично-санаторне лікування у позаміських санаторно-оздоровчих закладах, яких найбільше у Київській, Одеській, Донецькій та Рівненській областях.

В Україні дуже розвинена мережа дитячих оздоровчих закладів (таборів), більшість із яких функціонують під час літнього сезону, їх кількість поступово зростає і становить зараз понад 18 тис., одноразова кількість місць – 225 тис., загальна кількість дітей, оздоровлених впродовж літнього періоду, – понад 2 млн. Найбільша кількість місць і відповідна найбільша кількість оздоровлених у дитячих оздоровчих таборах спостерігається в Дніпропетровській, Донецькій, Запорізькій, Луганській, Одеській, Харківській та Херсонській областях.

За статистичними даними, отриманими згідно з рекомендаціями Всесвітньої туристської організації (ЮНВТО) та національною Методикою розрахунку обсягів туристичної діяльності, у 2008 році Україну відвідали 25,4 млн. іноземних туристів (приріст порівняно з 2007 р. становить 10 %); 15,5 млн. туристів із України подорожували за кордоном, що на 11 % більше, ніж у 2007 р.

На українському туристичному ринку в 2008 р. туристські послуги надавали 3880 ліцензіатів, з них: туроператорів 1 733 і турагентів 2147, відповідно 45% та 55%. Найбільша кількість туристських підприємств (частка у % від загальної кількості підприємств становить понад 5%) працює в м. Києві, Харківській, Львівській, Донецькій та Дніпропетровській областях. Середньооблікова кількість працівників туроператорів та тур агентів дорівнює 22,2 тис. осіб, що на 7% більше, ніж у 2007 р. Пріоритетними видами туристичної діяльності є виїзний та внутрішній туризм. У цілому по Україні на внутрішній туризм припадає 47% туристів, обслугованих ліцензіатами, на виїзний туризм – 42% та в'їзний – 11%. Ця тенденція продовжується з 2005 р. Всього протягом року туристськими підприємствами обслуговано 3,7 млн. туристів та 1,7 млн. екскурсантів. По кількості обслугованих в'їзних туристів перші місця в рейтингу займають м. Київ, Одеська та Запорізька області, найменші показники у Тернопільській, Сумській, Луганській, Київській та Житомирській областях. За кількістю обслугованих виїзних туристів лідерами є м. Київ, Донецька, Харківська, Львівська й Одеська області, найнижчі показники у Черкаській, Тернопільській, Київській та Житомирській областях. За кількістю обслугованих внутрішніх туристів відзначаються м. Київ, Івано-Франківська область, а найнижчі значення зафіксовані в Сумській, Житомирській, Київській областях. По кількості екскурсантів перші місця в рейтингу займають м. Київ, Львівська й Запорізька області, найменша кількість екскурсантів у Миколаївській, Херсонській, Житомирській та Київській областях.

За обсягами наданих послуг, який становив 5,2 млрд. грн., найбільшими показниками відрізняються м. Київ (57 %), Донецька область (5,2%), найменшими – Вінницька, Сумська і Житомирська області (по 0,2%).

Завдяки своєму географічному положенню Україна володіє значними транзитними якістьми території, що сприяє її розвитку через будівництво комунікацій транспортних коридорів,

можливостями переміщення вантажів, людей, капіталів, інформації – це можливість здійснювати широкомасштабні економічні, в тому числі туристські, зв'язки. Україна займає вигідне транспортно-географічне положення, на її території розвинуті всі види сучасного транспорту.

Через Україну проходить дев'ять залізниць, держава має розгалужену мережу автомобільних магістралей, що з'єднують Росію з країнами Європи, на основі яких діють 6 міжнародних транспортних коридорів. Через практично незамерзаючі порти Чорного та Азовського морів здійснюються воднотранспортні зв'язки з багатьма країнами, що активно використовується для цілей розвитку туризму. При цьому відстань до багатьох країн незначна: морем від Одеси до Констанци (Румунія), наприклад – 180 км, від Одеси до Варни (Болгарія) – 340 км, від Одеси до Стамбула (Турецька Республіка) – 630 км. Для організації річкового круїзного туризму використовуються Дунай і Дніпро. Останніми роками активно розвиваються авіаційні чартерні перевезення туристів у масових напрямках на більш віддалені відстані.

Для більш інтенсивного використання вигідного транспортного потенціалу України для цілей туризму варто розробити Програму розбудови туристичної інфраструктури за напрямками національної мережі міжнародних транспортних коридорів та основних транспортних магістралей.

ТЕМА 5. ТЕРИТОРІАЛЬНА РЕКРЕАЦІЙНА СИСТЕМА

ПЛАН

1. Поняття територіальної рекреаційної системи, її потенціал.
2. Підсистеми територіальної рекреаційної системи.
3. Властивості територіальної рекреаційної системи.
4. Ієрархічність територіальної рекреаційної системи.
5. Стійкість територіальної рекреаційної системи.
6. Типологія територіальних рекреаційних систем.

1. Поняття територіальної рекреаційної системи, її потенціал.

Територіальна рекреаційна система (TRC) - це свого роду просторово організована на території певного таксономічного рангу сукупність рекреаційних установ, що функціонують на основі використання ресурсів цієї території і просторово-територіально між собою пов'язані.

Будь-яка TRC базується як на безпосередніх зв'язках між рекреаційними установами, так і на непрямих територіальних відносинах між ними. Для визначення різних типів TRC характер цих зв'язків і відносин є вирішальним.

Рекреаційні об'єкти в одній TRC можуть пов'язувати:

- а) безпосередні зв'язки виробничо-технологічного характеру, б) спільне управління,
- в) участь у спільному наданні кінцевих послуг, г) приналежність до однієї галузі або підгалузі,
- д) знаходження рекреаційних закладів в рамках будь самокерованої території,
- е) використання загальних ресурсів певної території,
- е) наявність потенційних можливостей для ефективних взаємозв'язків.

TRC (Territorial Recreational System) - просторова, соціально- географічна система, гетерогенна за складом, що складається з взаємопов'язаних підсистем (відпочиваючих, природних і культурних комплексів, інженерних споруд, обслуговуючого персоналу, органу управління) і характеризується функціональною (стан систем визначається функцією системи в цілому) і територіальною цілісністю.

Це поняття за змістом ширше поняття «рекреаційна система», тому що включає вказівку на належність до класу геосистем, а за обсягом частина реальних рекреаційних систем (кімната, хол, готель тощо) не входить в клас територіальних.

Виділення різних типів ТРС на основі особливостей взаємин рекреаційних закладів передбачає досить значну безліч варіантів господарсько-територіального системоутворення. Однак переважно це все-таки теоретичні, а не реальні можливості. Крім того, серед системоутворюючих взаємин є ієрархія. Найбільш значними є безпосередні зв'язки рекреаційних установ, спільність управління та території. Пропоновані типи взаємовідносин рекреаційних установ фактично допускають будь-які їх комбінації.

2. Підсистеми територіальної рекреаційної системи.

Усі типи можуть перетинатися, накладатися, взаємопроникати. Під територіальної рекреаційної системою автори вітчизняної рекреаційної географії розуміли соціальну географічну систему, що складається з наступних взаємопов'язаних *підсистем*:

- 1) природних і культурних комплексів,
- 2) технічних споруд (інженерних споруд),
- 3) обслуговуючого персоналу,
- 4) органу управління,
- 5) відпочиваючих (рекреантів).

Підсистема «природні і культурні комплекси» являє собою ресурси та умови задоволення рекреаційних потреб відпочиваючих. Вони характеризуються певною ємністю, різноманітністю, комфортністю, привабливістю, стійкістю і деякими іншими специфічними якостями.

Підсистема «технічні системи» має двояку функцію. По-перше, вона забезпечує необхідні вимоги життєдіяльності відпочиваючих та обслуговуючого персоналу. По-друге, - задовольняє специфічним рекреаційним потребам відпочиваючих.

Характеризується підсистема «технічні системи» показниками ємності, комфортності, надійності, інженерно-будівельними та експлуатаційними характеристиками.

Підсистема «група обслуговуючого персоналу» має одну функцію-обслуговування відпочиваючих.

Підсистема «орган управління» контролює відносини між підсистемами, збирає відомості про поточну ємності підсистем, їх стан, наявність матеріальних і фінансових резервів.

Обов'язковою умовою стійкого функціонування територіальної рекреаційної системи є реалізація планування і регулювання у всіх її ланках.

Підсистема «група відпочиваючих» являє собою доцентровий і відцентровий центр територіальної рекреаційної системи, визначає вимоги до роботи інших підсистем, які залежні від соціальних, вікових, національних, а також індивідуальних особливостей відпочиваючих.

ТРС мають ряд властивостей. Останні можуть фіксуватися, описуватися і прогнозуватися як на рівні підсистем ТРС, так і на рівні системи в цілому.

3. Властивості територіальної рекреаційної системи. Властивостями ТРС є:

Різнманітність - властивість, що відображає можливість розподілу безлічі на підмножини, класифікацію ТРС, а також об'єктивні відмінності різних ТРС.

Динамічність - це властивість, що відбиває мінливість ТРС у часі.

Комфортність вказує на ступінь відповідності реальних або проєктованих ТРС вимогам відпочиваючих.

Стійкість відображає здатність ТРС протистояти зовнішнім і внутрішнім (виходить від підсистем) впливів.

Ефективність - властивість, що ставить у відповідність витрати ресурсу з досягається при цьому результатом, воно відображає ступінь досягнення мети при фіксованих витратах ресурсу.

Ієрархічність відображає існуючі супідрядності ТРС, прояв нових якостей у систем як вищого, так і нижчого рангу.

Надійність - властивість, що вказує на безвідмовність функціонування ТРС.

4. Ієрархічність територіальної рекреаційної системи.

Ієрархічність ТРС передбачає виділення 5 таксономічних рівнів ТРС.

Спочатку здавалося доцільним використовувати для їх назви терміни, які відображають ступінь локалізації: пункт, вузол, агломерація й т. п. Однак при найближчому розгляді виявилось, що між ієрархічним рівнем і ступенем територіальної концентрації не завжди простежується пряма відповідність, що при зміні масштабів вузли та агломерації переходять у точки і т. д. Тому для назви були обрані терміни, запозичені переважно з термінології, яка описує ієрархію управління виробництвом.

У результаті вийшов наступний ряд:

1) підприємство,

2) комбінат,

3) з'єднання, 4) об'єднання, 5) галузь.

Кожна ТРС утворює рекреаційний район. І якщо підприємство формує рекреаційний район незначних розмірів, то об'єднання - дуже великий рекреаційний район, а галузь дозволяє розглядати всю країну як єдиний рекреаційний район.

Від ТРС рекреаційний район відрізняється тим, що крім самих ТРС на його території знаходяться і інші однорангові функціональні системи. При цьому ні масштаби, ні рівень розвитку рекреації значення не мають. Достатньо, щоб рекреація взагалі як-небудь і донебудь в межах одиниці членування проводилася, щоб ми мали право говорити про рекреаційні райони.

Існують і ареали рекреації, які цілком входять в ТРС і являють собою, по суті справи, рекреаційні угіддя.

Таксономічні рівні. В якості рекреаційного підприємства може виступати як санаторій, так і турбаза, будинок відпочинку, пансіонат, туристський теплохід, маршрут, будинок рибалки. Всі вони мають ареали - це садиба будинки відпочинку, мисливське угіддя, території та акваторії, по яких проходять маршрути, акваторії для рибного лову і т. д.

Рекреаційні підприємства, хоча вони і є низовими ТРС, являють собою досить складну систему. Так, до складу турбази можуть входити: наметове містечко, цілорічні спальні корпуси, літній кінозал, котельня, пральня, господарські будівлі, житлові будинки обслуговуючого персоналу, спортмайданчики, складські приміщення, їдальні, ларьки роздрібною торгівлі. Кожен з цих об'єктів є або спеціалізованим підприємством, або цехом підприємства.

Рекреаційне підприємство в залежності від функціонального типу ТРС може володіти різними розмірами, як за площею, так і за чисельністю відпочиваючих. Рекреаційні підприємства можуть як об'єднуватися, так і не об'єднуватися в рекреаційні комбінати.

Рекреаційні комбінати нерідко об'єднуються в об'єднання. Добре відомі такі утворення, як Південний берег Криму, і т.д.

Динамічність і еволюція. Динамічність і еволюція рекреаційної діяльності відображаються у просторових формах територіальних систем, які постійно змінюються, одні швидко і повністю, інші повільно і частково. Перш за все, зміни стосуються чисельності і ємності рекреаційних підприємств, площі рекреаційних територій та номенклатури функціональних типів ТРС.

В якості основного показника рівня розвитку слід прийняти ступінь відповідності функції ТРС провідним соціальним функціям. При прогресивному розвитку територіальних систем відбувається перехід від менш нагальних і ефективних для суспільства в даний час функцій до більш насущних і ефективних. Найбільш прогресивною функцією рекреаційної діяльності є всебічний розвиток людини.

У відповідності з цим ранги основних функцій рекреаційної діяльності в міру зростання їхньої прогресивності будуть наступними: 1) *відновлення*: а) лікування, б) оздоровлення; 2) *розвиток*: а) фізичне (спорт), б) духовне (пізнання і творча діяльність).

Включення в функції конкретної ТРС занять і циклів, що мають вищий ранг, ніж уже наявні, може бути розцінено як підвищення рівня розвитку ТРС.

Другим важливим показником розвитку ТРС служить рівень технологічної організації системи, обумовлений різноманітністю занять та циклів, вимірюваним у одиницях інформації. Збільшення різноманітності технологічної структури системи розцінюється як прогресивний розвиток організації системи, зменшення - як регресивний.

Третім показником рівня розвитку ТРС є її положення в мережі. Еволюція рекреаційної діяльності супроводжується підвищенням рухливості людей і обумовлює включення у відпускний цикл декількох періодів, кожен з яких може бути пов'язаний з певним типом ТРС, що призводить до поступового зростання числа використовуваних під час відпустки типів ТРС, до формування мережі ТРС. Відповідно підвищується і ступінь зв'язку між окремими територіальними рекреаційними системами. Таким чином, чим більш численні зовнішні зв'язки ТРС, тим вище рівень її розвитку. Тому зрозуміло, чому найбільш високим числом зовнішніх зв'язків відрізняються такі міста-курорти, як Ялта та туристські центри типу Києва.

Четвертим важливим показником рівня розвитку системи є ступінь її керованості. Активно беручи участь у зміні системи, управління визначає напрямок розвитку ТРС. Його роль змінюється в залежності від рівня розвитку ТРС.

На початкових стадіях її розвитку найбільш велика роль в управлінні органів більш високого рангу або навіть органів управління іншими однорангових територіальними системами (виробничими, транспортними та ін.) Таке положення склалося, наприклад, на оз. Селігер, де функції управління ТРС розділили райвиконком, лісгосп, дирекції радгоспів, які приймають рішення про надання ділянок для баз відпочинку підприємств, про розширення або скорочення рейсів теплохода, про організацію плавучих магазинів і постачанні туристів дровами.

У системах більш високорозвинених багато з цих обов'язків приймає на себе територіальне курортне управління. Одним з важливих показників рівня розвитку системи може служити також співвідношення між динамічністю її технологічної структури і стійкістю морфоструктури. Якщо на нижчому рівні розвитку будь-яка зміна технологічної структури призводить до швидкого зміни морфоструктури об'єкта, то на вищих рівнях технологічна структура може змінюватися в рамках відносно стійкою морфоструктури (Велика Ялта, міста-музеї та ін.) Ця стійкість визначається капітальністю забудови, розвиненою системою транспортних і інженерних мереж і, разом з тим, рухливістю самої технологічної структури.

Отже, існує багато показників, що характеризують рівень розвитку ТРС, але жоден з них не може достатньо повно відобразити його. Збільшення різноманітності технологічних структур у ряді випадків призводить до того, що частина важливих для суспільства функцій рекреаційної діяльності починає виконуватися менш ефективно. Таке явище відзначено в національних парках США, де число рекреаційних послуг весь час зростає (упорядковані пляжі, трампліни,

підйомники для лижників та ін.) і одночасно зменшується ефективність виконання основних функцій парку, тобто вплив на пізнання і духовний розвиток.

Найбільш правильне уявлення про рівень розвитку ТРС, очевидно, може бути отримано за допомогою всієї сукупності показників. При цьому необхідно чітко розмежовувати індивідуальний і типологічний розвиток ТРС, а також окремих ТРС та їх мережі.

5. Стійкість територіальної рекреаційної системи.

Стійкість – це здатність системи зберігати протягом тривалого часу заданий їй стан, пручаючись його порушення. При будь-якому ступені стійкості випробовувані природними комплексами впливу не проходять безслідно - комплекси в тій чи іншій мірі змінюються і руйнуються. Це необхідно брати до уваги при вивченні умов рекреаційної діяльності. При цьому звичайно, слід враховувати характер навантаження і його величину, яка визначається, перш за все, типом і рангом рекреаційної системи, а також часом її функціонування. Вплив буде різним у залежності від того, чи буде воно тільки літнім, тільки зимовим або цілорічним, чи будуть його надавати десятки, сотні або тисячі людей.

Має значення також величина навантаження на одиницю площі (віднесена до одиниці часу). Чим вона вища, тим швидше відбувається зміна природного комплексу. Так, дослідження в одному з високогірних національних парків США показали, що якщо по гірській місцевості протягом декількох днів в сезон щороку проходять невеликі групи людей (менше ніж по п'ять осіб), то це до помітних змін рослинного покриву не призводить. Але при перебуванні в гірській місцевості груп в сотні чоловік протягом однієї - трьох тижнів такі, наприклад, екосистеми, як альпійські галявини, можуть бути повністю знищені.

Рекреаційний вплив змінює не тільки рослинність природних комплексів, але і їх фауну. Занепокоєння, заподіювані тваринам при масовому відвідуванні місць їх проживання туристами, призводить до переміщення їх в інші місця або до зміни добової життєдіяльності.

Стійкість різних типів природних комплексів визначається різними факторами. Встановлено, що чим різноманітніше середу, тим вона більш стійка, технічний ж прогрес, збіднюючи середу, робить її більш одноманітною і вона стає більш уразливою при різних впливах на неї. Зокрема, наприклад, одноманітні у видовому відношенні рослинні угруповання сприяють масовому розмноженню шкідливих комах. У цьому зв'язку монокультури хвойних і зернових вважаються екологічними аномаліями. Однорідні штучні лісові насадження володіють у порівнянні з природними меншою стійкістю до впливу несприятливих факторів середовища, зокрема шкідливих комах і видів рослин. Звичайно, ступінь різноманітності комплексів різних рангів повинна визначатися різними показниками.

Серед показників, що визначають ступінь стійкості природних комплексів, одне з важливих місць займає ступінь зволоженості, оскільки в достатньо зволужених місцях проживання рослинність зазвичай швидше відновлюється, ніж в недостатньо зволужених. Наприклад, на півночі Канади для повного зникнення коліі, що утворилася в результаті руху всюдиходів поза доріг, на вологих ділянках потрібно 5 років, на сухих - більш. Разом з тим слід мати на увазі, що рослинність перезволужених ділянок, як правило, менш стійка проти витоптування. У ряді випадків, особливо при вивченні стійкості гірських територій, необхідно враховувати і абсолютну висоту розташування природних комплексів, оскільки швидкість відновлення рослинності залежить і від висоти над рівнем моря. Особливої уваги вимагають гірські природні комплекси, які і в природному стані є більш динамічними, а, отже, і менш стійкими, ніж рівнинні. При впливі антропогенних факторів вони стають ще більш уразливими для всякого роду руйнуючих дій. Аналіз стійкості природних комплексів показує, що з поданням про стійкість тісно пов'язані пошуки норм навантажень при розрахунку ємності системи.

Визначення допустимого навантаження ставить нас, перш за все, перед вибором шляху використання території. Дуже часто природознавці забувають про шляхи інтенсивного рекреаційного освоєння - про можливість підвищення за допомогою біологічних і технічних заходів психофізіологічної ємності території, а за допомогою використання для трав'яного покриву парків і зелених пляжів спеціальних культур і часткового зміцнення берегів - її стійкості.

При вивченні стійкості культурних природних комплексів, обумовленою часом, протягом якого зберігається заданий їм стан при мінімальних капіталовкладеннях в процесі експлуатації, можливі два положення:

- а) потоки відпочиваючих зосереджені на шосе, дорогах; можливість використання площі міжкомунікаційних просторів обмежена;
- б) пересування вільно і не обмежена.

У першому випадку необхідність оцінки рекреаційних навантажень на природний комплекс практично відпадає, так як відпочиваючі не роблять безпосереднього впливу на його стан. Норми граничної ємності ТРС визначаються ємністю технічних систем та, перш за все, площею і якістю дорожньої мережі, її конфігурацією.

У другому випадку слід враховувати мінливість біогеоценозів під впливом рекреаційного використання при різних формах навантажень. Ущільнення верхніх шарів ґрунту в поєднанні з пошкодженням рослинності, порушенням життєдіяльності тваринного світу, розвитком ерозійних процесів викликає різні зрушення, в результаті яких природні комплекси проходять через ряд послідовних стадій зміни та їх здатності до відновлення первісного стану зменшуються. Сукупність цих змін являє собою рекреаційні дигресії.

6. Типологія територіальних рекреаційних систем.

Для вивчення територіальних рекреаційних систем їх зводять за типологією.

У типології за функціями рекреаційної діяльності виділяються чотири функціональних основних типи ТРС:

лікувальний; оздоровчий; спортивний; пізнавальний.

Рекреаційно-лікувальний тип ТРС характеризується основною функцією лікування, що спирається на природні фактори: мінеральні води, лікувальні грязі, кліматичні умови. Цей тип ТРС висуває великі вимоги до природним комплексам, особливо до бальнеологічних ресурсів, до рівня обслуговування і ступеня благоустрою території. Цикли занять, характерні для даного типу, включають лікувальні процедури і прогулянки, екскурсії, відвідування видовищ, сонячні та повітряні ванни.

Особливе значення надається циклічності занять (режиму). ТРС даного типу, поряд з функцією відновлення, властиві функції фізичного і духовного розвитку, але останні відіграють підлеглу роль. Прикладами таких систем є міста-курорти Євпаторія, Ялта.

ТРС рекреаційно-лікувального типу поділяються за провідним компонентом, що утягують для організації лікування, на три підтипи:

- *рекреаційно-лікувальні кліматичні, – рекреаційно-лікувальні грязьові,*
- *рекреаційно-лікувальні бальнеологічні.*

Рекреаційно-оздоровчий тип ТРС характеризується основними функціями відновлення і розвитку фізичного і духовного потенціалів людини, профілактикою захворювань, зняттям виробничого та побутового нервового і фізичного стомлення.

Функції фізичного і духовного розвитку хоча і зберігають другорядну роль, але стають більш помітними. Цей тип ТРС пред'являє високі вимоги до рівня обслуговування і ступеня благоустрою території. Він включає купання, сонячні та повітряні ванни, прогулянки, спортивні ігри, екскурсії. Прикладами рекреаційно-оздоровчих ТРС є Південний берег Криму.

ТРС рекреаційно-оздоровчого типу поділяються за провідним у циклі рекреаційним заняттям на два підтипи:

– рекреаційно-оздоровчий купальні-пляжний, – рекреаційно-оздоровчий прогулянковий.

Рекреаційно-спортивний тип ТРС характеризується основною функцією фізичного розвитку. Для нього характерні групи фізичних занять з тренуючим режимом - спортивні ігри та змагання, альпінізм, полювання, риболовля. Додаткову роль відіграють прогулянки, купання, сонячні та повітряні ванни, екскурсії. Пред'являються високі вимоги до природних комплексів, особливо до таких характеристик, як наявність природних перешкод (альпінізм), екзотичність, унікальність, а також до інженерних споруд, що забезпечують спортивний комплекс занять. Виділяються три підтипи:

– рекреаційно-спортивний риболовно-мисливський, – рекреаційно-спортивний змагальний, – рекреаційно-спортивний туристичний.

Рекреаційно-пізнавальний тип ТРС характеризується основною функцією духовного розвитку людини, здійснюваного споживанням культурних і природних цінностей. При цьому споживається інформація, враження, а не речовина або енергія. Провідними заняттями виступають екскурсії (як культурно-історичні, так і природознавчі). Характерна дуже висока вимогливість до природних і особливо культурних комплексів. Виділяються два підтипи: – пізнавально-культурний, – пізнавально-природний.

У процесі рекреаційної діяльності використовуються не окремі компоненти природи та культурного комплексу, а весь комплекс; цінність окремого компонента проявляється в поєднанні зі всіма іншими. Для цього типу ТРС характерні:

менша вимогливість до комфортності кліматичних умов,

висока рухливість відпочиваючих при короткочасному перебуванні в ТРС, високі вимоги до інформаційного обслуговування, комфортності засобів пересування, місць ночівлі та харчування.

Типологія за ступенем співвідношення в організації відпочинку незміненої природи і технічних систем. У цій типології виділяються два типи ТРС:

урбанізовані, неурбанізовані.

Урбанізовані ТРС включають підтипи:

1) міста-курорти,

2) міста - екскурсійні центри, 3) дачні селища.

Перші два підтипи - максимально урбанізовані території з великим ареалом технічних споруд, розвиненою сферою обслуговування і прочитай повністю зміненою окультуреною середовищем (Ялта), призначені для лікування, пізнання, розваги.

Дачні селища - відносно слабо урбанізовані території, на яких відпочиваючі мають можливість, з одного боку, організувати нетоварне виробництво сільськогосподарських продуктів (садово-городні дачні ділянки), з іншого - використовувати ландшафти, прилеглі до селищ в зоні пішохідної доступності.

Обидві функції вимагають, щоб територія була не надто ізольована, забезпечена хорошою комунікаційною мережею і обслуговуванням і не надто урбанізована.

Неурбанізовані ТРС представлені, перш за все, рекреаційними природними парками. Вони повинні володіти мінімально зміненими природними комплексами, що забезпечують ефективний і активний відпочинок, естетичний ефект, сприятливі медико-географічні умови. У межах рекреаційних природних парків за переважанням якогось циклу рекреаційних занять виділяються чотири функціональних типи:

прогулянкові, спортивні,

мисливські (риболовні), архітектурно-історичні парки.

Прогулянкові парки повинні забезпечувати різноманітність і інтенсивність зорових вражень. Вони повинні володіти: високим ступенем різноманітності пейзажів, екзотичністю поєднаних з різноманітністю і незвичністю архітектури, культури і побуту місцевого населення. Типове перебування відпочиваючих на їх територіях два-чотири дні.

Спортивні парки призначені для активних фізичних занять, використовують великі простору з малозмінену природою. Основними заняттями є плавання, човновий та лижний спорт, альпінізм, спортивний туризм, велосипедний спорт. Оздоровчий напрямок цих парків висувають підвищені вимоги до комфортності кліматичних умов.

Меншу різноманітність зорових вражень, разом з меншою рухливістю відпочиваючих, висувають вимогу насичення вечірніх годин заняттями, пов'язаними зі споживанням культури (театр, кіно, концерти).

Мисливський (рибальський) парк пред'являє високі вимоги до схоронності тих видів тварин, які є об'єктами спортивного полювання чи риболовлі. Характерно вимога до наявності елементів екзотичності як фауни, так і обстановки полювання та рибної ловлі, знижена вимогливість до комфортності кліматичних умов, менша рухливість відпочиваючих в масштабі всього часу відпочинку в парку при високій рухливості протягом доби.

Архітектурно-історичні парки це не тільки набір пам'яток історії та культури, сконцентрованих на порівняно великій площі, але і простір, який сприймається в якості природного фону історичних та архітектурних об'єктів.

Характерна досить висока концентрація пам'яток історії та культури, але вони менш пов'язані з комфортністю кліматичних умов. Переважають дуже висока рухливість відпочиваючих і пасивні види пересування. Типологія по територіальній організації. Різниця в тривалості періодів вільного часу (вихідні дні та відпустку) зумовлює як різноманітність відповідних циклів занять, так і територіальних систем, що забезпечують їх проведення. Системи ТРС, що забезпечують відпочинок жителів населених пунктів в кінці робочого тижня, називаються зонами приміського (короткочасного) відпочинку.

Системи, що задовольняють потреби людей в тривалому відпочинку, зонами тривалого відпочинку. Рекреаційні об'єкти районів тривалого відпочинку більш специфічні і мають велику цінність для певних видів відпочинку. Унікальність об'єкту і його зустрічальність тільки в конкретній точці планети є передумовою формування ТРС світового значення.

Специфічність об'єкта в масштабах країни формує ТРС національного значення. Ті й інші відвідуються тільки під час тривалого відпочинку. ТРС районного та приміського значення використовуються для короткочасного відпочинку, і при їх формуванні на перший план виступає фактор транспортної доступності.

За територіальною організацією розрізняють ТРС: – світового, – національного, – межагломерационного, – міського значення.

ТРС міського значення розміщуються в зоні міст та їх віддаленість визначається радіусом двох-трьох часовий доступності. В той же час практично кожна ТРС національного значення виконує функції зон приміського відпочинку.

Спеціалізація і універсальність ТРС є кількісним уточненням типології ТРС. Вона виступає як міра прояву типових властивостей. Уявлення про спеціалізації дає технологічна класифікація підприємств рекреаційного обслуговування. При цьому виділяються спеціалізовані підприємства, в яких реалізується цільова функція ТРС, і супутні їм підприємства.

Існує зв'язок між кількістю вільного часу у відпочивальників і ступенем спеціалізації ТРС. Чим більшим вільним часом розташовують відпочиваючі, тим більше спеціалізована система їм потрібна. Так, відпочинок після робочого дня здійснюється в парках культури - універсальних

ТРС. Відпочинок в кінці тижня також здійснюється в універсальних, хоча і більш спеціалізованих системах.

Ступінь спеціалізації систем довгострокового відпочинку набагато вище. Поняттю спеціалізація протистоїть поняття універсалізація. Для дозвілля типово чергування різних занять і важко уявити вільний час, заповнене одним єдиним заняттям. Також важко уявити задовільну рекреаційну систему, підсистеми якої відповідали б тільки одному заняттю.

Природні комплекси і технічні споруди системи повинні забезпечувати зміну занять, можливість організації різних занять, тобто повинен дотримуватися принцип комплексності занять. Він не повинен змішуватися з принципом універсального використання системи. Санаторії, наприклад, територіально несумісні з піонертабору, турбазами, мотелями, так само як мисливські угіддя несумісні з місцями прогулянок в лісі.

Під час створення ТРС переважає обумовлена містобудівними й економічними факторами тенденція до досягнення універсальності, тобто до створення в одному пункті установ різного профілю. Ця тенденція в подальшому змінюється тенденцією до поділу великих рекреаційних систем на спеціалізовані по досить вузьким напрямкам зони. Ділення це викликано неоднорідними потребами різних соціальних і психофізіологічних груп відпочиваючих, відмінностями рекреаційних занять і їх циклів. Таким чином, облік спеціалізації та універсальності ТРС необхідний вже на перших етапах проектування, для того щоб не виробляти в подальшому дорогих і не завжди ефективних реконструкцій.

Змістовний модуль 2. Теоретичні основи функціонування рекреаційних комплексів

ТЕМА 6. НАУКОВІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ РЕКРЕАЦІЙНИХ КОМПЛЕКСІВ

ПЛАН

1. Поняття територіального рекреаційного комплексу, його потенціал.
2. Наукові категорії розвитку й розміщення рекреації та туризму. Етапи та стадії формування територіальних рекреаційних комплексів.
3. Життєвий цикл рекреаційно-туристичної послуги і цикл розвитку рекреаційних функцій території.
4. Типологія рекреаційних занять територіальних рекреаційних комплексів.
5. Цикли рекреаційної діяльності територіальних рекреаційних комплексів.

1. Поняття територіального рекреаційного комплексу, його потенціал.

Територіальна рекреаційна система (ТРС) (у широкому значенні) – просторова, соціально-географічна система, гетерогенна за складом, що складається з взаємопов'язаних підсистем (відпочиваючих, природних і культурних комплексів, інженерних споруд, обслуговуючого персоналу, органу управління) і характеризується функціональною (стан систем визначається функцією системи в цілому) і територіальною цілісністю.

Це поняття за змістом ширше поняття «рекреаційна система», тому що включає вказівку на належність до класу геосистем, а за обсягом частина реальних рекреаційних систем (кімната, хол, готель тощо) не входить в клас територіальних.

Існує певне коло робіт, у яких за об'єкт дослідження править вужчий, ніж ТРС, *територіально-рекреаційний комплекс (ТРК)* або територіально-туристський комплекс (ТТК). Він являє собою частину ТРС і трактується як сполучення рекреаційних закладів і супутніх підприємств інфраструктури, об'єднаних тісними виробничими й економічними зв'язками,

спільним використанням географічного положення, природних і економічних ресурсів території, яку цей комплекс займає. ТРК може бути різного рівня, починаючи від окремої турбази, санаторію, кемпінгу і закінчуючи окремими регіонами і навіть державами.

Важливим завданням формування та функціонування ТРК є визначення структури, в якій виділяють три основних підрозділи:

- функціонально-галузевої.
- територіальний;
- організаційно-управлінський.

Функціонально-галузева структура ТРК – це сукупність галузей та видів діяльності, що виконують певні функції, інтегровані в рамках РТК для досягнення поставлених цілей. Схема функціонально-галузевої структури ТРК включає поряд із виробничим і невиробничим обслуговуванням окрему складову – інформаційне обслуговування, а також виділяється два нових підкомплекси: підкомплекс дитячого відпочинку та корпоративної рекреації.

Особливістю РТК є його територіальна цілісність. На користь даного твердження свідчить той факт, що для ефективнішого функціонування галузей, підгалузей і окремих одиниць комплексу необхідним є встановлення тісних територіальних зв'язків між ними та територіальна спільність наявних у комплексі інфраструктури, ресурсів і управління.

Організаційно-управлінська структура РТК є необхідною для вирішення різноманітних проблем, пов'язаних із формуванням, функціонуванням і подальшим розвитком РТК.

У залежності від функціонального призначення й рівня спеціалізації виділяють шість типів ТРК:

- 1) санаторно-курортний
- 2) туристсько-оздоровчий
- 3) санаторно-туристсько-оздоровчий
- 4) мисливсько-рибальський
- 5) туристсько-оздоровчо-мисливсько-рибальський
- 6) всеохоплюючий.

2. Наукові категорії розвитку й розміщення рекреації та туризму. Етапи та стадії формування територіальних рекреаційних комплексів.

Закони рекреаційної діяльності (за О. І. Шаблієм):

1. Генетичні міжнародного (територіального) поділу праці, концентрації виробництва, нерівномірності розвитку;

2. Структурні (цілісність внутрішніх взаємозв'язків між елементами); 3. Відповідності (залежність від циклічності життєдіяльності з іншими соціально-економічними системами);

Функціональні (урізноманітненості, ускладненості, екологізації). *Закономірності:*

1. Рекреаційна концентрація; рекреаційна спеціалізація; рекреаційна диференціація; формування країн-постачальників і країн, що обслуговують рекреантів і туристів;

2. Комплексність рекреаційних послуг; взаємозамінність рекреаційних циклів; цілісність і стійкість; ієрархічність;

3. Сезонність; циклічність; залежність від ресурсної складової; обумовленість рекреаційним попитом; збігання з системою розселення; вибірковість комфортності;

4. Комплексоутворювальна функція; збільшення й диференціація рекреаційних послуг; стадійність розвитку; пріоритетність екологічної складової.

Принципи:

1. Ринкових економічних відносин.
2. Різноманітних форм господарювання.
3. Державного регулювання.
4. Правового забезпечення.
5. Соціальної спрямованості та доступності.
6. Рекреаційного природокористування (збереження екологічної рівноваги).
7. Пріоритетності самоуправління і обмеженого централізму.
8. Співробітництва держав із метою розвитку рекреації та туризму.
9. Збалансованості рекреаційного попиту, пропозиції і рекреаційних послуг із наявними рекреаційними ресурсами.

Наукові категорії, що становлять підґрунтя формування ТРК

Закони → **закономірності** → **принципи** → **фактори**

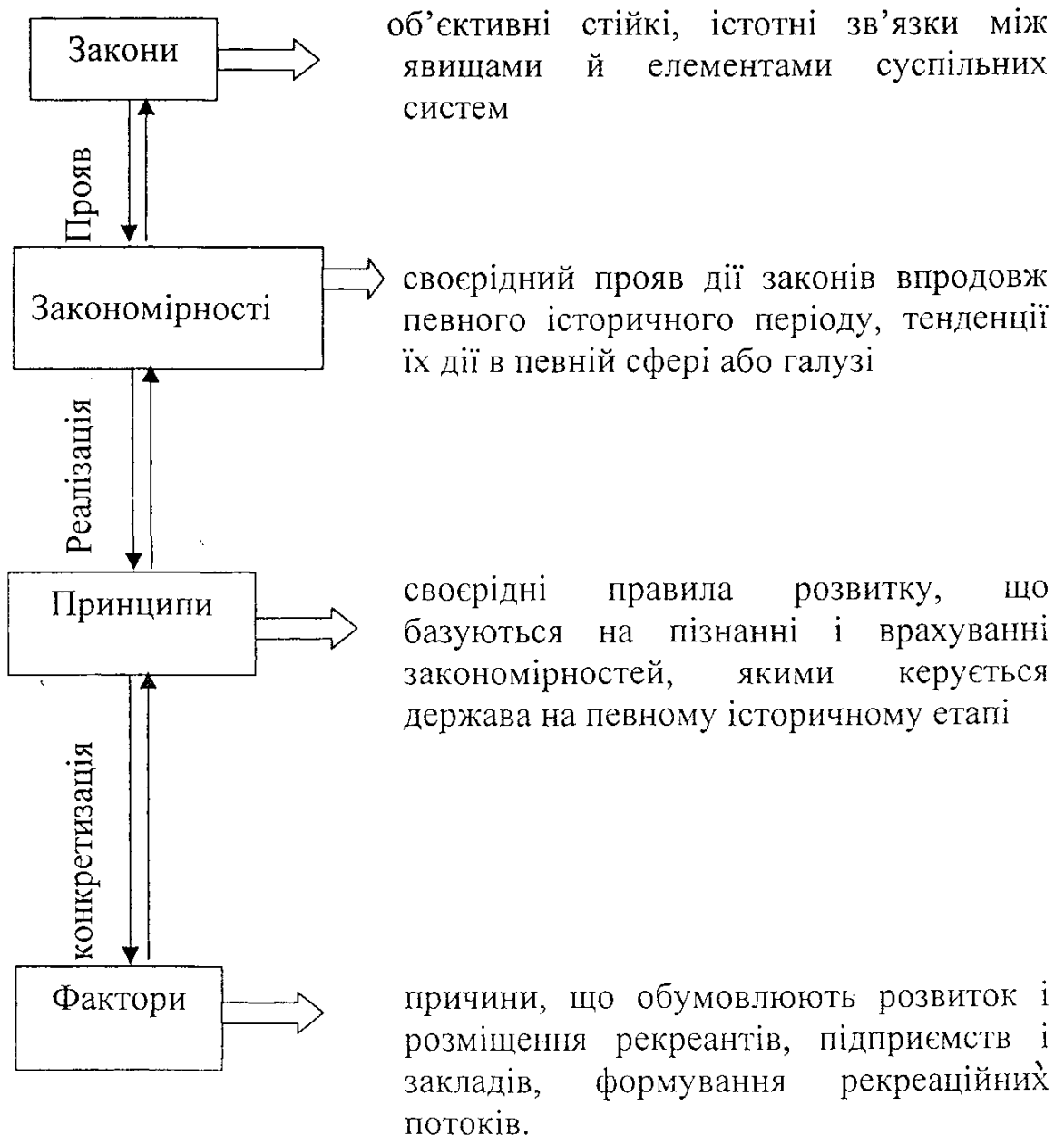

Рис. 2. Наукові категорії, що становлять підгрунтя формування ТРК

Етапи та стадії формування територіальних рекреаційних комплексів:

1 етап. Локалізаційний. Поодинокі розміщення закладів, об'єктів і територій рекреаційного призначення.

2 етап. Концентраційний. Зростання чисельності рекреантів та кількості рекреаційних закладів і об'єктів, збільшення числа супутніх підприємств, формування рекреаційної спеціалізації.

3 етап. Комплексо-утворюючий (системний). Виділення рекреації в провідну функцію зайнятості населення, всі інші галузі – як допоміжні та супутні.

Стадії формування рекреаційних комплексів:

- 1) регіональна або початкова;
- 2) розвитку;
- 3) спеціалізації; 4) комплексна; реконструктивна.

3. Життєвий цикл рекреаційно-туристичної послуги і цикл розвитку рекреаційних функцій території в межах територіальних рекреаційних комплексів.

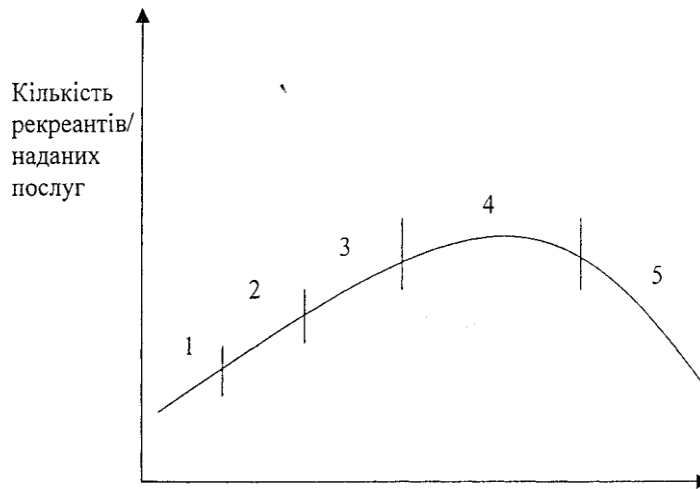
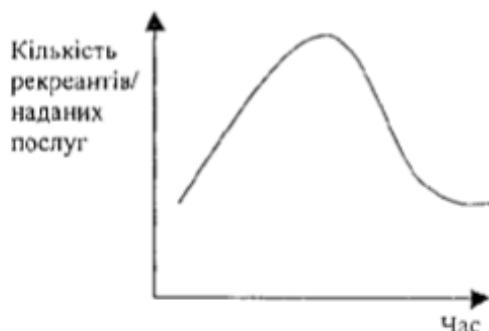

Рис. 3. Життєвий цикл рекреаційно-туристичної послуги і цикл розвитку рекреаційних функцій території в межах функціонування ТРК.

Стадії циклу: 1. Освоєння. 2. Розвитку. 3. Закріплення. 4. Стагнації. 5. Спаду.

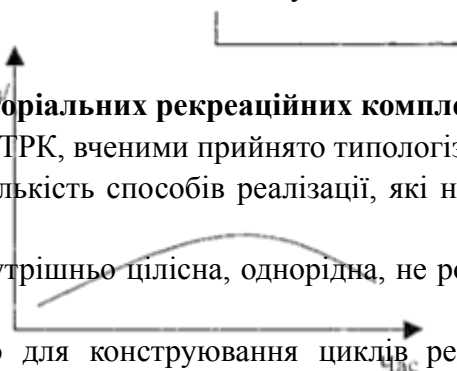

занять територіальних рекреаційних комплексів.

сі реалізують ТРК, вченими прийнято типологізувати. ють певну кількість способів реалізації, які називаються

я (ЕРЗ) – внутрішньо цілісна, однорідна, не роздільна на яльність.

я є основою для конструювання циклів рекреаційних

занять. за даними закордонних уч подвоюється що десять років, до поч Очевидно, що оперування такою баз западні групи – типи рекреацій

Кількість рекреантів(Р)

занять с. видів. у більш норідне

угруповання елементарних рекреаційних занять, кожне з яких взаємозамінне й альтернативне для всіх інших елементарних рекреаційних занять даної групи. Інакше кажучи, до одного типу рекреаційної діяльності будуть належати взаємозамінні елементарні рекреаційні заняття.

За типологією рекреаційні заняття ТРК можна розділити на дві групи:

1. Група відновлення:

– рекреаційно-лікувальні, які являють собою систему занять, жорстко обумовлених методами санаторно-курортного лікування – бальнеолікування, грязелікування, кліматолікування й т. ін.;

– рекреаційно-оздоровчі, коло яких набагато ширше, різноманітніше й практично не обмежується – прогулянки, купання, сонячні ванни й т. ін. *2. Група розвитку:*

– рекреаційно-спортивні, спрямовані на розвиток фізичних сил людини - заняття всіма видами спорту;

– рекреаційно-пізнавальні, які покликані духовно розвивати людину – екскурсії, відвідання музеїв, театрів, кіноконцертних залів.

Уся розмаїтість елементарних рекреаційних занять у розгорнутій класифікації представлена типами рекреаційної діяльності.

Кожне з ЕРЗ може бути належне до класу лідируючих або «провідних», залежно від того, чи є воно цільовим заняттям з позиції рекреаційних функцій. За цією ознакою виділяються:

- *цільові* ЕРЗ, що є головним мотивом рекреаційної діяльності;
- *додаткові* ЕРЗ, що не реалізують основну мету рекреації, але урізноманітнюють цикл рекреаційних занять, поживляють його;
- *супутні* ЕРЗ, що не дають специфічного рекреаційного ефекту, але необхідні за фізіологічними і технологічними обмеженнями.

Наприклад, екскурсії будуть цільовими для реалізації пізнавальної функції, додатковими для оздоровчої й супутніми для лікувальної.

ЕРЗ перебувають у певній взаємозалежності в межах певних типів і циклів рекреаційної діяльності. Із цих позицій їх характеризують: *взаємозамінність* (альтернативність) – можливість без видимого збитку для цілей рекреації замінити одне ЕРЗ на інше. Ця характеристика виявляється дуже важливою у практиці організації рекреаційної діяльності: коли можливостей для здійснення якого-небудь ЕРЗ може не бути, необхідно компенсувати цей недолік пропозицією рекреантові іншого схожого за змістом ЕРЗ. Наприклад, у негрибний період можна запропонувати збирання ягід, лікарських трав, горіхів й т. ін.; *взаємозумовленість* – відношення, що приводить до поняття «режим рекреаційної діяльності» – це послідовність ЕРЗ із фіксацією їхньої тривалості й інтенсивності в циклі рекреаційних занять; *протипоказаність* – несумісність деяких ЕРЗ між собою в даний відрізок часу; *атрактивність* – індивідуальна або групова привабливість рекреаційних занять і їх сполучень.

Особливістю організації рекреаційної діяльності є те, що в ході її здійснення види занять комбінуються між собою. Стійка комбінація повторюваних рекреаційних занять за певний відрізок часу одержала назву циклу рекреаційної діяльності.

5. Цикли рекреаційної діяльності територіальних рекреаційних комплексів.

Цикл рекреаційної діяльності (ЦРД) – взаємопов'язане і взаємообумовлене сполучення типів рекреаційної діяльності, яке виникає на основі ведучого мотиву рекреаційної діяльності; програма відпочинку, яка дозволяє на основі поведінкових можливостей і зразків реалізувати певні рекреаційні цілі, мотивації й вимоги рекреантів у конкретних умовах.

Знання циклів рекреаційної діяльності допомагає організаторам відпочинку повніше задовольняти рекреаційні потреби, раціонально організувати рекреаційну діяльність і, відповідно, одержувати найбільші прибутки від реалізації правильно розроблених рекреаційних послуг.

Кожна людина самостійно неусвідомлено конструює ЦРД, виходячи з власних уявлень про корисність і атрактивність рекреаційної діяльності, звичок, моди, цін, грошових доходів та інших факторів. Найчастіше самостійно організована діяльність слабо відповідає рекреаційним потребам. ЦРД має задовольняти двом фундаментальним вимогам: рекреаційній корисності й індивідуальній привабливості.

Таким чином, ЦРД становлять системну структуру, що адекватно відбиває властивості й відносини як суб'єкта, так і об'єкта рекреації. З їхньою допомогою можна врахувати рекреаційні потреби й сформулювати вимоги до умов їхньої реалізації, визначити технологію обслуговування. Усього за допомогою оптимізації отримано 17 різних ЦРД:

χ_1 – водний; χ_2 – альпійський; χ_3 – альпіністський; χ_4 – активно-оздоровчий; χ_5 – комерційно-діловий; χ_6 – лікувально-курортний; χ_7 – культурно-історичний (екскурсійний); χ_8 – мисливсько-рибальський; χ_9 – паломницький; χ_{10} – приморський; χ_{11} – пригородницький; χ_{12} – розважальний; χ_{13} – спортивний; χ_{14} – фестивально-конгресний; χ_{15} – екологічний; χ_{16} – екзотичний; χ_{17} – етнографічний.

Виділяють добові, відпускні, життєві цикли рекреаційної діяльності, цикли, характерні для певних вікових і соціальних груп. Добовий цикл рекреаційної діяльності як певне сполучення елементарних рекреаційних занять, що здійснюються протягом невеликих відрізків часу, може бути розглянутий як первинний осередок. Добові цикли рекреаційної діяльності здебільшого багаторазово повторюються протягом певного тривалого відрізка часу для однієї людини. Найбільш придатними для щоденного відпочинку є наступні рекреаційні заняття: прогулянковий відпочинок, водні процедури, фізичні вправи, читання, перегляд телепрограм, самоосвіта; для щотижневого відпочинку – рухливі заняття на воді, спортивний туризм, спортивні ігри та вправи, екскурсійний, рибальсько-мисливський, розважальний цикл; для відпустки – активно-оздоровчий, спортивний, курортний, культурно-історичний.

При конструюванні ЦРД ураховується наступне:

1. Кожний тип рекреаційної діяльності утворюється шляхом чергування кількох різних циклів рекреаційної діяльності.
2. Специфіка циклів формується на основі рекреаційних потреб.
3. Визначаються основні й додаткові (за вибором рекреанта) типи рекреаційної діяльності. Для різних типів рекреаційної діяльності одні й ті ж самі рекреаційні заняття можуть бути цільовими, додатковими чи супутніми.
4. Ураховуються основні характеристики рекреаційних занять – взаємодоповнюваність, взаємозамінність, протипоказаність, атрактивність.
5. Приналежність елементарних рекреаційних занять до різних типів рекреаційної діяльності не є строго фіксованою. Кожний з типів рекреаційної діяльності при конструюванні циклів може доповнюватися ЕРЗ з інших груп.

Таким чином, рекреаційна діяльність територіальних рекреаційних комплексів (ТРК) полягає у виборі ними елементарних рекреаційних занять, із яких формуються типи рекреаційної діяльності, а далі з них складають цикли рекреаційної діяльності (програму відпочинку). Така процедура формування ЦРД дозволяє рекомендувати рекреантові оптимальні сполучення типів рекреаційної діяльності й відповідних їм занять. ЦРД виступають структурною композицією рекреаційної діяльності, мають внутрішню цілісність і цільову орієнтацію. Враховують як групові, так і індивідуальні потреби рекреантів.

У цілому для сучасного етапу розвитку рекреаційної діяльності ТРК необхідно зазначити кілька тенденцій, що відбивають зміну в структурі рекреаційних потреб:

У рекреаційній діяльності ТРК беруть участь усі верстви населення незалежно від віку, доходів, статі й ін. характеристик.

Скорочення тривалості відпускнуго періоду при одночасному збільшенні частоти виїздів на відпочинок.

Щорічне зростання кількості й видів нових рекреаційних занять: екологічний туризм, спа, екстрим та ін. і відповідне залучення нових видів рекреаційних ресурсів.

Зростання значення відпочинкових, спортивних і оздоровчих занять. Відносне зниження частки лікувальних занять.

ТЕМА 7. РЕКРЕАЦІЙНЕ ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ Й ОХОРОНА ПРИРОДИ

ПЛАН

1. Сутність і функціональна модель рекреаційного природокористування.
2. Функціональна модель рекреаційного природокористування.
3. Характеристика функцій рекреаційного природокористування.
4. Охорона природи як одна з функцій рекреаційного природокористування. Рекреаційний вплив на природні комплекси. Інструменти охорони природи в системі природокористування.
5. Рекреаційна дигресія. Поняття рекреаційної дигресії. Визначення стадій рекреаційної дигресії. Інструментами регулювання чисельності відпочиваючих. Рекреаційне зонування території.
6. Рекреаційне навантаження. Поняття рекреаційного навантаження та рекреаційна ємність території. Методичні підходи до визначення навантажень на рекреаційні території.
7. Платне природокористування як інструмент охорони природи в системі рекреаційного природокористування.
8. Основні напрями природоохоронної діяльності в процесі рекреаційного використання ресурсів на сучасному етапі.

1. Сутність і функціональна модель рекреаційного природокористування

Природокористування – **я** це основна форма взаємодії суспільства і природного середовища, яка реалізується через систему заходів, спрямованих на освоєння, використання, перетворення, відновлення і охорону природних ресурсів, і відображає зв'язки між виробництвом, населенням і оточуючим середовищем. У процесі рекреації природа виступає одним з провідних факторів відпочинку й оздоровлення, відновлення фізичних і нервово-психічних сил людини. Історична закономірність взаємодії суспільства й природи проявляється в розширенні впливу людини на природу при зростанні темпів економічного розвитку й усвідомленні необхідності збереження природного середовища як основи існування людства.

Природокористування являє собою виробничо-наукову діяльність людини, спрямовану на комплексне вивчення, освоєння, використання, перетворення, відновлення та охорону природного середовища.

На відміну від інших усталених видів природокористування, рекреаційне природокористування відзначається рядом специфічних особливостей.

По-перше, рекреаційне господарство в значній мірі орієнтоване на використання природних ресурсів і, на відміну від більшості інших галузей господарства, продукція яких транспортується до споживача, для отримання рекреаційних послуг споживач повинен дістатися до місця розташування рекреаційних ресурсів, що викликає значні міграційні потоки. Відповідно, споживання рекреаційних ресурсів відбувається в місці їх локалізації і не супроводжується їх вилученням з природного середовища.

По-друге, природні ресурси є провідним фактором, який визначає рекреаційне використання території: від того, яким набором природних ресурсів володіє територія, залежить організація видів і форм рекреаційної діяльності.

По-третє, на долю рекреації припадає провідна роль у використанні природних комплексів та їх елементів, які раніше не були задіяні у господарському обігу (гірські території, особливі ландшафти, печери й порожнини, гейзери, водоспади, підводний світ). По-четверте, рекреація **я** це багатоцільовий вид природокористування. Задовольняючи вимоги різних груп рекреантів рекреація висуває різні вимоги до природних комплексів і оптимально взаємодіє з іншими видами природокористування. Узагальнюючи специфічні особливості рекреаційного природокористування, можна говорити про комплексність, повсюдність, додатковість, які йому притаманні.

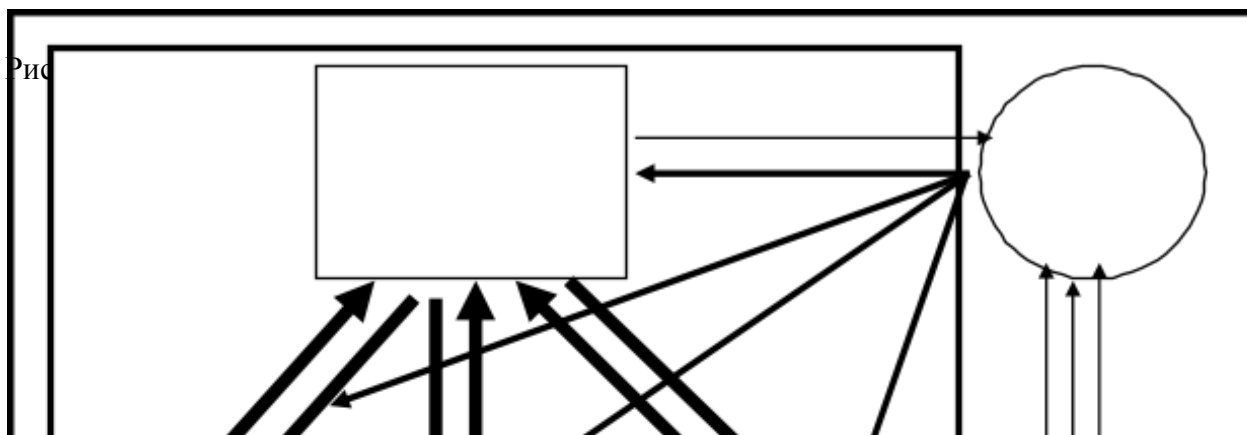
Спираючись на визначення поняття природокористування, рекреаційне природокористування, у більш загальному визначенні даного поняття, виступає як раціональне використання природних ресурсів для задоволення рекреаційних потреб людини. Воно являє собою цілісний процес, що поєднує в собі організацію рекреаційної діяльності на основі використання природних ресурсів і умов, задоволення рекреаційних потреб населення і попередження негативних змін у довкіллі під впливом рекреаційної діяльності. Рекреаційне природокористування має певні регіональні особливості й має розглядатись у контексті регіональної господарської діяльності.

Рекреаційне природокористування реалізується через комплекс заходів, пов'язаних із використанням природних ресурсів з метою оздоровлення людини, відновлення її фізичного та психологічного самопочуття, розширення екологічного і культурного світогляду.

Головним завданням рекреаційного природокористування на сьогодні має виступати вивчення структури, динаміки та прогноз розвитку ландшафтів **я** як природних, так і культурних **я** у відповідності до інтересів рекреантів. Рекреаційне природокористування є складовою частиною загальної системи природокористування, яка заснована на врахуванні соціально-економічних та екологічних законів.

2. Функціональна модель рекреаційного природокористування.

Рекреаційне природокористування можна визначити як область теорії й практики, що пов'язана з пошуком оптимальних режимів використання природних ресурсів у рекреаційних цілях. При цьому функціональна модель рекреаційного природокористування концентрується навколо природного комплексу (рис. 1).

В ⌘ вибірковість природних умов;

Г ⌘ антропогенні рекреаційні впливи;

Д ⌘ антропогенні побутові впливи;

Е ⌘ вимоги до середовища життєдіяльності з боку місцевого населення.

Інформація про стан підсистем:

1 ⌘ про запаси технологічних природних ресурсів і екологічної ефективності технологій;

2 ⌘ про відповідність природних умов вимогам рекреантів і рівні задоволення рекреаційних потреб;

3 ⌘ про комфортність природних умов для життя людей;

4 про стійкість природного комплексу.

Команди управління

У даній моделі природний комплекс, на відміну від базисної моделі ТРС, є центральною підсистемою. Стан природного комплексу вимірюється такими параметрами, як площа, ємність, навантаження (люд./га) і характеризується специфічними властивостями – стійкістю, стабільністю, атрактивністю, надійністю. Дана функціональна модель дозволяє не тільки систематизувати зв'язки та відносини, які існують між її підсистемами, але й використовувати їх у практичній діяльності, наприклад при проектуванні та експлуатації рекреаційних об'єктів.

Зв'язки природного комплексу з іншими підсистемами в наведеній моделі реалізуються через управління технологічним впливом на природний комплекс із боку рекреаційних підприємств та рекреаційної інфраструктури, що передбачає розробку екологічно ефективних технологій будівництва об'єктів інженерних мереж та комунікацій у рекреаційних зонах, впровадження екологічно-придатних технологій експлуатації засобів розміщення, транспорту, та ін., а також через правовий та господарський механізми регулювання.

Управління рекреаційними впливами на природні комплекси передбачає вдосконалення програм відпочинку рекреантів та розробку циклів рекреаційної діяльності в напрямку зростання їх екологічної ефективності (розвиток активних видів туризму, природничих екскурсій, екологічне виховання туристів та залучення до природоохоронних заходів під час відпочинку), рекреаційний благоустрій території, проведення функціонального зонування територій, вдосконалення організаційного, правового та економічного регулювання поведінки рекреантів.

Управління побутовими антропогенними впливами на природний комплекс передбачає впровадження та вдосконалення екологічно безпечних побутових технологій, зниження частки людської праці в обслуговуванні, розповсюдження технологій самообслуговування, підвищення рівня кваліфікаційних вимог та критеріїв відбору персоналу рекреаційних установ.

Управління виробничими впливами на природні комплекси й рекреаційні ресурси передбачає вдосконалення та впровадження сучасних безвідходних технологій, оцінку та охорону природних рекреаційних ресурсів, раціональне територіальне планування, впровадження системи реального платного природокористування.

Рекреаційне природокористування має три основні функції (рис. 2).

Рис. 2. ⌘ Основні функції рекреаційного природокористування

3. Характеристика функцій рекреаційного природокористування.

Соціальна функція рекреаційного природокористування ⌘ – це задоволення специфічних потреб населення на відпочинку, оздоровленні, спілкуванні, що сприяє зміцненню здоров'я суспільства.

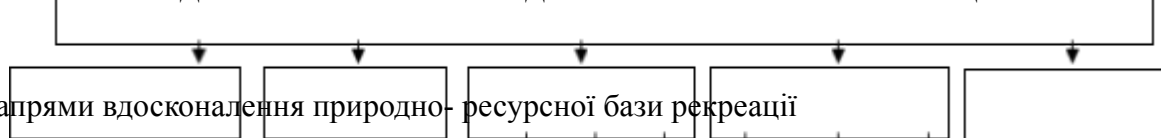
Економічна функція полягає, головним чином, у відновленні робочої сили. Завдяки рекреації підвищується працездатність, збільшується фонд робочого часу, що сприяє зростанню продуктивності праці. До економічної функції належать також розширення сфери застосування праці та прискорений розвиток соціальної й виробничої інфраструктури на територіях інтенсивного рекреаційного природокористування.

Природоохоронна функція полягає в попередженні деградації природних рекреаційних комплексів під впливом антропогенної діяльності, в тому числі й рекреаційної.

Природні рекреаційні ресурси - незамінна умова розвитку рекреації. Тому раціональне їх використання, відновлення та охорона є одним із важливих завдань. Основні підсистеми й напрями удосконалення природно-ресурсної бази рекреації наведені на рис. 3. Виділення саме цих напрямів удосконалення природно-ресурсної бази рекреації є необхідною умовою як збереження, так і сталого розвитку галузі. Треба зауважити, що ці напрями мають впроваджуватись планомірно та послідовно, а їх ієрархічність є необхідною умовою для отримання найбільш оптимальних результатів.

Слід підкреслити, що рекреаційне природокористування викликає необхідність охорони й відновлення не тільки природних ресурсів, але й природних умов, які становлять середовище існування людей

НАПРЯМИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ПРИРОДНО-РЕСУРСНОЇ БАЗИ РЕКРЕАЦІЇ

Слід підкреслити, що рекреаційне природокористування викликає необхідність охорони й відновлення не тільки природних ресурсів, але й природних умов, які становлять середовище існування людей.

4. Охорона природи як одна з функцій рекреаційного природокористування.

Рекреаційний вплив на природні комплекси. Інструменти охорони природи в системі природокористування.

Головна сутність охорони природи & турбота про те, щоб природа не втратила здатності самовідновлюватися; турбота про підтримку продуктивності й привабливості природи для наступних поколінь. Виходить, охорона природи і її використання не тільки не суперечать одна одній, але й тісно пов'язані між собою як два боки одного явища. Охорона природи здійснюється насамперед для того, щоб можна було її використовувати.

Отже, природа охороняється не від людей, а для людей і для різних галузей промисловості, сільського господарства, транспорту, рекреації. Завданнями охорони природи в сучасних умовах розвитку рекреаційної діяльності постають:

– забезпечення раціонального господарського використання ресурсів, оскільки рекреаційне господарство є провідною галуззю сучасної економіки і, як і інші галузі промисловості, є споживачем природних ресурсів, виступає однією з форм природокористування. Таким чином, охорона природи певною мірою здійснюється і для її раціонального використання в рекреації. Досягнення раціонального використання природних ресурсів в рекреації має ґрунтуватися на принципі сталого розвитку, який пропагує використовувати природні ресурси в обсязі, який не перевищує природної здатності їх відновлення або самовідтворення;

– забезпечення запитів охорони здоров'я. Охорона природи для підтримки на необхідному рівні здорових природних умов існування людини викликана зростанням негативних впливів індустріалізації, ростом народонаселення і міст, небезпечним забрудненням навколишнього середовища. Нейтралізація цієї шкоди може йти по двох напрямках, що не виключає один одного. Один шлях – усунення чи часткове зменшення негативних факторів цивілізації, що вимагає значних капіталовкладень через екологізацію виробничої діяльності. Другий шлях — періодичне оздоровлення організму людини під впливом природних ресурсів, що за своєю суттю співпадає з завданнями рекреаційної діяльності;

– охорона природи з метою пізнання навколишнього світу і розвитку науки – диктується зникненням ряду тваринних і рослинних видів, їхньою зміною під впливом людини, а також необхідністю більш поглибленого вивчення об'єктів природи. Вивчення природи необхідно й в освітніх інтересах, для задоволення пізнавальних запитів, що також характерно для сенсу рекреаційної діяльності;

– задоволення духовних запитів людини в красі природи: мальовничих ландшафтах, тиші лісу, гуркоті водоспаду, морському просторі, досконалих формах тварини чи рослини. Охорона природної краси є неодмінною умовою для здійснення рекреаційної діяльності. Вона немислима без використання естетичних якостей природи й заспокійливої краси природного середовища;

– виховання через відчуття причетності до долі усієї планети, власної відповідальності перед майбутніми поколіннями людей і боргу щодо «братів менших» – тваринного і рослинного світу. Охорона природи учить комплексному вдумливому підходу до оцінки «гарного» й «поганого», «шкідливого» й «корисного», розширює світогляд.

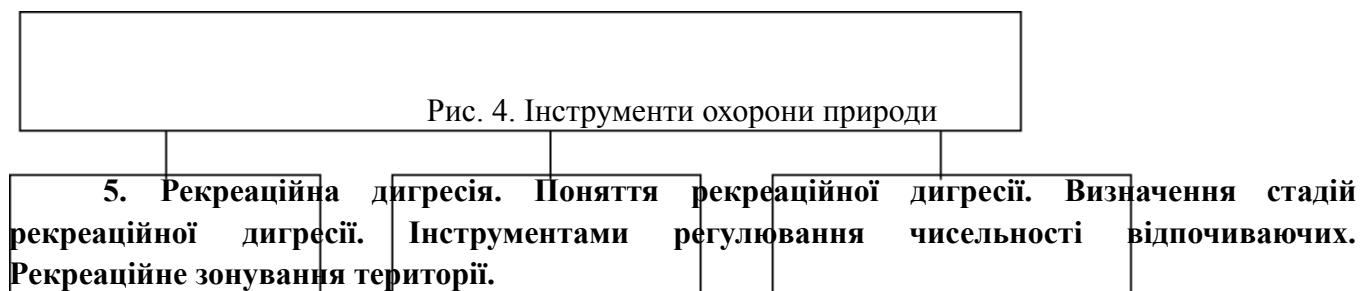
Таким чином, охорона природи переслідує достатньо різноманітні задачі. Виникла як один із засобів забезпечення людини предметами першої життєвої необхідності (продукти харчування, сировина для виробництва одягу, будівельний матеріал), продуктами розвитку рослинництва і тваринництва, охорона природи в даний час здійснюється значною мірою з метою забезпечення охорони здоров'я, задоволення науково-пізнавальних, виховних та естетичних інтересів.

Цілком очевидною є зацікавленість рекреаційної галузі у збереженні навколишнього середовища. Рекреаційні вимоги до стану навколишнього середовища повністю співпадають з екологічними потребами кожної людини. Разом з тим масовий і неконтрольований розвиток рекреації останнім часом завдає відчутної шкоди природному середовищу. Загрозу для природи становлять, зокрема, розбудова туристсько-рекреаційних комплексів та супутньої інфраструктури; безпосередній вплив рекреантів, особливо неорганізованих (витоптування рослин, ущільнення ґрунту, пожежі тощо); технологічні процеси в рекреаційній сфері (експлуатація та вичерпання рекреаційних ресурсів, їх забруднення, активізація несприятливих природних процесів і т. ін.); забезпечення побутових потреб обслуговуючого персоналу та рекреантів.

Подолання суперечності між необхідністю задоволення зростаючих рекреаційних потреб населення та охорони природи обумовило появу і впровадження в системі природокористування інструментів охорони природи (наведено на рис. 4).

Основою дії адміністративно-правового механізму виступає впровадження системи обмежень природокористування, яке викликане ненормованим рекреаційним використанням ландшафтів, що часто призводить до порушення ґрунтового і рослинного покривів, погіршення умов проживання й безпосереднього винищення диких тварин, забруднення середовища, порушення зв'язків у біогеоценозах. Навіть за дуже помірних доз рекреація приводить до суттєвих змін видового складу й чисельності рослин і тварин. Постійний вплив цього фактора спрощує структуру фітоценозу і біоценозу в цілому. У процесі змін, що відбуваються, зменшується розмаїття і кількість тварин. У кінцевому результаті, наприклад, ув лісі, де систематично

відпочивають люди, витоптується трав'яний покрив, спочатку рідшає, а потім повністю гине підлісок і підріст. Розрідження підліскового ярусу й порушення надґрунтового покриву різко знижують кормові ресурси, погіршують умови для розмноження тварин і птахів.

Стихійне рекреаційне освоєння може призводити до повної втрати природними комплексами їх лікувальних, оздоровчих пізнавальних, естетичних чи інших, цінних з точки зору рекреації, властивостей. Ці процеси мають назву рекреаційної дигресії.

Багато вітчизняних і зарубіжних дослідників вважають основним індикатором стійкості природного комплексу кількісну і якісну зміну трав'яного покриву та ущільнення ґрунту. На основі даного критерію виділено 5 стадій дигресії природних комплексів:

1. Корінні незмінні $\&$ діяльність людини не внесла до лісового комплексу ніяких помітних змін.

2. Мало змінені $\&$ рекреаційний вплив людини виражається у встановленні розрідженої мережі стежок, у появі серед трав'янистих рослин деяких світлолюбних видів, у початковій фазі руйнування підстилки.

3. Помірно змінені – стежкова мережа порівняно густа, у трав'янистому покриві переважають світлолюбні види, починають з'являтися й лугові трави, потужність підстилки зменшується, на позастежкових ділянках поновлення лісу все ще задовільне.

4. Сильно змінені $\&$ густа мережа стежок, у складі трав'янистого покриву кількість характерних лісових видів незначна, життєздатного підліску молодого віку (до 5 $\&$ 7 років) фактично не має, підстилка зустрічається фрагментарно навколо стовбурів дерев.

5. Дигресія повна відсутність підстилки й підліску, окремими екземплярами на вибитій площі представлені бур'янисті й однолітні види трав.

Границя стійкості природного комплексу, тобто межа, після якої настають незворотні зміни, проходить між третьою й четвертою стадіями. Відповідно за гранично припустиме приймається те навантаження, що відповідає третій стадії дигресії. Незворотні зміни в природному комплексі починаються на четвертій стадії, а загроза загибелі лісових насаджень $\&$ на п'ятій стадії.

Таким чином, рекреаційна територія при неправильному її використанні досить швидко втрачає своє значення і стає малоприсадною для відпочинку. Потік відпочиваючих направляється до інших місцевостей, які згодом також проходять весь цикл рекреаційної дигресії.

Інструментами регулювання чисельності відпочиваючих виступають:

- функціональне зонування рекреаційних територій;
- визначення, виходячи з фізико-географічних умов місцевості, допустимого рекреаційного навантаження;
- рекреаційний благоустрій території, в тому числі прокладання оптимальної мережі рекреаційних стежок;
- розробка і впровадження заходів, спрямованих на корегування поведінки відпочиваючих у природних комплексах;
- раціональна просторово-територіальна організація рекреаційних закладів.

Рекреаційне зонування – λ процес, у ході якого ідентифікуються ділянки територій із різним призначенням для рекреаційного використання з відповідними режимами й інтенсивністю рекреаційної діяльності. Наприклад, для об'єктів ПЗФ, таких як НПП та РЛП, виділяють наступні функціональні зони:

– *заповідна зона* – λ призначена для охорони та відновлення найбільш цінних природних комплексів, режим якої визначається відповідно до вимог, встановлених для природних заповідників;

– *зона регульованої рекреації* – λ в її межах проводяться короткостроковий відпочинок та оздоровлення населення, огляд особливо мальовничих і пам'ятних місць; у цій зоні дозволяється влаштування та відповідне обладнання туристських маршрутів і екологічних стежок; тут забороняються рубки лісу головного користування, промислове рибальство й мисливство, інша діяльність, яка може негативно вплинути на стан природних комплексів та об'єктів заповідної зони;

– *зона стаціонарної рекреації* – λ призначена для розміщення готелів, motelів, кемпінгів, інших об'єктів обслуговування відвідувачів парку;

– *господарська зона* – λ у її межах проводиться господарська діяльність, спрямована на виконання покладених на парк завдань, розташовані населені пункти, об'єкти комунального призначення парку, а також землі інших землевласників та землекористувачів, включені до складу парку, на яких господарська діяльність здійснюється з додержанням загальних вимог щодо охорони навколишнього природного середовища.

Для кожної з цих зон встановлюється диференційований режим щодо охорони, відтворення та використання їх природних ресурсів.

6. Рекреаційне навантаження. Поняття рекреаційного навантаження та рекреаційна смність території. Методичні підходи до визначення навантажень на рекреаційні території.

Рекреаційне навантаження — це показник безпосереднього впливу рекреантів та функціонування рекреаційного господарства на природні комплекси. Воно обчислюється як кількість рекреантів, котрі відвідали певну ділянку природного комплексу протягом одиниці часу. Розрізняють критичне (що викликає незворотні зміни у природному комплексі) й граничнодопустиме (що визначається тією кількістю рекреантів, яка не призводить до незворотних змін у природному комплексі) навантаження.

Незважаючи на складність розрахунків, наукою напрацьований досить значний, хоча й до певної міри суперечливий матеріал, пов'язаний з методикою визначення нормативів рекреаційного навантаження на природні комплекси.

Існує декілька методик визначення рекреаційного навантаження на певну територію, хоча жодна з них не має нормативного характеру. Норми рекреаційного навантаження не мають достатньої чіткості навіть для одного й того самого типу ландшафту. Це пов'язано з тим, що стійкість природних комплексів залежить від багатьох взаємопов'язаних природних чинників, сезону, видів рекреаційної діяльності. Тому достовірні дані щодо критеріїв і показників припустимих навантажень на ту чи іншу територію можна отримати на основі екологічних (стійкість природного комплексу до рекреаційних навантажень), фізичних (безпосередні фізичні вимоги до природного комплексу), психофізіологічних (вимоги до психофізіологічного комфорту відпочиваючих), порівняльно-аналітичних (аналогія з більш детально вивченими функціональними структурами) та експериментальних методів.

Для прикладу наведемо розраховані показники найбільш поширених нормативів рекреаційного навантаження, зібраних на основі різних інформаційних джерел:

– надмірно сухі сосняки (сосновий сухий бір) – 0,5 λ 0,1 люд./га;

- сухі хвойні ліси – 1 ⌘ 2 люд./га;
- сухі мішані та листяні ліси – 2 ⌘ 3 люд./га;
- зволожені ліси (широколистяний вологий ліс) – 3 ⌘ 5 люд./га;
- сухі луки – 10 ⌘ 20 люд./га;
- луки нормального зволоження – 20 ⌘ 50 люд./га;
- акваторії для купання: поверхня води при глибині до 1,5 м при проточних водоймах ⌘ 1000 ⌘ 2000 люд./га; при непроточних водоймах – 500 ⌘ 1000 люд./га; акваторія для купання в морі та річках — 300 ⌘ 500 люд./га (окремі джерела ⌘ 2 тис. люд./га, максимальне рекреаційне навантаження на прибережні акваторії завширшки до 50 м становить 1100 люд./га);
- розміри території річкових і озерних пляжів треба приймати не менш 8 м² на одного відвідувача, довжину берегової смуги 0,25 м, площу акваторіальної зони 5 м², інші джерела - пляжі завширшки до 100 м ⌘ 1050 люд./га;
- акваторії для організації катання на човнах (2 особи на човні): гребні судна 2-5 люд./га; парусні судна ⌘ 1 ⌘ 2 люд./га; моторні судна – 0,5 ⌘ 1,0 люд./га;
- зона розбивки палаток (3 особи на палатку): прибережні табори – 300 люд./км; глибинні табори – 300 люд./га; території рекреаційної забудови – 50 ⌘ 200 люд./га; – прибережна акваторія для рибної ловлі – 10 ⌘ 20 люд./га; – приміські зони відпочинку, ігрові майданчики — 80 м² / люд.

Рекреаційна ємність території значною мірою залежатиме від рівня підготовленості рекреаційних ресурсів до їх використання з метою відпочинку (ступінь благоустрою), та характеру рекреаційного процесу (організований чи неорганізований).

При необлаштованості територій, невідповідності рекреаційних ресурсів до використання, стихійності рекреаційного процесу допустимі рекреаційні навантаження, і відповідно рекреаційна ємність, будуть порівняно невеликими, але остання може бути значно підвищена при умові благоустрою і організації рекреаційного процесу і розраховується як прогнозована рекреаційна ємність. За умови благоустрою ємність території може бути підвищена в декілька разів у порівнянні з природною ємністю природного комплексу.

Обчислення ємності природного комплексу вимагає врахування не лише тривалості перебування в даній місцевості рекреантів, міри їх організованості, благоустрою території, а й психофізіологічної комфортності, що визначається можливістю одночасного проведення в межах даної території будь-яких рекреаційних занять певним числом людей без шкоди для їх психофізіологічного комфорту, забезпеченні основних гігієнічних потреб та з урахуванням збереження натуральної природи. Так, наприклад, показники психофізіологічної комфортності для рекреаційних лісів ⌘ 0,5 ⌘ 1,0 люд./га; для водоймищ 0,005 – 1,0 люд./га; для катання на човнах: моторні судна – 0,05 – 1,0, парусні судна – 0,1 ⌘ 0,2, гребні судна – 0,2 ⌘ 0,5 люд./га; для купальних акваторій до глибини 1,5 м – 200 ⌘ 500 люд./га; пляжі – 100 ⌘ 2000 люд./га (при цьому площа водного дзеркала для пляжів у відповідності до санітарних норм повинна становити 5 м² на одного відпочиваючого при проточних водоймах і 10 ⌘ 15 м² при непроточних, а площа відкритої берегової смуги 5 ⌘ 10 м² на одного відпочиваючого або 0,5 погонного метра при ширині пляжу 15 м; для морських пляжів норма становить 5 ⌘ 10 м² берега і 5 ⌘ 20 м² акваторії).

Розробка і впровадження заходів спрямованих на корегування поведінки відпочиваючих у природних комплексах, базується на засадах здійснення різноманітних навчально-виховних заходів – масово-роз'яснювальна й пропагандистська робота, виховання й придбання через туризм і екскурсії природоохоронних знань, навичок і вмінь. У комплексі навчально-виховних заходів виділяється 4 види: інформаційні, навчальні, виховні й пропагандистські.

Наприклад, Міжнародною організацією екотуризму (TIES) для більше глибокого розуміння туристом поводження в природному середовищі розроблені 10 *заповідей екотуриста*: 1) пам'ятати про уразливість Землі; 2) залишати тільки сліди, нести тільки фотографії; 3) пізнавати світ, до якого потрапив: культуру народів, географію; 4) поважати місцевих жителів; 5) не купувати товари виробників, що піддають небезпеки навколишнє середовище; 6) завжди ходити тільки протоптаними стежками; 7) підтримувати програми із захисту навколишнього середовища; 8) де можна, використовувати методи збереження навколишнього середовища; 9) підтримувати (патрунувати) організації, що сприяють захисту природи; 10) подорожувати з фірмами, що підтримують принципи екотуризму.

Економічні інструменти охорони природи доповнюються адміністративно-правовими та полягають у виборі оптимального з можливих варіантів багатоцільового природокористування. Будь-який природний комплекс може бути використаний для різних цілей природокористування (руральне, урбанізоване, промислове), для знаходження оптимального варіанту застосовують методи економічної оцінки.

7. Платне природокористування як інструмент охорони природи в системі рекреаційного природокористування.

Іншим інструментом охорони природи виступає платне природокористування, засноване на платі за використання природних ресурсів у цілях рекреації, яке реалізується на двох рівнях: перший – рівень рекреаційних підприємств, що здійснюють відрахування за користування природними рекреаційними ресурсами та другий – споживачі, котрі сплачують за надання загальних та спеціальних рекреаційних послуг, які виробляються з використанням природних рекреаційних ресурсів та територій.

Наприклад, згідно з Постановою Кабінету Міністрів України «Про затвердження переліку платних послуг, які можуть надаватися бюджетними установами природнозаповідного фонду» оплата передбачена за такі послуги:

I. Послуги, які можуть надаватися установами природно-заповідного фонду згідно з їх функціональними повноваженнями:

1. Послуги, пов'язані із забезпеченням провадження рекреаційної діяльності на території установ природно-заповідного фонду: екскурсії маркірованими маршрутами, екологічними стежками, на виставки, до музеїв, еколого-просвітницьких центрів, засновниками яких є зазначені установи; екскурсії до карстових печер.

2. Організація та проведення освітньо-виховних і природоохоронних заходів.

3. Послуги, пов'язані з науково-дослідницькою діяльністю з охорони, відтворення та раціонального використання природних ресурсів, проведенням експертизи та лабораторних аналізів.

II. Послуги, які можуть надаватися установами природно-заповідного фонду у сфері господарської діяльності:

1. Послуги, пов'язані зі створенням умов для організованого туризму, відпочинку та інших видів рекреаційної діяльності в природних умовах з додержанням режиму територій та об'єктів природно-заповідного фонду: короткостроковий відпочинок; любительське (спортивне) рибальство; прогулянки (подорожі) на велосипеді, на конях; полювання та ін.

2. Фотопослуги, послуги з проведення громадянами та організаціями відео -, кіно - та телевізійних зйомок у межах територій установ природно-заповідного фонду.

3. Перевезення туристів, відпочиваючих; користування автостоянками, пристанями (причалами), що належать установам природно-заповідного фонду.

4. Розміщення, проживання та харчування туристів, відпочиваючих.

5. Рекламно-видавнича діяльність та інші послуги.

Плата за надані послуги диференціюється в залежності від якісного й кількісного стану рекреаційних ресурсів, їх поширеності, цінності, унікальності, дефіцитності, ефективності, можливості відновлення, доступності, комплексності, продуктивності, вартості й частки витрат, пов'язаних із утриманням об'єкта.

Безумовно, вплив відпочинку й туризму на екологічну ситуацію всіх регіонів світу зростає. Але завдяки стійкому зростанню обсягів прибутків і масштабу цієї діяльності, збільшенню інвестицій, залученню нових трудових ресурсів, розширенню спектру додаткових послуг, рекреаційне господарство отримує новий імпульс розвитку, що одночасно призводить до укріплення екологічної безпеки відвідуваних регіонів, оскільки безпечно в екологічному відношенні середовище вже давно стало одним з критеріїв вибору місця відпочинку. При раціональній організації рекреаційна діяльність здатна забезпечити фінансову підтримку охороні природи та підвищити важливість тих природних об'єктів, які мають зберегтися в первісному вигляді. Наприклад, на межі природоохоронних, економічних та соціальних проблем виникла концепція екологічного туризму як одного з важливих засобів стійкого розвитку природних територій.

8. Основні напрями природоохоронної діяльності в процесі рекреаційного використання ресурсів на сучасному етапі.

Ураховуючи масштаби розвитку рекреаційної діяльності, функції рекреаційного природокористування та, зокрема, охорони природи, основними напрямками природоохоронної діяльності в процесі рекреаційного використання ресурсів на сучасному етапі є:

- попередження деградації природних рекреаційних комплексів та їх компонентів під впливом антропогенної діяльності, в тому числі й рекреаційної;
- розробка норм рекреаційних навантажень, базових нормативів плати за надання загальних та спеціальних рекреаційних послуг;
- збереження нормального функціонування й максимальної різноманітності екосистем природних комплексів. При цьому важливо приділяти увагу охороні не лише власне рекреаційних територій, але й навколишніх місцевостей, оскільки рекреація та екологічно шкідливе середовище несумісні;
- збільшення капіталовкладень в охорону природи й удосконалення моніторингу якості навколишнього природного середовища і використання ресурсів;
- проведення роз'яснювальної та виховної роботи, формування екологічного світогляду населення.

ТЕМА 8. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ РЕКРЕАЦІЙНОГО РАЙОНУВАННЯ

ПЛАН

1. Основні принципи й головні аспекти рекреаційного районування.
2. Умови й фактори рекреаційного районоутворення.
3. Визначення рекреаційного району.
4. Таксономічні одиниці районування.
5. Рекреаційне районування світу.
6. Загальна характеристика обсягів і тенденцій світового рекреаційного процесу.
7. Планувальна організація рекреаційного регіону.

1. Основні принципи й головні аспекти рекреаційного районування.

Поділ території на просторово-територіальні одиниці базується на теорії районування або регіоналізації. Районування буває інтегральним і спеціальним, або комплексним. Інтегральне районування базується на відокремленні окремих частин території на основі існуючих природних і суспільних даностей. Спеціальне районування обґрунтовує поділ території на основі відмінностей лише у певних сферах діяльності суспільства. *Основою для відокремлення районів або регіонів у цілому виступають три групи критеріїв:* природні, історичні й соціально-економічні, які мають певні відмінності для різних частин планети. У загальному сенсі всі перелічені групи критеріїв впливають на спеціалізацію виробництва певної продукції або послуг, у тому числі й рекреаційних, що призводить до розвитку територіального поділу праці.

Таким чином, *рекреаційне районування* є одним з видів спеціалізованого районування і є комплексним процесом. Воно дає змогу на науковій основі виокремлювати території з однорідною рекреаційною спеціалізацією, тобто здійснювати виділення територій різного таксономічного рангу з певним набором рекреаційних ресурсів і відповідним набором послуг, відмінних від інших територій.

Рекреаційне районування – це поділ території (країни, регіону чи всієї планети) на таксономічні одиниці, що мають певні відмінності, й у загальному значенні характеризуються як спеціалізація рекреаційного господарства, структура рекреаційних ресурсів, напрямки їх освоєння й охорони, перспективи розвитку рекреаційної діяльності.

Рекреаційне районування території дозволяє:

- з найбільшою ефективністю визначити можливості використання тих або інших територій для цілей рекреації й туризму;
- виділяти нові рекреаційно-туристські райони різного порядку;
- виявляти нові рекреаційні ресурси й інші передумови для розвитку рекреації у ще не освоєних місцевостях;
- переносити досвід розвитку туризму з одних районів до інших.

Соціальний аспект рекреаційного районування полягає в тому, що воно проводиться з метою забезпечення оптимального функціонування рекреаційних установ різного порядку й виконання ними їх головних функцій.

Економічний аспект рекреаційного районування полягає в координації розвитку рекреаційного господарства з іншими господарськими системами.

Географічний аспект рекреаційного районування полягає у виявленні особливостей територіального поділу праці у сфері рекреації й туризму, прогнозуванні перспективних функцій районів, напрямків, тенденцій і закономірностей рекреаційного освоєння території.

Екологічний аспект полягає у вивченні й створенні умов для раціонального використання, збереження та охорони рекреаційних ресурсів.

Рекреаційне районування базується на таких *принципах*:

- генетичному – таксономічні одиниці районування виділяються на підставі історичного аналізу територіальної організації рекреаційного господарства й прогнозу його розвитку;
- соціально-економічному – при районуванні враховується головна мета задоволення рекреаційних потреб суспільства, раціональне використання рекреаційних ресурсів, підвищення ефективності територіального поділу праці, зниження витрат на виробництво туристських послуг;
- єдності рекреаційно-туристського районування з економічним або адміністративно-територіальним устроєм (використання цього принципу часто піддається критиці, оскільки при його застосуванні порушуються принципи географічності, власне розповсюдження певних видів природних рекреаційних ресурсів та історизму, оскільки так як

адміністративні кордони дуже часто роз'єднують цілісні в природному та історичному відношенні території і, навпаки, пов'язують мало схожі між собою території).

2. Умови й фактори рекреаційного районоутворення.

Під впливом певних умов і факторів розвитку окремих галузей складаються галузеві райони, так само в туризмі під впливом специфічних факторів і умов формуються туристські райони. Туристське районування являє собою один із видів соціально-економічного районування.

Під *умовами рекреаційного районоутворення* – варто розуміти загальні особливості природного й соціально-економічного середовища, у яких відбувається формування й функціонування туристських районів.

Природне середовище рекреаційного районоутворення – розуміється як територіальне сполучення природних туристських ресурсів і природної обстановки їхнього освоєння.

Природне середовище впливає на:

- диверсифікованість туристських потреб;
- потенційну рекреаційну спеціалізацію;
- зовнішні обриси території району;
- напрямки, види й комплексність туристського обслуговування; - сезонність туристського обслуговування.

Соціально-економічне середовище в рекреаційному районоутворенні представлено у двох аспектах:

1. *Ресурси соціально-економічного походження.* До них належать: археологічні, історичні, містобудівні, архітектурні, культурні визначні пам'ятки, унікальні спорудження й промислові об'єкти.

2. *Зовнішня й внутрішня обстановка формування туристських районів* як системних утворень. До зовнішніх умов належать ті з них, вплив яких відбувається в результаті просторової взаємодії рекреаційного району із соціально-економічними даностями, що лежать за його межами. Такі умови прийнято називати економікогеографічним положенням (ЕГП).

Виділяють 5 видів ЕГП рекреаційного району:

1. Положення відносно районів формування рекреаційних потоків, або відносно ринків рекреаційних послуг.
2. Транспортно-географічне положення.
3. Положення відносно зовнішніх баз постачання продуктів рекреаційного споживання. Грає особливо важливу роль у важкодоступних, наприклад гірських районах.
4. Положення відносно ареалів, із яких може бути додатково притягнута робоча сила.
5. Положення відносно інших рекреаційних районів, у першу чергу з однотипною спеціалізацією.

До провідних внутрішніх соціально-економічних умов належать:

- рівень розвитку й територіальної інфраструктури;
- рівень економічного освоєння території (забезпеченість району матеріальними й фінансовими засобами для створення й подальшого розвитку індустрії гостинності, відкритість для іноземних інвестицій); - наявність трудових ресурсів; - характер розселення в районах.

При вивченні умов рекреаційного районоутворення варто враховувати, що вони створюють лише передумови для функціонування й розвитку рекреаційних районів, а їхня фактична реалізація залежить від факторів формування рекреаційних районів.

Фактори рекреаційного районоутворення:

- 1) рівень комфортності й тривалості сприятливих кліматичних умов і погоди;

- 2) розмаїтість природних умов і ресурсів (гірські території, морські узбережжя, залісені ділянки). Атрактивність (привабливість) природних територій, наявність особливо охоронюваних об'єктів і видів флори й фауни;
- 3) насиченість і територіальне сполучення природних та історико-культурних пам'яток по території району, їх взаєморозташування відносно основних туристських центрів;
- 4) ступінь привабливості, атрактивності природних і історико-культурних пам'яток для основної маси туристів;
- 5) рівень доступності району з погляду існуючих транспортних комунікацій.
- 6) рівень витрат у часі для прибуття до туристського району;
- 7) рівень фінансових витрат туристів під час перебування в туристському районі;
- 8) рівень розвитку туристської інфраструктури (засоби розміщення, харчування, транспорт, зв'язок, розваги);
- 9) рівень сервісу й кваліфікація робочого персоналу;
- 10) природна ємність території для прийняття туристів;
- 11) стабільність внутрішньополітичної й економічної ситуації; 12) рівень безпеки з погляду криміногенної обстановки й тероризму.
- 13) основні особливості туризму в даному районі (ритми, сезонність, тривалість перебування туристів, що переважають види туризму, основні цілі відвідування);
- 14) відношення влади й місцевих туристських органів до проблем туризму; 15) економічна роль туризму для даного району;
- 16) перспективи розвитку туризму в даному районі.

3. Визначення рекреаційного району.

Рекреаційний район (регіон) – це територія, що має певні ознаки (1–7), забезпечена туристською інфраструктурою й системою організації туристичної діяльності, затребуваної в певному обсязі з боку рекреантів.

Природно, що при проведенні туристського районування облік усіх перелічених факторів і умов неможливий, у першу чергу, через відсутність даних по тих або інших пунктах для деяких територій. Тоді районування проводиться з опорою на більше або менше для кожної території число факторів, які для даної території мають більшу вагу. Такий стан справ привів до того, що для рекреаційних районів намітилися загальні ознаки.

Основні ознаки рекреаційних районів наступні:

1. Час виникнення, історичні особливості формування.
2. Рекреаційні ресурси (природні, історико-культурні, інфраструктурні) та їхні територіальні сполучення.
3. Характер рекреаційної спеціалізації й ступінь її розвитку.
4. Потужність, географія, структура й динаміка рекреаційних потоків.
5. Рівень рекреаційного освоєння території району **я** стан розвитку рекреаційної функції в межах певної території (акваторії) за певний період. Характеризується насиченістю території елементами рекреаційної інфраструктури, певним рекреаційним навантаженням, ступенем розвитку туристського господарства, його зв'язками з іншими підсистемами.
6. Наявність одного або більше рекреаційних центрів і органів управління.
7. Проблеми й перспективи подальшого розвитку.

! Помилковою є думка про те, що рекреаційним районом може вважатися територія, де туризм у народногосподарському комплексі має домінуюче значення; хоча такі райони існують, на практиці їхня кількість сильно обмежена. У найбільш загальному плані до рекреаційного району

належить території, де рекреація розвинена настільки, що виступає як одна з галузей спеціалізації економіки.

4. Таксономічні одиниці районування.

Існуюча на сьогодні ієрархічна співвідпорядкованість таксономічних одиниць рекреаційного районування досить різноманітна. Різні автори дотримуються різних точок зору щодо розмірності та підпорядкування одиниць рекреаційного районування. Розглянемо деякі з них.

Науковці Мироненко Н.С. й Твердохлебов І.Т. пропонують виділяти наступні таксономічні одиниці рекреаційного районування:

- 1) рекреаційна зона (сотні тисяч або десятки тисяч км кв.), наприклад Причорноморська рекреаційна зона;
- 2) рекреаційний район (сотні тисяч або десятки тисяч км кв., наприклад Кримський;
- 3) рекреаційний підрайон (тисячі або сотні тисяч км кв.), наприклад Південне узбережжя Криму;
- 4) рекреаційний мікрорайон (сотні км кв. або тисячі га), наприклад Алуштинський;
- 5) рекреаційний пункт (десятки або сотні га), наприклад сел. Гурзуф.

Учений Желудьковський Е.О. запропонував виділяти таку ієрархічну структуру рекреаційних утворень:

- рекреаційні регіони;
- рекреаційні райони;
- рекреаційні підрайони;

центри туризму, зони відпочинку й курорти.

Дослідник Шаблій О.І. пропонує наступну ієрархію рекреаційних територій:

- 1) рекреаційний пункт – окремі засоби розміщення туристів, наприклад санаторії, бази відпочинку й т. ін.
- 2) рекреаційний центр – окремий населений пункт із набором рекреаційних установ або окремих об'єктів, які є центрами формування рекреаційного вузла;
- 3) рекреаційний вузол – сукупність таких центрів або рекреаційних установ на компактній території. Тут розташовуються взаємодоповнюючі рекреаційні установи, які надають необхідні послуги відпочиваючим;
- 4) рекреаційний район – сукупність рекреаційних пунктів, центрів і вузлів, які спільно використовують певну територію й розміщені на ній інфраструктурні об'єкти, утворюючи рекреаційні райони, що здебільшого не є однофункціональними;
- 5) рекреаційний регіон – група рекреаційних районів, розташованих на території, що характеризується спільністю природних, історико-культурних, соціально-економічних ресурсів, певними інфраструктурними взаємозв'язками й іншими властивостями;
- 6) рекреаційні зони – це сукупність рекреаційних регіонів, які формуються на основі територіальної близькості, наявності транспортних і функціональних зв'язків і загального рекреаційного ресурсу.

5. Рекреаційне районування світу.

Рекреаційне районування в світовому масштабі – це доволі складне завдання, оскільки:

1. Розглядається територія всього світу, тобто дуже різні за рекреаційно-ресурсним потенціалом території, до того ж значних масштабів.

2. Районування має охопити такі місця, де рекреації й туризму практично немає або вони розвинені слабо, але для них є певні передумови.

У такому випадку більшість науковців сходиться на думці, що спочатку варто виділяти найбільші таксономічні одиниці районування – рекреаційні регіони, а потім усередині цих регіонів переходити на розгляд окремих країн. Такий підхід абсолютно виправданий, тому що розглядається питання міжнародного туризму, тобто обміну туристами між окремими країнами. Крім того, весь статистичний облік у міжнародному туризмі проводиться саме по країнах. Слід зазначити й те, що вплив туризму на економіку розглядається також на рівні окремої країни. Тому країна виступає як найважливіша таксономічна одиниця при районуванні міжнародного туризму.

Досить часто в розвинених у рекреаційному відношенні державах з багатими ресурсами виділяють рекреаційні зони або райони. Під ними розуміють ті частини території країни, на яких туризм займає значне місце в спеціалізації виробничого комплексу, а рівень туристського освоєння території досить високий.

Окрім туристських зон часто також виділяються рекреаційні центри **я** певні географічні пункти (міста, селища, села, курорти), що їх активно відвідують туристи і де є досить розвинена туристська інфраструктура.

Відомі науковці пропонують наступні варіанти міжнародного туристсько- рекреаційного районування:

Мироненко М. С. і Твердохлебов І. Т. виділяють такі туристські регіони, як Європа, Північна Америка, Латинська Америка (в т.ч. Карибський басейн), Африка, Азія й Австралія з Океанією, Близький Схід.

Романов А. А. і Саакянц Р. Г. виділяють такі туристські регіони, як Західна Європа, Східна Європа, Північна Америка, Латинська Америка, Південно-Західна Азія (Близький Схід), Південна Азія, Південно-Східна Азія, Центральна й Східна Азія, Африка, Австралія й Океанія.

Воскресенський В. Ю. при вивченні туристських ресурсів світу пропонує розрізняти такі територіальні рекреаційні утворення як закордонна Європа (Скандинавські країни, Середземноморський туристський осередок, держави Західної Європи, Альпійські держави Європи, держави Центральної і Східної Європи); Америка (Північна і Центральна Америка, острівні держави і території Карибського басейну, Південна Америка); Африка (Північна Африка, Південно-Східна і Південна, Західна Африка); Азія й держави Азіатсько-Тихоокеанського регіону (Азія, Австралія і Океанія).

Бейдик О. О. при рекреаційно-туристичному районуванні світу виділяє чотириступеневу систему рекреаційних одиниць: макрорайони, мезорайони, підрайони, мікрорайони. До макрорайонів належать: Європейський із тринадцятьма мезорайонами, Азійський (включає 7 мезорайонів), Африканський (6 мезорайонів), ПівнічноАмериканський (2 мезорайони), Центрально- Американсько-Карибський (2 мезорайони), Південноамериканський (об'єднує 4 мезорайони), Австралійсько-Океанський (2 мезорайони), Антарктичний (поділяється на 3 мезорайони). Аналогічного розподілу території світу при рекреаційному районуванні дотримується й П. О. Масляк.

У своїй діяльності UNWTO використовує наступний розподіл світу на туристські регіони: Африка, Америка, Азія й Тихоокеанський регіон, Європа, Близький Схід. Усі регіони, окрім Близького Сходу, поділяються на менші таксономічні одиниці: субрегіони, які об'єднують відповідні держави.

6. Загальна характеристика обсягів і тенденцій світового рекреаційного процесу.

Рекреаційні процеси здійснюються у світі вкрай нерівномірно, що пояснюється в першу чергу різними рівнями соціально-економічного розвитку країн і регіонів. У найбільш загальному виді територіальна нерівномірність відбиває різні рівні соціально-економічного розвитку Півночі й Півдня (центра й периферії світового господарства).

Так, згідно даним UNWTO, на розвинені країни нині припадає більше 50% всіх туристських прибуттів, але країни, що розвиваються, стрімко збільшують свою присутність на світовому туристському ринку.

Розвиток рекреації й туризму характеризується постійним географічним розширенням і урізноманітненням напрямків подорожей. У 1950 р. 15 найбільших за обсягами обслуговування маршрутів - до 97% туристів — проходили в межах Західної Європи й Північної Америки.

Наприкінці ХХ ст. тут зосереджувалося близько 80% туристських потоків.

У 1990-х рр. частка Азіатсько-Тихоокеанського регіону перевищила 10%, тому що темпи зростання туристських потоків тут виявилися найбільш високими. Наразі на три цих макрорегіони припадає 88,8% всіх світових туристських прибуттів (у тому числі на Європу - 52,2%, на Америку - 16%, АТР - 20,6%) і 91,8% всіх грошових надходжень від міжнародного туризму. Для всіх шести туристських макрорегіонів світу характерна позитивна тенденція збільшення туристських потоків. Але темпи зростання прибуттів (і доходів від туризму) у макрорегіонах не були однаковими, тому їхня питома вага в загальносвітовій структурі змінювалася.

Протягом останніх років близько 51% міжнародних туристських подорожей здійснюється з метою відпочинку, дозвілля й рекреації, на поїздки з діловими й професійними цілями припадає 15%, а 27% припадає на специфічні цілі: відвідування знайомих і родичів, паломництво, лікування т.ін. 7 % прибуттів, що залишилися, не визначаються.

Важливою тенденцією розвитку світового туризму є значна частка подорожей до рекреаційних центрів в межах того самого регіону. Найбільш потужні потоки виїзду до інших регіонів формуються в країнах Європи, Північної й Південної Америки, Східної Азії й Тихоокеанського регіону. Південна Азія, Близький Схід, Африка значною мірою залежні від прибуттів із інших регіонів. У межах Північної Америки й країн Карибського басейну головними напрямками є США, Мексика, Канада, Коста-Ріка й Домініканська Республіка, а найбільш потужні виїзні потоки формуються в США й Канаді.

Провідними країнами, що приймають рекреантів у Європі, є Франція, Іспанія, Італія, Великобританія, Російська Федерація, Німеччина, Австрія, Польща, Угорщина, Греція, Португалія, Швейцарія. В Азії туристи найбільше відвідують Китай, особливо Гонконг і Макао, Малайзію, Таїланд, Республіку Корея, Індонезію, Японію, Тайвань, В'єтнам, Індію. Багато рекреантів їдуть до Австралії, Нової Зеландії. Основні країни виїзду рекреантів зі Східної Азії й Тихоокеанського регіону - Японія, Китай, Австралія, Сінгапур і Республіка Корея. Стають популярними й ростуть поїздки рекреантів до таких країн Середземномор'я, як Туреччина, Хорватія, Єгипет, Туніс і Марокко. Основними країнами формування виїзного туризму в Європі (разом із Середземномор'ям) є Німеччина, Великобританія, Франція, Італія, Нідерланди, Бельгія, Австрія, Швеція, Російська Федерація, Швейцарія й Іспанія.

На сьогодні сформувалися наступні туристські ринки: традиційні країни- монополісти (США, Франція, Іспанія, Італія, Великобританія, Австрія), нові регіони (Китай, Туреччина, Польща, Угорщина, Чехія, Хорватія, острівні країни), найбільш перспективні країни (Мексика, Малайзія, Таїланд, Тайвань, Гонконг) та країни-апліканти (Росія, Україна, Казахстан, Болгарія, Румунія, Саудівська Аравія, ОАЕ).

Серед найбільш характерних тенденцій світового рекреаційного процесу першого десятиліття ХХ століття відзначаються:

- уповільнений темп зростання;
- велика конкуренція регіонів і країн, що бажають прийняти рекреантів;
- усвідомлення зростаючого впливу на туризм економічних, соціокультурних і пов'язаних із навколишнім середовищем факторів;
- поінформованість споживача про те, куди і як він хоче поїхати, і більш високі вимоги до обраних ним туристських продуктів і послуг.

Докорінних змін зазнала й видова структура міжнародного ринку рекреації. Поряд із традиційними видами туризму (культурно-пізнавальний, лікувально-оздоровчий, релігійний) за останні два десятиліття широкого поширення набули неординарні та специфічні види (трудова міграція, зелений, екологічний, екстремальний туризм та інші). Загальною тенденцією є поляризація туристських переваг, що, з одного боку, характеризується зміцненням позицій масового туризму в розвинених туристських країнах, а з іншого – збільшенням попиту на індивідуальний або спеціалізований туристський продукт.

Виходячи з усього переліченого вище, можна назвати основні риси розвитку рекреації в майбутнє десятиліття:

- подальше зростання показників рекреаційної діяльності;
- постійний вплив економічної й політичної ситуації у світі на рекреаційні процеси;
- визначальними факторами стануть соціодемографічні зміни, електронна інформація й комунікаційні системи;
- популяризація діяльності туроператорів, зайнятих як глобальним, так і середнім і малим бізнесом.

За прогнозами UNWTO, наведеними у доповіді «Туризм: панорама 2025» (Tourism: Vision), високі темпи зростання економічних показників у сфері туризму зберуться й до 2021 року. У 2025 р. кількість міжнародних прибуттів складе 1,56 млрд, з них 1,2 млрд складуть внутрішньорегіональні поїздки й 0,4 млрд – подорожі на далекій відстані (табл. 1).

Таблиця 1 Прогноз розподілу

обсягів в'їзного туризму по регіонах світу

(міжнародні туристські прибуття, млн люд.)

Регіони світу	Базовий рік	Прогноз		Середньорічний темп зростання, %	Частка, %	
	1995	2010	2025	1995 – 2021	1995	2025
1	2	3	4	5	6	7
Увесь світ	565	1,006	1,561	4,1	100	100
Африка	20	47	77	5,5	3,6	5,0
Америци	109	190	282	3,9	19,3	18,1
Східна Азія й Тихоокеанський регіон	81	195	397	6,5	14,4	25,4
Європа	338	527	717	3,0	59,8	45,9
Близький Схід	12	36	69	7,1	2,2	4,4
Південна Азія	4	11	19	6,2	0,7	1,2
Внутрішньорегіональні прибуття	464	791	1 183	3,8	82,1	75,8

Туризм на далекі відстані	101	216	378	5,4	17,9	24,2
---------------------------	-----	-----	-----	-----	------	------

Незважаючи на найнижчі темпи річного приросту у 2020 році (через карантин), до 2025 р. трьома найбільш популярними регіонами будуть Європа, Східна Азія й Тихоокеанський регіон, і Америка. Кількість туристів, що прибувають до Африки, може зрости до 75 млн, на Близький Схід - до 70 млн і в Південну Азію - до 20 млн. Очікується поступовий зсув акцентів у розвитку туризму від традиційних ринків Західної Європи, США, Японії й Канади до альтернативних ринків - таких, як Центральна й Східна Європа, включаючи Росію, Китай, Південна Корея, Мексика, а також деякі країни Близького Сходу.

7. Планувальна організація рекреаційного регіону.

Найбільшим планувальним елементом у структурі рекреаційних утворень є рекреаційний регіон, що включає значні по площі рекреаційні райони групової системи розселення й відособлені (автономні або напівавтономні) рекреаційні райони; райони заміського відпочинку, туризму й курортного лікування; рекреаційні зони; природні парки; комплекси відпочинку й туризму; рекреаційні центри.

Рекреаційний регіон займає вищий таксономічний ранг у структурі рекреаційних утворень.

Границі рекреаційного регіону умовні, і визначаються *границями рекреаційних природних умов і границями адміністративно-економічних одиниць*.

Границі рекреаційних регіонів визначають виходячи з наступних умов:

- розміщення у границях великого економічного району; концентрація управління у великому рекреаційному центрі;
- використання принципу комплексності й розмаїтості: виявлення районів з унікальними ресурсами для тривалого й цілорічного відпочинку, туризму й лікування;
- установа радіусів доступності структурних елементів: з головного рекреаційного центра до найбільш вилученого елемента рекреаційної системи - до 1000-1200 км; з центрів групових систем населених місць до прилеглого міста - центра туризму й екскурсій - до 600 км; з центра групових систем до головного центра регіону - до 500-600 км; з центра групових систем до якогонебудь структурного елемента - до 300 км; з центрів середніх і великих систем групових населених місць до центрів великих рекреаційних районів регіонального значення - 100-150 км;
- забезпечення єдності мережі транспортних комунікацій з інтервалом між рекреаційними утвореннями не більше 300 км;
- наявність ландшафтно-туристських коридорів, що з'єднують рекреаційні райони.

Яскраво виражені рекреаційні природні умови - гірські, приморські, річкові, озерні, степові й лісостепові - визначають назву або можуть бути присутнім у визначенні рекреаційного регіону. Наприклад, Кримський рекреаційний регіон, Карпатський рекреаційний регіон, Чорноморсько-Азовський рекреаційний регіон.

Урбанізаційні процеси впливають на *види рекреаційних регіонів*:

- урбанізовані, що мають великі моно - або поліцентричні форми розселення із провідною промисловою функцією (наприклад, Донецький рекреаційний регіон), які вимагають організації заміської рекреації;
- рекреаційно-урбанізовані, що мають великі рекреаційні центри, системи групового розселення, рекреаційні агломерації, що забезпечують короткочасний і тривалий відпочинок, туризм, лікування (наприклад, Кримський рекреаційний регіон);

- неурбанізовані, що мають рекреаційні поселення поза зоною активного впливу великих міст, з дисперсною формою розселення, що забезпечують тривалий відпочинок, спеціалізований туризм і лікування (наприклад, Карпатський рекреаційний регіон).

До складу території рекреаційного району включають наступні функціональні зони: 1)

рекреаційну,

- 2) селітебну,
- 3) комунально-господарську;
- 4) організованого й природного ландшафту,
- 5) санітарно-захисні зони,
- 6) зону транспортних комунікацій і пішохідних зв'язків.

Взаємозв'язок територій розселення в рекреаційному регіоні з територіями, що забезпечують рекреацію, розрізняється за структурою й може бути паралельно-сполученим, сполученим й відособленим. Паралельно-сполучене розташування рекреаційних і урбанізованих територій одержало поширення в Кримському рекреаційному регіоні; сполучене розташування характерно для територій великих міських агломерацій Придніпровського рекреаційного регіону; відособлене розташування рекреаційних територій вимагає поліпшення умов обслуговування комунікаціями в Карпатському рекреаційному регіоні. Планувальну організацію рекреаційного регіону можна представити у вигляді планувальної структури із заданими умовними позначками всіх структурних елементів в умовних границях. Основними структурними елементами рекреаційного регіону є: райони, зони, комплекси, установи, урбанізовані центри, організована й натуральна природа, комунікації й комунально-господарські зони. Елементи рекреаційної структури можуть включатися до складу комплексів, зон, районів, регіонів іншого функціонального призначення: житлових, адміністративних, промислових, сільськогосподарських і т.д.

Рекреаційні регіони мають ієрархічну структуру, у якій виділяють як рівні за значенням, так і супідрядні елементи. Так, структурні елементи організованої й природної природи, автономні й районні рекреаційні зони є рівними за значенням; райони, зони, комплекси й установи носять супідрядний характер. Послідовне об'єднання рекреаційних установ у комплекси, комплексів - у зону, зон - у район, районів - у регіон супроводжується створенням єдиної системи обслуговування й комунікацій.

Складна ієрархічна структура рекреаційного регіону вимагає побудови принципової схеми, що створює оптимальні моделі їхнього функціонування й керування. У функції керування входять одержання, переробка й аналіз інформації, що визначає попит і споживання послуг, «поводження» природних комплексів у процесі експлуатації й розвитку рекреаційного регіону, його технічний, матеріальне й фінансовий стан. Створення єдиної системи спеціалізованих і поліфункціональних рекреаційних регіонів, районів, зон, комплексів і установ дозволяє найбільше повно задовольнити потреби суспільства в рекреації. Кількість рекреаційних регіонів залежить від ступеня освоєння рекреаційних ресурсів, динаміки урбанізаційних процесів і розвитку рекреаційної інфраструктури.

Сучасна потреба у вивченні рекреаційних ресурсів дозволяє виділити на території України вісім рекреаційних регіонів: *Донецький, Карпатський, Кримський, Подільський, Поліський, Придніпровський, Слобожанський, Чорноморсько-Азовський*, границями яких є як природні рекреаційні умови, так і адміністративно-територіальний поділ.

Вихідною базою для визначення можливих напрямків і масштабів організації рекреації є величина рекреаційних ресурсів. Основним завданням при цьому стає оцінка можливої ємності територій, що володіють такими ресурсами й межах припустимої транспортної далекості від центрів попиту.

Рекреаційні ресурси відповідних рекреаційних районів можна розділити на три групи:

- інтенсивно використовувані ресурси, завдяки високому ступеню підготовленості їх до освоєння (група А);
- екстенсивно використовувані (група В);
- невикористовувані в цей час із ряду причин, у першу чергу через відсутність стійкого транспортного зв'язку з населеними місцями, а також інженерної облаштованості (група С).

Рекреаційна діяльність пов'язана з урбанізацією територій (будівництво комплексів відпочинку, прокладка комунікацій і т.д.) і регулюється впливом антропогенних навантажень - концентрацією відпочиваючих на певній площі ділянки природного ландшафту або перетвореного людиною середовища. Припустиме навантаження на ландшафт, а також час використання того або іншого ресурсу не мають досить обґрунтованого нормативного показника.

Як рекреаційні ресурси, для яких визначалася припустима ємність, були прийняті ліси, узбережжя водойм (рік, морів, водоймищ), гірські місцевості. По природних умовах можна виділити п'ять зон, що визначають можливості рекреації: полісся, лісостеп, степ, гори, акваторії. Розміщення адміністративно-територіальних одиниць України (1 автономна республіка, 24 області, 2 адміністративно-територіальні одиниці зі статусом області) у тих або інших природних умовах дозволяє виділити рекреаційні регіони з відносно однорідним складом і якістю ресурсів, але різноманітними видами рекреаційної діяльності.

Потенціал рекреаційної території, зокрема району, визначають як сумарну оцінку всіх компонентів рекреаційного середовища: *рекреаційні ресурси, рекреаційна діяльність, рекреаційні утворення.*

На основі аналізу зональних природно-кліматичних умов уточнені нормативні навантаження, застосовані при визначенні потенційної рекреаційної ємності території по основних елементах природно-рекреаційних комплексів окремих рекреаційних районів з урахуванням чисельності населення.

! Оцінка рекреаційного потенціалу регіонів по основних видах рекреації показала, що можливості України в цілому перевищують потреби її населення більш ніж в 1,5 рази.

Слід зазначити нерівномірність у розподілі природно-рекреаційного потенціалу по території України як у географічному аспекті, так і, що особливо важливо, щодо зон із різною концентрацією населення. Розрахункові дані рекреаційної ємності по масовому короткочасному, тривалому дитячому й дорослому відпочинку міського й сільського населення показали, що природно-рекреаційний потенціал Львівської, Київської й Вінницької областей настільки високий, що він отримує градоутворююче значення.

Потенційні ресурси Одеської області практично відповідають потребам населення цієї зони в масовому відпочинку, однак рівень їхнього освоєння ще дуже низок: близько 60 % відноситься до груп В и С. З іншого боку, значний зовнішній попит створить велике наднормативне навантаження в освоєних рекреаційних зонах (група А).

Аналіз компонентів рекреаційного середовища дозволяє виявити території з надлишковими й недостатніми рекреаційними можливостями. Так, надлишковим потенціалом володіє Кримський рекреаційний регіон, можливості якого перевищують потреби населення в 1,5 рази. Надлишковий потенціал (надлишок більше 30 %) мають Карпатський і Подільський рекреаційні регіони, що дає можливість спрогнозувати їхню міжнародну значимість. Збалансованим потенціалом (надлишок менш 30 % або дефіцит менш 15%) володіють Чорноморсько-Азовський і Придніпровський регіони; тут необхідне проведення додаткових заходів.

Недостатній потенціал (дефіцит більше 15 %) мають рекреаційні регіони з індустріальним розвитком - Донецький і Слобожанський рекреаційні регіони, де варто проводити компенсаційні заходи.

В особливому екологічному положенні перебуває Поліський рекреаційний регіон, для рекреаційного потенціалу якого характерне виділення рекреаційних районів і рекреаційних зон у Чернігівській, Житомирській і Волинській областях, що володіли значним рекреаційним потенціалом до 1986 р., але наразі в них дуже хаотично та здебільшого нелегально видобувається бурштин, що негативно позначається на стані природного середовища, а, відтак, і на стані розвитку рекреаційної сфери.

Рекреаційна оцінка відноситься до розряду соціальних, тому що повинна розглядатися як з погляду рекреаційної діяльності, так із позиції рекреантів. Ефективність рекреації визначається не тільки комплексною оцінкою компонентів рекреаційного середовища, але й виявленням ваги, значимості й відповідності окремих компонентів. Наприклад, наявність і вид рекреаційних природних ресурсів і профіль існуючих рекреаційних комплексів (туристські, санаторні, для відпочинку) - як сукупності рекреаційних установ різних функцій, об'єднаних однією функціональною програмою.

ТЕМА 9. ДЕРЖАВНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ У СФЕРІ РЕКРЕАЦІЙНИХ ПОСЛУГ

ПЛАН

1. Державне та регіональне регулювання рекреаційної сфери.
2. Правове забезпечення діяльності у сфері рекреаційних послуг.
3. Застосування нормативно-правової бази з метою організації якісних рекреаційних послуг.

1. Державне та регіональне регулювання рекреаційної сфери.

Сучасний економічний словник визначає рекреаційні послуги як послуги, пов'язані з проведенням відпочинку, відновленням сил і здоров'я людей, використанням вільного часу, тому як правило, організації, підприємства, що надають такі послуги, утворюють велику галузь економіки країни, регіону.

Для проведення будь-якої діяльності, в тому числі рекреаційної, необхідна наявність певних ресурсів. У цю категорію включають природні і антропогенні об'єкти (або частина природних і культурних ресурсів), які при сучасному рівні розвитку виробничих сил можуть бути використані для задоволення потреб суспільства і організації галузі, що спеціалізується на рекреаційному обслуговуванні населення.

У науковій літературі використовуються також такі терміни як "об'єкт рекреаційний", "територія рекреаційна" і "територіальна рекреаційна система".

Рекреаційний об'єкт – будь-яке обмежене за площею місце, що володіє особливо привабливими для відпочинку властивостями.

Рекреаційна територія – це ділянка суші або водної поверхні, призначена для відпочинку людей, відновлення їх здоров'я і працездатності.

Прикладами рекреаційного об'єкта є: ставок, озеро, лісова галявина, пам'ятка природи, видовий майданчик, а для рекреаційної території - рекреаційні ліси, рекреаційні водойми (ставок, озеро, річка), національні, природні, міські та інші парки і т.п.

Узагалі рекреаційним об'єктом є така просторово обмежена ділянка, в межах якої вся займана площа служить для задоволення рекреаційних потреб (наприклад, криниця, пам'ятник археології, пляж, оглядовий майданчик і т. п.).

Подібний підхід дозволяє розглядати в якості рекреаційної території простір, що має в своїх межах один або кілька рекреаційних об'єктів, територіальних рекреаційних систем, розташованих компактно, і виконують одну або кілька рекреаційних функцій.

Як зазначалося в попередніх лекціях, територіальна рекреаційна система (ТРС) - геосистема, яка складається з взаємопов'язаних підсистем (природних і культурних комплексів, технічних споруд, обслуговуючого персоналу, органів управління та відпочиваючих), при цьому ТРС характеризується функціональною і територіальною цілісністю.

Концепція ТРС була сформульована в 1969 г. В.С. Преображенським.

Таким чином, визначення ТРС передбачає ні локальний або мережевий підхід, як це відображено в розшифровках рекреаційних об'єкта і території, а системний, тобто передбачає функціональну взаємозалежність складових її підсистем.

Сьогодні рекреаційна індустрія, надає стимулюючу дію на розвиток ключових галузей (транспорт і зв'язок, будівництво, сільське господарство, виробництво товарів народного споживання), виступає каталізатором соціально-економічного розвитку, прямо і побічно сприяє підвищенню якості життя населення. Однак рекреаційна сфера в країні і муніципальному осередку малоефективна: інфраструктура зношена і повільно реконструюється; слабо розвинені умови для розвитку ринку санаторно-оздоровчих послуг, переважають монополізм і застарілі методи управління, як результат - висока ціна путівок при низькому сервісі.

Перша проблема і напрям розвитку рекреаційної сфери в регіонах - це забезпечення доступності рекреаційних послуг для населення.

Друга - це розвиток туризму, підвищення ефективності та конкурентоспроможності туристсько-рекреаційних комплексів регіону і муніципального осередку.

Робота за цими напрямками включає в себе створення сучасної рекреаційної індустрії та розвиток її інфраструктури, рішення питань землекористування та залучення інвестицій, у тому числі іноземних. У сучасному світі рекреаційна індустрія є однією з найбільш дохідних і динамічно розвиваються галузей народного господарства. Доходи від неї становлять до 30% бюджетів економічно розвинених країн і до 80% - багатьох невеликих держав, які не мають інших значущих джерел.

Крім прямого економічного ефекту, що виражається у збільшенні доходів громадян і бюджетів усіх рівнів, створенні нових робочих місць, рекреаційна галузь надає загальне стимулюючу дію на інші галузі та підгалузі економіки - торгівлю, будівництво, зв'язок, транспорт, промисловість і сільське господарство, індустрію побутового обслуговування та громадського харчування.

Функція державної і муніципальної влади, в процесі формування механізму стратегічного регулювання регіонального рекреаційного комплексу, носить двоєдиний характер. З одного боку, зацікавлена в підвищенні ефективності регіональної економіки держава повинна стимулювати ринкові відносини в рекреаційній сфері як більш сприятливі для підвищення її конкурентоспроможності. З іншого - з урахуванням того, що ринок не в змозі вирішити багато соціальних, а також екологічних проблеми, - держава покликана протидіяти абсолютизації ринкових відносин у цій сфері.

На даний час державні функції в даній сфері у тій чи іншій мірі виконують такі *Міністерства:*

екології та природних ресурсів, економічного розвитку і торгівлі,

інфраструктури, молоді та спорту, охорони здоров'я, регіонального розвитку, будівництва та ЖКГ України.

Основним при цьому (з 2015 року) є Департамент туризму та курортів при Міністерстві економічного розвитку та торгівлі України.

З 2011-2015 рр. функціонувало Державне агентство з туризму, підпорядковане Міністерству інфраструктури України.

У регіонах функції регулювання виконують аналогічні відповідні органи влади і управління.

Не можна не враховувати великої різноманітності чинників, що впливають на соціально-економічний розвиток країни в цілому та на її регіони, зокрема. У першу чергу це відноситься до історичних особливостей формування і розвитку України. Вплив історичних факторів перш за все пов'язано з багатовіковим унітарним устроєм держави. Жорсткі традиції ієрархічного адміністрування в поєднанні з державними пріоритетами суттєво ускладнюють проведення реформ, пов'язаних з децентралізацією управління і демократизацією суспільства.

На сучасному етапі система управління розвитком рекреаційної сфери в Україні не отримала належного розвитку. Прямий і непрямий вплив держави на рекреаційну сферу безсумнівно виявляється, перш за все у формуванні нормативно-правової бази для здійснення рекреаційної діяльності.

Інтенсивне залучення в господарський оборот всіх видів природних ресурсів, настільки ж інтенсивне забруднення природного середовища і виникнення загрози порушення екологічної рівноваги в природних комплексах призвели до того, що держава була змушена активізувати свою діяльність щодо регулювання використання природних ресурсів та їх охорони шляхом розвитку відповідного законодавства, а також розробляти поряд із заходами нагляду наукові основи їх рекреації. Важлива роль у цьому процесі відводиться муніципалітетам.

Регіональна діяльність реалізується завдяки системі муніципальних послуг, надання яких забезпечує ті чи інші складові якості життя. Управління наданням муніципальних послуг служить найважливішою складовою частиною муніципального управління. Тому питання про муніципальні послуги є ключовим до розуміння всіх соціально-економічних процесів, що відбуваються на місцевому рівні.

Муніципальна (регіональна) послуга є базовим елементом, клітинкою всієї муніципальної діяльності, основою економічних і соціальних відносин між людьми на території муніципального осередку.

Муніципальними послугами називаються такі послуги, які надаються в місці проживання людини або поблизу від нього і за забезпечення якими органи місцевого самоврядування несуть ту або іншу відповідальність.

Поняття "муніципальні" в даному випадку має на увазі не форму власності організації, що надає послугу, а місцевий характер послуги, обумовлений місцем проживання людини. До муніципальним послуг слід відносити весь комплекс житловокомунальних, транспортних, медичних, культурних, дозвіллевих та інших послуг. До муніципальним послуг слід відносити і такі, як забезпечення громадського порядку, облаштування та утримання території, забезпечення її екологічного і санітарного благополуччя тощо.

Специфічні властивості муніципальних (регіональних) послуг:

необхідність безперебійного надання послуг;

необхідність розосередження надання послуг по території поселення з метою максимального наближення до місця проживання людини;

збільшення кількості споживачів послуг не тягне за собою зменшення їх корисності для кожного;

практична неможливість обмеження доступу споживачів до деяких муніципальним послуг; місцевий монополізм виконавців деяких муніципальних послуг.

Обсяг фінансових ресурсів, необхідних органам місцевого самоврядування для організації надання муніципальних послуг, залежить від того, хто конкретно буде платити за них:

- споживач послуги, - місцевий бюджет, - обидва в пропорції.

Самому виконавцю це в принципі байдуже. За інших рівних умов органи місцевого самоврядування зацікавлені в тому, щоб споживачі муніципальних послуг самі оплачували їх. Переваги оплати послуги споживачем:

- забезпечується можливість кількісної та якісної послуги споживачем; - з'являється зацікавленість в економному споживанні послуг; - стимулюється якісна робота виконавця послуг.

Безкоштовність або занижена плата за муніципальну послугу розбещує і виконавця, і споживача послуги, а також завжди веде до неякісної роботи і марнотратне використання ресурсів.

Приватні послуги характеризуються тим, що їх надання і споживання носять індивідуальний характер, тобто вони пов'язані з конкретними виконавцями і споживачами. У цьому випадку і якість послуги може бути виміряна споживачем. До числа таких послуг відносяться більшість побутових і торговельних послуг. Ці послуги повинні оплачуватися споживачами за сформованими в ринковому середовищі цінами тарифами.

Громадські послуги відрізняються тим, що виробництво і споживання носять суспільний характер. Споживання послуги не пов'язано з часом, з її виробництвом, з оплатою, а її обсяг і якість не піддаються безпосередньому виміру споживачем.

До суспільних послуг можуть бути віднесено благоустрій та озеленення території, утримання доріг та місць громадського користування, охорона громадського порядку, пожежна безпека, утримання місць поховання і т.д. Послуги, громадські за формою їх надання, але приватні за характером споживання, в основному є соціально значимими, їх надання кожному гарантовано Конституцією України.

До соціально значущих послуг відносяться охорона здоров'я, можливість отримання освіти, доступ до здобутків культури і гарантується кожному громадянину, незалежно від рівня його матеріального добробуту. У той же час повинно бути забезпечено ощадливе споживання даних послуг, тому для їх оплати доцільно поєднання особистого і бюджетного фінансування, причому співвідношення між ними можуть бути самими різними і неоднаковими для різних груп населення.

Бюджетними називаються такі муніципальні послуги, які повністю або частково фінансуються з місцевого бюджету. До них відносяться громадські послуги і більшість соціально значущих послуг. Органи місцевого самоврядування повинні тримати під безпосереднім управлінням або контролем послуги місцевих монополістів, а також всі бюджетні послуги. Ціни і тарифи на ці послуги повинні бути регульованими, їх не можна віддавати у владу ринкової стихії.

Муніципалітети багатьох великих зарубіжних міст свідомо фінансують споживання деяких послуг, які могли б бути оплачені споживачем.

Не менш важливою проблемою є оцінка ефективності, результативності надання окремих муніципальних послуг. При обмеженості фінансових коштів муніципальної влади постійно доводиться вирішувати проблему, які бюджетні послуги і в якому обсязі надавати, а від яких відмовлятися. Результативність муніципальних послуг визначається за допомогою показників, що характеризують ступінь задоволення тих чи інших потреб населення або втрати від відсутності даної послуги. Найважливішим індикатором такого роду служить збільшення або зменшення кількості звернень та скарг населення на якість послуг.

Для окремих послуг можуть використовуватися приватні показники результативності. Ці показники можуть розглядатися як муніципальні соціальні стандарти. Органи місцевого самоврядування повинні вміти оцінювати результативність кожної послуги, порівнювати отриманий результат з витратами на його досягнення і на основі такого зіставлення виробляти вибір пріоритетів.

Безпосередню роботу з надання муніципальних послуг населенню можуть проводити підприємства і організації всіх форм власності та організаційно-правових форм, а також індивідуальні підприємці. Для надання найважливіших послуг, контроль над якими місцева влада не може випустити з рук, адміністрація муніципального осередку має право створювати муніципальні установи. Одночасно муніципальна влада повинна створювати приватному бізнесу сприятливі умови для надання муніципальних послуг.

Роль органів місцевого самоврядування у наданні величезного спектру різноманітних муніципальних послуг може бути різною:

- за одну групу муніципальних послуг органи місцевого самоврядування несуть повну відповідальність, зобов'язані забезпечити їх надання населенню і фінансувати їх з місцевих бюджетів;
- за іншу групу муніципальних послуг основну відповідальність несуть органи державної влади, а органи місцевого самоврядування сприяють в їх наданні та можуть брати участь у фінансуванні витрат;
- по третій групі муніципальних послуг органи місцевого самоврядування несуть повну відповідальність за їх надання, хоча фінансують частково, в частці з населенням і державою;
- четверту групу муніципальних послуг повністю фінансують їх споживачі.

Управління процесом надання муніципальних послуг, вибір найбільш ефективних вимірників і способів оплати, поєднання особистого і бюджетного фінансування послуг у різних сферах муніципальної діяльності, поєднання муніципального та приватного секторів економіки при наданні муніципальних послуг є одним з ключових моментів муніципальної політики.

Муніципальні осередки здійснюють діяльність з регулювання цін і тарифів на продукцію та послуги, що споживаються індивідами і використовувані рекреаційними підприємствами та організаціями.

В цілому державне і регіональне регулювання рекреаційної сфери є важливою передумовою ефективного функціонування галузі. Особливістю рекреаційної сфери є наявність значних "вигод переливу", що полягають в тому, що рекреаційна діяльність приносить користь не тільки індивіду, який отримує рекреаційні послуги, але і суспільству в цілому, оскільки є внеском у процес відтворення робочої сили.

Однією з найбільш затребуваних на поточний момент і найменш розвинених у більшості муніципальних утворень муніципальних послуг є рекреаційні послуги.

Під рекреаційною послугою, розуміється процес надання за плату, корисних дій, що виконані специфічним чином організованими підприємствами, спрямовані на задоволення потреб людини у відновленні втрачених сил шляхом короточасної зміни місця свого проживання з метою лікування, відпочинку, розваг, отримання нових вражень і пізнавальною метою.

Сфера рекреаційних послуг є підсистемою більш великого структурного утворення - сфери відпочинку (дозвілля), до складу якої входять послуги закладів культури, спортивних, видовищних та розважальних підприємств, які мають рекреаційне значення, однак володіють значною галузевою специфікою. Таке розуміння змісту рекреаційних послуг обумовлює можливість віднесення їх до сфери туризму. Правомірність такого об'єднання підтверджується прийнятою в усьому світі термінологією, згідно з якою під туризмом розуміється «діяльність

особи, що подорожує в місце, що знаходиться поза його звичайного середовища на термін, що не перевищує певний період часу, і головною метою подорожі якого не є заняття діяльністю, оплачуваною з джерела в відвідуваному місці».

Практична сума всіх рекреаційних ефектів складає нову якість життя, від якого залежить ефективність життєдіяльності всього суспільства. Це якість носить попереджуючий характер, а результат може позначитися в процесі подальшої активної трудової діяльності. Таким чином, рекреація, маючи у своїй основі біосоціальний потенціал як єдність біологічних і соціальних якостей особистості, є важливою передумовою зростання продуктивності праці. У цьому зв'язку проблема відтворення виробничих сил суспільства - одна з ключових проблем соціально-економічної політики будь-якої держави.

2. Правове забезпечення діяльності у сфері рекреаційних послуг.

В Україні для рекреаційної діяльності характерне зниження обсягів виробництва загальнодоступних рекреаційних послуг, регулярне підвищення їх вартості, втрата рекреаційної цінності об'єктів навколишнього середовища, використання природних рекреаційних ресурсів з іншою господарською метою. Це з урахуванням значного рекреаційного потенціалу нашої країни вказує на необхідність зміни концептуальних підходів до даного виду господарювання.

В даний час формування та розвиток ринку рекреаційних послуг здійснюється шляхом державного та регіонального регулювання. Перспективним напрямком, який з часом повинен домінувати, є саморозвиток і саморегулювання підприємницьких структур. Основними елементами державного регулювання ринку рекреаційних послуг є правове та адміністративне регулювання через законодавчі та нормативні акти, стандарти, ліцензії, галузеві норми та нормативи, орієнтовані на параметри світового ринку рекреаційних послуг; державне програмування та планування; фінансово-податкове, грошово-кредитне регулювання, регулювання цін і тарифів, інвестиційна політика, соціальна, екологічна, антимонопольна політика.

Елементи саморозвитку та саморегулювання (маркетинг, бізнес-планування, інвестиційна діяльність, оцінка ризиків, приватизація і роздержавлення, використання сучасних методів менеджменту) покликані реалізувати основні цілі рекреаційного підприємства – забезпечення прибуткової діяльності, самофінансування виробництва і реалізації високоякісних послуг.

Можливості саморозвитку та саморегулювання в умовах перехідної економіки досить обмежені і для ефективного розвитку ринку рекреаційних послуг, при тенденції до регіоналізації управління, основні функції регулювання ринку рекреаційних послуг зосереджуються на рівні регіональних державних органів управління та місцевого самоврядування при значному впливові загальнодержавного регулювання.

Завдання сучасних регіональних управлінських систем – забезпечення оптимальних умов ефективної діяльності окремих елементів та рекреаційного ринку в цілому. На них покладається розробка прогнозів рекреаційних потреб, балансів ресурсів, здійснення інформаційного, нормативно-законодавчого забезпечення та координація рекреаційної діяльності в області. Удосконалення системи управління повинно відбуватися відповідно до норм міжнародної практики і спрямовуватись на забезпечення аналізу, координації та регулювання розвитку рекреаційної сфери з врахуванням соціальних, економічних, інформативних, екологічних аспектів при ліквідації монополії державних структур. З метою впорядкування діяльності рекреаційних закладів та інтеграції регіону в світовий економічний простір необхідно здійснити стандартизацію та сертифікацію рекреаційних послуг.

Однією з важливих умов розвитку господарювання у сфері рекреації є правове забезпечення рекреаційної діяльності, яке відповідало б її значущості для розв'язання соціальних, екологічних, економічних проблем.

Серед документів, які регламентують діяльність у сфері організації рекреаційних послуг, варто зазначити такі як *постанови Верховної Ради України*:

«Про впорядкування управління природними, біосферними заповідниками та національними природними парками»,

«Про впорядкування управління заповідниками та національними природними парками»,

«Про Програму перспективного розвитку заповідної справи в Україні»,

«Про основні напрями державної політики України у галузі охорони довкілля, використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки»,

«Про підсумки парламентських слухань про стан та перспективи розвитку туризму в Україні»,

«Про інформацію Кабінету міністрів України про здійснення державної політики щодо виконання законів України «Про природно-заповідний фонд України»,

«Про охорону культурної спадщини» та про дотримання посадовими особами вимог чинного законодавства стосовно Національного заповідника «Хортиця» й інших історико-культурних заповідників і об'єктів природно-заповідного фонду»,

«Про інформування громадськості з питань, що стосуються довкілля».

В Україні мають виконуватися *Укази Президента України*:

«Про день туризму»,

«Про Основні напрями розвитку туризму в Україні до 2020 року»,

«Про заходи щодо забезпечення реалізації державної політики у галузі туризму»,

«Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 11 листопада 2002 року «Про стан техногенної та природної безпеки в Україні»,

«Про деякі заходи щодо розвитку туристичної та курортно- рекреаційної сфер України»,

«Про невідкладні заходи щодо поліпшення охорони та використання земель в Автономній Республіці Крим» та ін.

Виконавчою владою України затверджено низку постанов, які стосуються питань регулювання сферою туризму. Серед них такі як:

«Про внесення змін до переліку населених пунктів, віднесених до курортних»,

«Про затвердження Концепції охорони та відтворення навколишнього природного середовища Азовського і Чорного морів»,

«Про організацію системи оперативного контролю за зсувонебезпечними ділянками з використанням новітніх технологій»,

«Про затвердження Порядку створення і ведення Державного кадастру природних територій курортів»,

«Про затвердження Порядку надання органам із сертифікації повноважень на проведення робіт з підтвердження відповідності у законодавчо регульованій сфері»,

«Про затвердження Державної програми розвитку туризму»,

«Про схвалення Концепції розвитку морського берегу Криму»,

«Про затвердження Порядку організації виїзду дітей за кордон на відпочинок та оздоровлення»,

«Про затвердження Положення про Державну службу туризму і курортів»,

«Про закупівлю послуг з відновлювального лікування застрахованих осіб та членів їх сімей»,

«Про внесення змін до п. 6 Порядку організації виїзду дітей за кордон на відпочинок та оздоровлення»,

«Про внесення зміни до Порядку використання субвенції з державного бюджету місцевим бюджетам для створення рекреаційних зон, меморіальних і музейних комплексів, а також розвитку історико-культурних пам'яток і заповідників».

Для регулювання рекреаційної сфери використовують документи, прийняті певними виконавчими органами як на державному, так і на рівні місцевих органів самоврядування:

1. Накази Мінекобезпеки (Мінприроди) України (за часів його існування):

«Про затвердження Положення про еколого-освітню діяльність заповідників і національних природних парків України»,

«Про затвердження Положення про організацію наукових досліджень у

заповідниках і національних природних парках України»,

«Про затвердження Положень про Проекти організації територій установ природно-заповідного фонду України»,

«Положення про Проект організації території регіонального ландшафтного парку, охорони, відтворення та рекреаційного використання його природних комплексів та об'єктів»,

«Положення про Проект організації території національного природного парку, охорони, відтворення та рекреаційного використання його природних комплексів і об'єктів»,

«Положення про Проект організації території біосферного заповідника та охорони його природних комплексів»;

2. Наказ Міністерства освіти України «Про затвердження правил проведення туристських подорожей з учнівською та студентською молоддю України»;

3. Постанова Головного державного санітарного лікаря України «Про затвердження Державних санітарних правил та норм»;

4. Наказ Державного комітету України з питань регуляторної політики та підприємництва і Державного комітету молодіжної політики, спорту і туризму України «Про затвердження Ліцензійних умов провадження господарської діяльності з організації іноземного, внутрішнього, зарубіжного туризму, екскурсійної діяльності»;

5. Наказ Державного комітету України з питань регуляторної політики та підприємництва і Державної туристичної адміністрації України «Про затвердження Порядку контролю за додержанням ліцензійних умов провадження господарської діяльності з організації іноземного, внутрішнього, зарубіжного туризму, екскурсійної діяльності»;

6. Постанова Міністерства охорони здоров'я України України, Державної санітарно-епідеміологічної служби «Про незадовільне виконання вимог Законів України «Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення», «Про відходи», «Про пестициди та агрохімікати»;

7. Наказ Міністерства охорони здоров'я України «Про затвердження Порядку здійснення медико-біологічної оцінки якості та цінності природних лікувальних ресурсів, визначення методів їх використання»;

8. Наказ Державної туристичної адміністрації України та Державного комітету статистики України «Методика розрахунку обсягів туристичної діяльності»;

9. Наказ Державного комітету України у справах сім'ї та молоді «Про затвердження типового положення про дитячий оздоровчий заклад»;

10. Наказ Державної туристичної Адміністрації України «Правила користування готелями й аналогічними засобами розміщення та надання готельних послуг»;

11. Накази Держбудівництва та архітектури:
    - «Про вдосконалення роботи заповідників, що належать до сфери управління Держбуду»,
    - «Про виконання розпорядження Президента України з перевірки додержання вимог законодавства, реалізації державної політики у сфері регулювання земельних відносин, використання та охорони земель»;
  12. Наказ Держспоживстандарту України «Про затвердження Переліку продукції, що підлягає обов'язковій сертифікації в Україні»; наказ Міністерства транспорту та зв'язку України «Про затвердження Інструкції про порядок санаторно-курортного забезпечення особового складу Держспецтрансслужби»; наказ Міністерства внутрішніх справ «Про затвердження Порядку оплати санаторно-курортного лікування та відпочинку в міністерстві внутрішніх справ»;
  13. Наказ Управління державної охорони України «Про затвердження Інструкції про організацію санаторно-курортного лікування та відпочинку в Україні працівників державної охорони України»;
  14. Розпорядження Київської міської державної адміністрації «Про акредитаційну комісію по видачі дозволів на право здійснення туристичного супроводу фахівцям туристичного супроводу у м. Києві».
- (Назви міністерств та інших структур використані на час прийняття нормативноправових документів).

Також правове регулювання рекреаційної діяльності здійснюється на підставі Земельного Кодексу України, Господарського та Цивільного Кодексу України, Податкового Кодексу України, Законів України «Про туризм», «Про курорти», «Про природно-заповідний фонд України».

Рекреаційні заклади потребують загальної реконструкції для підвищення рівня сервісу, комфортності, розширення спектру рекреаційних та супутніх послуг. Розвиток індустрії колективного відпочинку, орієнтований на задоволення потреб рекреантів низького та середнього рівня забезпеченості, передбачає модернізацію санаторіїв, реконструкцію будинків відпочинку з цілорічним режимом роботи, розвиток мережі туристичних маршрутів (пішохідних, водних, кінних), розвиток мережі супутніх послуг для рекреантів.

Організація індивідуального відпочинку, що забезпечує задоволення потреб багатих рекреантів, повинна відповідати найвищим світовим стандартам. Це передбачає будівництво спеціальних котеджів, які можуть здаватися в оренду або продаватися, будинків відпочинку зі здачею в оренду юридичним особам; організацію служби забезпечення індивідуального відпочинку.

Приватизацію необхідно проводити і далі здійснюючи викуп об'єктів приватизації (заклади торгівлі, громадського харчування, побутового обслуговування та ін.) товариствами покупців, створеними працівниками цих об'єктів; продаж на аукціоні, перш за все, збиткових рекреаційних підприємств; продаж за комерційним конкурсом; викуп державних (відомчих) рекреаційних об'єктів, зданих в оренду та в оренду з викупом; продаж акцій відкритих акціонерних товариств.

Розвиток рекреаційного підприємництва одне з найважливіших завдань сьогодення. Підприємництво в рекреаційній галузі повинно здійснюватись на основі вільного вибору діяльності, встановлення цін у відповідності з законодавством, вільного розподілу прибутку, залучення на добровільній основі майна і коштів юридичних осіб і громадян. Необхідне впровадження нових форм рекреаційного підприємництва: будівництво приватних будинків відпочинку, пансіонатів, котеджів для здачі в оренду або продажі багатим клієнтам; створення

приватних туристичних підприємств, спільних підприємств, вільних економічних зон рекреаційного профілю.

У процесі формування ринкових відносин в рекреаційній сфері вирішальну роль відіграє інвестиційна політика держави. При моделюванні перспективного механізму фінансового забезпечення галузі слід диференційовано підходити до форм фінансування субгалузей рекреації, враховуючи специфіку кожної з них.

Важливим напрямком є залучення іноземних інвесторів шляхом створення привабливих умов: пільгове оподаткування та митні умови, стабільне правове забезпечення, гарантія повернення кредитів і адекватного розвитку подій згідно прийнятих угод. Спільна підприємницька діяльність в туризмі може здійснюватися у формі отримання валютного кредиту для спорудження і експлуатації об'єктів, створення спільних міжнародних підприємств, створення вільних економічних зон рекреаційного профілю. Важливим питанням в цьому процесі є вибір іноземних партнерів.

Основним завданням розвитку рекреаційної інфраструктури є доведення її якісних і кількісних характеристик до рівня світових стандартів. Це стосується якості доріг, транспортного обслуговування, систем сучасного зв'язку, побутової та торгівельно-харчової сфер, готельного господарства.

Підготовка персоналу передбачає комплекс заходів, спрямованих на забезпечення рекреаційних закладів висококваліфікованими працівниками, для чого необхідно створити нові учбові заклади або відкрити відповідні спеціальності у системі державної та недержавної освіти, також передбачити формування наукових кадрів, які на високому рівні проводили б науково-дослідні роботи в рекреаційній сфері. В цьому плані важливим є налагодження міжнародного співробітництва для підвищення кваліфікації працівників.

Для забезпечення ефективного розвитку рекреації необхідно *створити сучасну інформаційно-рекламну та маркетингову систему*, що стимулюватиме формування ринку рекреаційних послуг регіонального рівня, інтеграцію його в ринок країни та світовий. Необхідно розширювати випуск сучасної рекламної продукції, якісного інформаційнодовідкового матеріалу (газет, журналів, довідників, путівників, карт, картосхем і т.п.), телевізійних та радіопередач, проводити науково-практичні конференції, семінари, виставки. Це сприятиме пошуку вітчизняних інвесторів, забезпечить інформованість зарубіжних інвесторів про регіональні інвестиційні проекти.

Актуальними лишаються *економіко-правове забезпечення*. Варто переглянути нормативні документи, що регулюють порядок розміщення, сервісного обслуговування, охорони навколишнього середовища та культурно-історичних пам'яток, підготовки персоналу та інших питань, які регламентують рекреаційно-туристичну діяльність. Вирішення даних проблем передбачає розробку та впровадження нормативних актів регіонального значення, організацію контролю за додержанням законодавчих і нормативноправових актів, підготовку пропозицій щодо вдосконалення законодавства на державному рівні згідно з міжнародним досвідом господарювання, розрахунок потреби в рекреаційних, фінансових, матеріально-технічних, трудових ресурсах, трансформацію управлінських систем. Ці заходи направлені на:

- переорієнтацію діяльності рекреаційних закладів в умовах ринку;
- запровадження прогресивних шляхів, форм і методів стимулювання розвитку рекреаційного підприємництва;
- підтримку малого і середнього бізнесу;
- удосконалення системи ціноутворення та податкової політики;
- створення сприятливого клімату для залучення інвестицій;

використання передового вітчизняного та зарубіжного досвіду господарювання в рекреаційній сфері.

Фінансове регулювання в рекреаційній сфері передбачає створення механізму кредитування, розвиток мережі спеціалізованих фінансово-кредитних та інвестиційних структур, ефективну податкову політику та ціноутворення.

В сучасних економічних умовах фінансування рекреаційної галузі необхідно здійснювати за рахунок: бюджетних коштів (державного та регіонального бюджетів); внутрішніх кредитних ресурсів; коштів іноземних інвесторів; власних коштів суб'єктів рекреаційного господарювання; інших джерел. В Україні запроваджена Президентом програма «Повертайся і залишайся», яка передбачає надання пільгових кредитів громадянам нашої держави для ведення малого та середнього бізнесу (під 5%, 7% і 9%).

Кошти державного бюджету залучаються для фінансування найбільш перспективних програм розвитку рекреаційної інфраструктури. Кошти регіонального бюджету залучаються для розробки обласної програми розвитку рекреаційної інфраструктури та рекреаційного господарства, освоєння найбільш перспективних рекреаційних територій, поліпшення екологічної ситуації на місцях. Кредити місцевих банків малодоступні, тому необхідно проводити цільову кредитну політику, спрямовану на підтримку підприємництва в рекреаційній галузі. Важливим і основним в перспективі чинником фінансового забезпечення розвитку рекреаційної сфери є самофінансування.

Для рекреаційної сфери характерне поєднання механізмів цінового регулювання з механізмами державного регулювання цін. На даному етапі розвитку економіки ціноутворення відбувається під дією негативних умов: зниження платіжнеспроможного попиту, нестійкості пропозиції, в результаті чого ціни стають непрогнозованими; недосконалості конкуренції, внаслідок чого ціна може суттєво відрізнятись від вартості; можливості штучного завищування цін; створення локальних систем цін. Тому ціна в таких умовах не може бути складовою системи саморегулювання. Податки повинні забезпечити надходження доходів у бюджет регіону і розвиток рекреаційних підприємств. Розвиток рекреаційної сфери в цілому визначається суспільно-економічною системою, частиною якої вона є. Тому зміни в цій системі вимагають нових підходів, стратегічних і тактичних, в організації, управлінні, фінансуванні рекреації по всій її ієрархічній схемі.

3. Застосування нормативно-правової бази з метою організації якісних рекреаційних послуг.

Сьогодні ринку рекреаційних послуг характерні диспропорційний спад, обумовлений загальною кризою економіки країни, різким зменшенням платіжнеспроможного попиту, дефіцитом державного бюджету, що привело до згорання соціальних програм, низькою якістю послуг, обмеженістю асортименту, високими цінами на туристичні та санаторні путівки; формування і функціонування в умовах нестабільності законодавства, суперечностей в ціноутворенні, трансформації систем управління, низького рівня розвитку товарного, фінансового ринків, ринку праці, капіталів та інформації; нерівномірність в територіальних рівнях обслуговування та зростаючими відмінностями в рівнях і структурі споживання послуг різними групами населення.

Ринок рекреаційних послуг економіки перехідного періоду є досить специфічним утворенням з незбалансованим попитом і пропозицією, нездоровою конкуренцією, неефективними механізмами ціноутворення, подальший розвиток якого передбачає модернізацію його функціональної структури шляхом узгодження тріади — потреба – попит – пропозиція!; забезпечення якості та різноманітності рекреаційних послуг; перегляду підходів до планування,

фінансування, ціноутворення в рекреаційній сфері; трансформування системи управління на всіх його рівнях.

Основними напрямками регулювання є рекреаційне природокористування (вивчення медико-географічного стану району відпочинку, ступеня відповідності природного комплексу екологічним, санітарно-гігієнічним нормативам життєдіяльності відпочиваючих); завантаженість закладів розміщення, громадського харчування, туристичного транспорту та ін.; комплектування рекреаційних установ кваліфікованими працівникам; робота закладів, які забезпечують спеціальними і побутовими послугами рекреантів; дотримання вимог проживання на рекреаційних територіях.

Сьогодні необхідно на основі оцінки природно-рекреаційного потенціалу, рівня розвитку матеріально-технічної бази та рекреаційної інфраструктури, забезпеченості населення рекреаційними установами, потреби в рекреаційних послугах з врахуванням майбутніх соціально-економічних умов, розробити комплекс заходів, які вирішили б наступні завдання:

- створення, розвитку, розширення, реконструкції, перепрофілювання, приватизації та роздержавлення рекреаційних закладів;
- впровадження нових форм рекреаційного обслуговування;
- розвитку рекреаційного підприємництва;
- створення спільних підприємств, вільних економічних зон рекреаційного профілю;
- розвитку інфраструктури рекреації;
- забезпечення рекреаційних установ кваліфікованим персоналом; - розвитку інформаційно-рекламної та маркетингової діяльності.

Для визначення правової природи та існування рекреаційного комплексу в цілому необхідно проаналізувати певну систему норм законодавства України, які регулюють сферу рекреації. У зв'язку з чим, можна виділити *основні напрями ведення рекреаційної діяльності у межах територій:*

- створення умов для організованого та ефективного туризму, відпочинку та інших видів рекреаційної діяльності в природних умовах з додержанням режиму охорони заповідних природних комплексів та об'єктів;
- забезпечення попиту рекреантів на загальнооздоровчий, культурно-пізнавальний відпочинок, туризм, любительське та спортивне рибальство, полювання тощо;
- обґрунтування і встановлення допустимих антропогенних (рекреаційних)

навантажень на території - України;

- організація рекламно-видавничої та інформаційної діяльності, екологічної просвіти серед відпочиваючих, туристів у межах територій - формування у рекреантів та місцевих жителів екологічної культури, бережливого та гуманного ставлення до національного природного надбання.

Рекреаційна діяльність у межах територій здійснюється установами природнозаповідного фонду, підприємствами, установами та організаціями, яким ці території та об'єкти підпорядковані, *забезпеченням таких умов:*

- створення і функціонування рекреаційної інфраструктури на визначених згідно із законодавством територіях та об'єктах природно-заповідного фонду України;
- організація та інфраструктурне облаштування туристичних та екскурсійних маршрутів, еколого-освітніх стежок;
- координація діяльності установами природно-заповідного фонду суб'єктів рекреаційної діяльності незалежно від форми власності та підпорядкування з огляду на

використання природних та історико-культурних ресурсів у межах територій та об'єктів природно-заповідного фонду України;

- створення і ведення інформаційного банку даних щодо рекреаційних закладів, які розташовані в межах територій та об'єктів природно-заповідного фонду України;
- частина у вітчизняних і міжнародних науково-практичних конференціях, з'їздах, семінарах, присвячених питанням розвитку рекреації;
- вивчення, узагальнення та впровадження вітчизняного і зарубіжного досвіду щодо організації рекреаційної діяльності на природно-заповідних територіях та об'єктах.

В Україні 15.09.1995 р. було прийнято Закон України «Про туризм». У ст. 1 визначено, що:

туризм - тимчасовий виїзд особи з місця проживання в оздоровчих, пізнавальних, професійно-ділових чи інших цілях без здійснення оплачуваної діяльності в місці, куди особа від'їжджає; *турист* - особа, яка здійснює подорож по Україні або до іншої країни з не забороненою законом країни перебування метою на термін від 24 годин до одного року без здійснення будь-якої оплачуваної діяльності та із зобов'язанням залишити країну або місце перебування в зазначений термін; *готель* - підприємство будь-якої організаційно-правової форми та форми власності, що складається з шести і більше номерів та надає готельні послуги з тимчасового проживання з обов'язковим обслуговуванням. Порядок встановлення категорій готелям визначається КМУ України. Готелю встановлюється категорія на 5 років.

Класифікація засобів розміщення, запропонована UNWTO і фактично покладена в основу класифікації засобів розміщення, прийнятої в Україні, визначається державним стандартом 4268:2003 «Національний стандарт України. Послуги туристські. Засоби розміщення. Загальні вимоги». Згідно з даним стандартом засоби розміщення поділяють на колективні та індивідуальні (див. Лекцію № 4 з дисципліни РКС «Рекреаційно-ресурсний потенціал: поняття, склад, структура»).

Найбільш поширений тип засобу розміщення – готельне підприємство. В Україні діє державний стандарт 4269:2003 «Послуги туристські. Класифікація готелів», згідно з яким готелі класифікуються за системою зірок (див. Лекцію № 4 з дисципліни РКС «Рекреаційно-ресурсний потенціал: поняття, склад, структура»).

Рекреаційна (туристська) діяльність у межах територій України згідно нормативних документів може здійснюватися за такими основними видами:

1. Відпочинок:

загальнооздоровчий відпочинок;

культурно-пізнавальний відпочинок;

короткостроковий відпочинок (від 5-10 годин до 1-2 днів);

розбиття наметів і розкладання вогнищ у спеціально обладнаних та відведених для цього місцях).

2. Експерсійна діяльність:

✂ експерсії (прогулянки) маркованими екологічними стежками, а також на виставки, в музеї, засновниками яких є установи природно-заповідного фонду, інші суб'єкти рекреаційної діяльності.

3. Туристична діяльність:

науково-пізнавальний пішохідний туризм;

орнітологічний туризм (спостереження за птахами);

етнографічний туризм (кантрі-туризм);

ознайомлення з народними традиціями, фольклором, побутом, архітектурою та іншими ментальними цінностями місцевого населення;

лижний, зокрема гірськолижний, туризм (лижні подорожі та прогулянки); велосипедний туризм прогулянки, подорожі на велосипедах); кінний туризм (прогулянки, подорожі на конях); водний туризм (спуск гірською річкою на надувних плотах, човнах, катамаранах (рафтинг), подорожі на яхті, катання на водних лижах, віндсерфінг, прогулянки на човнах); спелеотуризм (відвідування печер); підводний туризм (підводне плавання з аквалангом, екскурсії до підводних печер і гротів (дайвінг)); парапланеризм (прогулянки, подорожі на парапланах), дельтапланеризм (прогулянки, подорожі на дельтапланах), балунінг (прогулянки, подорожі на повітряних кулях).

4. *Оздоровлення:*

⌘ використання рекреантами природних лікувальних ресурсів природно-заповідного фонду.

Варто відзначити, що тенденція докорінних змін в організованому туризмі розпочалася в 2015-2016 роках. Саме на внесення змін в Закон України «Про туризм». *Так до чого ж призвело введення в дію нового закону?*

По-перше, це зміна принципів ліцензування туристської діяльності. Замість ліцензування окремих напрямів було впроваджено ліцензування туроператорської і турагентської діяльності, що вимагало від туристських підприємств визначитися з основними напрямками своєї діяльності.

По-друге, це введення фінансової гарантії: для турагентської діяльності на рівні 2 000 євро, для туроператорської діяльності – 20 000 євро, для туроператорської діяльності внутрішнього туризму – 10 000 євро. Саме останній показник і є каменем спотикання. Так для того, щоб розробити навіть двох- або триденний тур по Україні необхідно отримати ліцензію на здійснення туроператорської діяльності внутрішнього туризму із рівнем фінансової гарантії у 10 000 євро. Рівень доходів туристського підприємства від реалізації такого туру буде нижче, ніж посередницька (тобто агентська діяльність) з продажу туристові путівки за кордон на масові курорти Туреччини чи Єгипту. Окрім того, реалізація туру по Україні ускладнюється багатьма чинниками: для ефективної роботи турпідприємства розроблений маршрут необхідно впроваджувати не одноразово, а регулярно протягом певного часу або сезону. В цьому випадку актуальною стає проблема реалізації, для чого необхідна досить потужна рекламна кампанія, яка, в свою чергу вимагає великих грошових коштів. В кінцевому результаті вартість такого туру перевищуватиме усі розумні межі, і його впровадження не буде результативним.

Але це ще не всі основні проблеми внутрішнього туризму, крім того варто вказати *на рівень податків*. Відпочинок за кордоном має ставку ПДВ 0%, тоді як за відпочинок в Україні ПДВ сплачується у повному обсязі. Оскільки транспортні підприємства, ресторани, деякі невеликі готелі, а також постачальники послуг готелям працюють за спрощеною системою оподаткування, то вони при розрахунках не видають податкові накладні. В цій ситуації ПДВ частково або навіть повністю ляже на туроператора, а фактично сплачуватиметься туристом. Як наслідок, вартість коротко- і середньострокових турів по Україні буде вище, ніж аналогічні за сутністю, тривалістю і насиченістю тури в країни Східної Європи, при цьому рівень обслуговування в останніх, як свідчить практика, буде значно вищим.

На цій підставі можна зазначити, що важливо в сучасних умовах використовувати активніше один з ефективних елементів регіонального регулювання – програмування.

Програма розвитку рекреаційного комплексу передбачає виконання завдань, основні з яких: ⌘ аналіз роботи існуючих реакційних установ;

здійснення наукових досліджень природних рекреаційних ресурсів, їх опис, якісна, кількісна економічна оцінка;

створення Кадастру рекреаційних ресурсів;

здійснення теоретичного аналізу класифікації зон відпочинку рекреаційних об'єктів;

вивчення попиту на певні види рекреаційних послуг;

формування рекреаційних потреб у жителів регіону;

розробка економічного механізму ефективного природокористування;

перехід на територіально-диференціальні методи планування і управління;

утвердження ринкових відносин при використанні природних ресурсів;

розробка механізму освоєння нових технологій, придатних для рекреаційної діяльності;

розробка механізму формування фінансового фонду охорони і відтворення рекреаційних ресурсів;

вирішення проблеми правового забезпечення рекреаційної діяльності, природокористування, охорони рекреаційних ресурсів;

створення нормативно-методичної бази реорганізації форм власності та забезпечення їх різноманітності в сфері рекреації;

визначення шляхів, форм і методів стимулювання розвитку рекреаційного підприємства;

обґрунтування і впровадження ефективних фінансово-економічних механізмів регулювання розвитку рекреаційної сфери та створення моделі інвестиційної політики;

розробка концепції залучення іноземних інвестицій в розвиток рекреаційного бізнесу;

забезпечення реалізації стратегічно вигідних та економічно ефективних проєктів, які передбачали комплексний розвиток найбільш перспективних рекреаційних територій і об'єктів регіону.

Реалізація цих заходів у регіонах створить передумови для функціонування і розвитку багатоваріантної економіки послуг, удосконалення відносин у рекреаційній сфері, залучення в господарський оборот найцінніших рекреаційних ресурсів, поліпшення соціально-економічної ситуації в області, зниження рівня безробіття, міграції (особливо з поліських районів), якісно нового розвитку виробничої та соціальної інфраструктури області на рівні міжнародних стандартів, пожвавлення інвестиційної діяльності та переходу рекреаційної сфери до самофінансування, самоуправління, саморозвитку, неминуче викличе позитивні економічні зміни.

Змістовний модуль 3. Характеристика рекреаційних комплексів світу

ТЕМА 10. ЄВРОПА – ПРОВІДНИЙ РЕКРЕАЦІЙНИЙ РЕГІОН СВІТУ

ПЛАН

1. Особливості розвитку туристичної сфери в Європі.
2. Характеристика статистичної інформації щодо розвитку туристичної сфери в Європі.
3. Основні туристські об'єкти Європи.
4. Тенденції розвитку туристичної сфери Європи.
5. Найбільш популярні види туризму в Європі.

1. Особливості розвитку туристичної сфери в Європі.

Високий рівень економічного розвитку більшості європейських країн, доходи населення і його соціальна структура (перевага середнього класу) дозволяють реалізувати потребу у відпочинку більшій частині населення, у тому числі й за межами своїх країн. Про це свідчить той факт, що серед 10 держав-світових лідерів у витратах на туризм, шість держав – європейські. Серед них на першому місці як у Європі, так і в світі стоїть Німеччина, де загальні витрати становлять 91,0 млрд. \$ на рік, а середні витрати на душу населення на рік – 1108 \$. За цими показниками вирізняються також Великобританія (68,5 млрд. \$ та 1211 \$), Франція (43,1 млрд. \$ та 693 \$), Італія (30,8 млрд. \$ та 519 \$), Росія (22,1 млрд. \$ та 175 \$), Нідерланди (21,7 млрд. \$ та 1103 \$).

Чисельність населення Європи – понад 700 млн. людей, 75% населення проживають у міських агломераціях. Високий рівень урбанізації та густоти населення, стрімкий і напружений ритм життя впливають на підвищення туристської активності населення. Крім того, населення Європи вирізняє етнічна й релігійна мозаїчність, високий рівень освіти й духовної культури, що є додатковим спонукальним мотивом до здійснення подорожей.

Розвиткові туризму в Європі сприяють економічна й політична стабільність у єврорегіоні, високий ступінь співробітництва країн, у тому числі й в області туризму. Величезне значення має підписання Шенгенської угоди (1985 р.), введення єдиної валюти країн Європейського співтовариства – євро, спільні туристські проекти держав по освоєнню та збереженню рекреаційних ресурсів.

Більшість із європейських держав невеликі за розмірами. Деякі з країн мають площу менше 50 тис. кв. км, наприклад, Люксембург, Мальта, Бельгія, Нідерланди, Данія, Швейцарія, Словаччина, Словенія, Македонія, Албанія, Естонія.

Обмеженість території – це фактор, що сприяє росту інтенсивності туристських вибуттів. Тільки такі країни, як Казахстан, Україна, Франція й Іспанія мають площу більшу 500 тис. кв. км. При цьому європейські країни досить зручно розташовані, оскільки мають спільні кордони, які в основному проходять по природних бар'єрах, які легко перетнути. Географічна близькість і густа мережа різноманітних транспортних комунікацій роблять поїздки з однієї країни до іншої зручними й доступними.

Розвиткові туризму в Європі сприяють природно-географічні особливості регіону. Його береги вирізняються значною порізаністю, наявністю внутрішніх морів, заток, бухт, що в сукупності зі сприятливими кліматичними умовами сприяло створенню та бурхливому розвитку на узбережжях численних курортних приморських зон. Відповідно значна кількість європейських країн має приморське положення, володіє острівними територіями, що сприяє розвитку круїзного морського туризму.

Кліматичні природні рекреаційні ресурси регіону дуже різноманітні. Більша частина Європи розташована в помірному кліматичному поясі, лише північ Скандинавського півострову — в арктичному поясі. Південна частина регіону (Піренейський, Апеннінський, Балканський, Кримський півострови) — у субтропічному кліматичному поясі. У цілому природно-кліматичні умови сприятливі для різноманітних видів як літніх так і зимових рекреаційних занять.

На території Європи переважають низовинні, горбкуваті й гірські райони. Серед гір переважають середні за висотою, вони не являють собою перешкод для налагодження транспортного сполучення і переміщення рекреаційних потоків, проте є потужним ресурсом для розвитку гірськолижного туризму й альпінізму. Найбільш освоєними в рекреаційному відношенні є Альпи, Карпати, Судети, Піреней, Скандинавські гори.

Природні ландшафти на більшій території Європи майже не збереглися. Із усіх частин світу Європа найбільш «окультурена». Проте природне середовище зберігається в межах

численних особливо охоронюваних природних територій. Особливо цінними й унікальними в цьому відношенні є Фінляндія, Норвегія, Швеція.

Перетворенню Європи на провідний туристський регіон сприяли й культурноісторичні фактори. Вона зробила величезний внесок у світову цивілізацію. Ніде у світі немає такої високої насиченості різноманітними історичними й архітектурними пам'ятками різних епох — неоліту, прадавнього світу, епохи Відродження, епохи великих географічних відкриттів, промислових переворотів і революцій.

2. Характеристика статистичної інформації щодо розвитку туристичної сфери в Європі.

Європа — основний туристський регіон світу й збереже своє лідерство, незважаючи на те, що її частка в туристських прибуттях неухильно знижується:

- 1970 р. – 68,2%;
- 2000 – 57,7%;
- 2008 – 53,1%;
- 2022 (прогноз) – 44,8%.

Подібна ситуація спостерігається і з доходами від туризму. Бурхливий розвиток ринку нетривалих поїздок із невисокими витратами веде до зниження питомої ваги Європи в доходах від міжнародного туризму:

- 1970 р. – 61,5%;
- 2018 р. – 50,2 %.

Неоднозначним виявляється внесок окремих субрегіонів. Так, за даними 2018 р. по доходах і по кількості прибуттів лідуюче положення займала Південна Європа, за нею йде Західна Європа. За кількістю прибуттів третє місце займає субрегіон Східна і Центральна Європа, а четверте - Північна, за доходами від туризму ці регіони міняються позиціями. У прибуттях лідирують Південна й Західна Європа - більше 60 прибуттів на 100 осіб. Для поїздок за кордон (вибуття) - Північна й Західна Європа - більше 70 осіб.

Серед десяти держав-лідерів за кількістю міжнародних туристських прибуттів багато років поспіль лідируючу позицію в світі займає Франція. Серед інших держав-лідерів до європейських країн належать Іспанія, Італія, Великобританія, Україна, Туреччина, Німеччина (3–8 місця відповідно).

Серед 10 держав світу з найвищим доходом від міжнародного туризму 7 розташовані у Європі:

- Іспанія, Франція, Італія (2, 3, 4 місця), - Німеччина, Великобританія (6, 7 місця), - Туреччина, Австрія (9-10 місця).

Серед найбільш характерних особливостей рекреаційних потоків у європейському регіоні можна визначити, наступні:

- у Європі переважає внутрішньорегіональний туризм, тобто обмін рекреаційними потоками між європейськими країнами вище, ніж між Європою й іншими континентами;
- у європейських рекреаційних потоках простежується тенденція «антиподності», що виражається в подорожах рекреантів з північних країн на південь і навпаки, жителів рівнинних районів на гірські курорти, городян - до сільської місцевості. Наприклад, основна причина меридіональної спрямованості рекреаційних потоків полягає у різниці кліматичних умов і розмаїтості ландшафтів, що, у свою чергу, істотно відбивається на побуті, культурі й традиціях населення півдня й півночі регіону;
- концентрація рекреантів навколо Середземноморського басейну (включаючи прилеглі райони Азії й Африки);

- значна кількість подорожей до сусідніх країн, що, як правило, пояснюється більш низькими витратами на поїздку, а також прагненням рекреантів ознайомитися з історією, культурою, традиціями та ін. розташованих поряд держав. Так, наприклад, в Італії більшість рекреантів становлять громадяни Німеччини, Швейцарії й Франції, в Україні – громадяни Російської Федерації;

- особливістю туристських пізнавальних маршрутів у регіоні є те, що туристи за одну поїздку відвідують декілька європейських країн.

3. Основні туристські об'єкти Європи.

Основними туристськими об'єктами в регіоні Західної Європи є:

- Альпи (зимові види спорту в Швейцарії та Франції);
- морські курорти узбережжя Франції;
- зони відпочинку в Арденнах (Бельгія, Люксембург) і Піренеях (Франція), долинах Рейну, Мозеля;

- озера в Німеччині;

- численні джерела цілющих вод (Німеччина, Франція, Швейцарія);

- культурні центри світового значення, в яких розташовані найвідоміші музеї (Британський, Національна галерея і Галерея Тейт в Англії), картинні галереї (Будинок Рембрандта в Амстердамі), концертні зали (Шекспірівський і Ковент-Гарден в Англії);

- королівські палаци, замки, історичні й архітектурні пам'ятки;

- реліквії Реформації в Німеччині, бібліотеки й університети (Британська бібліотека, Оксфордський і Кембриджський університети у Великобританії); - ландшафтні парки.

У країнах Західної Європи до списку культурної спадщини ЮНЕСКО внесено 110 об'єктів.

Країни Північної Європи відрізняються значними, в першу чергу природними, ресурсами для розвитку туристсько-рекреаційної діяльності:

- гірські ландшафти;

- фіорди;

- сприятливі умови для зимових видів спорту (наприклад Лахті у Фінляндії по праву вважається столицею лижного спорту);

- прибережні острови; - озерні ландшафти; - заполярне літо.

Культурною спадщиною є численні пам'ятки епохи вікінгів.

Незважаючи на відносно суворий клімат, кількість рекреантів, які відвідують цей регіон, неухильно зростає, насамперед через популярність таких видів туризму як екологічний (практично третина регіону – це незаймана і не порушена діяльністю людини природа), відпочинок у сільській місцевості, рибна ловля, заняття різними видами зимового спорту, як традиційними (лижний: всі його види), так і новітніми (сноуборд, катання на мотосанях, забіги на собачих запряжках). Крім того цей регіон активно відвідується в період Різдвяних свят, тому що тут єдине місце в світі, де можна провідати й поспілкуватися з живим Санта- Клаусом (у Фінляндія, а саме в Лапландії, за полярним колом, містечко Рованіємі, село Санта Клауса).

Субрегіон Центральної і Східної Європи має досить різноманітний рекреаційний потенціал:

- гірські курорти Карпат, Криму, Кавказу, Судет, Татрів; морські узбережжя Чорного, Азовського і Балтійського морів;

- унікальні ландшафти, особливо Карелії й Уралу, озерні ландшафти Білорусі, Польщі, оз. Балатон (Угорщина);

- джерела цілющих мінеральних вод у Чехії, Угорщині, Україні;

- багаті етнографічні традиції;

- релігійні святині православ'я;

- крупні історико-культурні центри – Санкт-Петербург, Київ, Львів, Прага, Будапешт та ін.

У списку ЮНЕСКО понад 60 об'єктів.

4. Тенденції розвитку туристичної сфери Європи.

Слід зазначити, що на європейському туристському ринку постійно зростає активність країн Східної й Центральної Європи. Тенденція підвищення як кількості міжнародних туристів, так і доходів від нього, зберігається вже кілька років поспіль. Незважаючи на світову економічну кризу, цей субрегіон у 2018 р. збільшив в'їзд іноземних туристів на 3 %. Найбільші темпи – у таких країнах як Болгарія, Україна, Киргизстан, Грузія, Вірменія. При цьому найбільшою популярністю користуються рекреаційні комплекси Польщі, Угорщини, Чехії, Болгарії.

Разом із тим при загальнопозитивних тенденціях, слід відзначити, що за розвитком рекреаційного господарства цей регіон значно відстає від інших європейських субрегіонів.

Це пояснюється рядом *факторів*, а саме:

- туристська інфраструктура, а також рівень сервісу країн Східної Європи за багатьма показниками не відповідає сучасним міжнародним вимогам і стандартам, прийнятим у Західній Європі;

- недостатність реклами туристського продукту багатьох східноєвропейських країн на західному ринку;

- відносно невисока купівельна спроможність основної маси населення ряду країн Східної Європи стримує зростання туристського потоку з цих країн;

- у прийомі гостей зі східноєвропейськими країнами успішно конкурують такі традиційно туристські країни, як Греція, Туреччина, Кіпр, Мальта, Іспанія й т. ін.

Регіон Південна Європа є нарівні із Західною Європою найбільш відвідуваним туристським регіоном світу. У країнах цього регіону туризм є однією з головних галузей господарства. Головними туристськими ресурсами є морські узбережжя Середземномор'я й Атлантики з розташованими в їхніх межах островами; культурна спадщина, що охоплює пам'ятки античної, візантійської, римської, мавританської епох, Середньовіччя й сучасність; високий рівень розвитку туристської інфраструктури й, відповідно, висока якість надання рекреаційних послуг. У регіоні розвинені практично всі види туризму. Найбільш відомі курорти: Коста-Брава, Коста-Бланка, Коста-Дель-Соль, Балеарські й Канарські острови (Іспанія), Лігурійська Рив'єра з центром у Сан-Ремо, узбережжя Адріатики (Італія), острови Егейського моря (Греція), Мальта - курортні зони світового значення, курорти субтропічного узбережжя Адріатики (Албанська Рив'єра), Чорного моря.

Італійські Альпи - один з основних міжнародних районів зимових видів спорту.

Всесвітню славу мають архітектурні пам'ятки, скульптура й живопис, музичні добутки, театр, кіно.

Найвідомішими центрами культурного туризму є Рим, Мілан, Флоренція, Венеція, Неаполь, Генуя, Мадрид, Барселона, Толедо, Саламанка, Севілья, Гранада, Афіни, Дельфи, Олімпія, Корінф тощо.

У списку ЮНЕСКО - 134 об'єкти.

Регіон Східно-Середземноморської Європи, який включає лише три держави – Кіпр, Ізраїль і Туреччину – став виділятися в окремий туристський субрегіон порівняно недавно, в зв'язку з активізацією процесів європейської інтеграції. На розвиток рекреаційнотуристського господарства даного субрегіону особливий вплив має суспільно-політична ситуація, яка характеризується значною нестабільністю: часті терористичні акти, військові конфлікти, наростання ісламського фундаменталізму, окупація північної частини Кіпру турецькими

військами та проголошення Турецької республіки Кіпр, арабо-ізраїльські конфлікти на палестинських територіях. Значними факторами розвитку рекреації в цьому субрегіоні є його вигідне географічне положення та близькість до основних державпостачальників туристів. Серед природних рекреаційних ресурсів вирізняється значна протяжність морського узбережжя (Середземне, Чорне, Егейське, Червоне, Мертве моря), сприятливі кліматичні умови субтропічного середземноморського клімату (за виключенням внутрішніх районів Туреччини), наявність гірських територій (Анатолійське нагір'я Туреччини) є потенційним ресурсом для розвитку гірськолижного туризму, на основі цілющих вод і грязей Мертвого моря діють бальнео-грязьові курорти.

5. Найбільш популярні види туризму в Європі.

Серед видів туризму, що набули розвитку у Європі, виділяються лікувальнооздоровчий, діловий, релігійний, освітній, пізнавальний, круїзний (морський, річковий, озерний). Більшість подорожуючих по Європі включають у свій відпочинок відвідування різних розважальних установ і заходів.

Лікувально-оздоровчий туризм. Серед країн, у яких даний напрямок туризму набув розвитку, лідирує Чехія. Бальнеологічний курорт Карлови Вари (колишній Карлсбад) щорічно відвідують близько 50 тис. людей з 70 країн. Популярністю користуються й інші чеські курорти: Теплице, Яхімов (перший у світі радоновий курорт), Маріанські-Лазне, Франтішкові-Лазне, Лугачовице, Янські-Лазне. Численні виходи мінеральних вод перетворили на світовий центр водолікувального купання маленьку Угорщину. Зараз кожний третій, що прибуває до цієї країни, їде на води. Серед туристів багато німців, американців, австрійців, самих угорців. У Польщі найбільш відомі бальнеологічні й бальнеогрязьові курорти Балтійського узбережжя: Свиноуйсьце, Камінь- Поморськи, Колобжег. Лікувальнооздоровчий туризм розвивається в Болгарії, Румунії, Словаччині, Словенії, Хорватії. У Росії унікальні запаси і якість мінеральних вод, розвинені традиції курортного відпочинку, але матеріальна база, як правило, низької якості. Основний курортний район - Кавказькі Мінеральні Води.

Курорти Західної Європи виявилися трохи потісненими на ринку лікувальнооздоровчої діяльності, але мають старі традиції. Курорти Віші (Франція), Баден-Баден і Вісбаден (ФРН), Бат (Великобританія), Спа (Бельгія), Багдастайн (Австрія), Давос і СанктМориц (Швейцарія) були популярні вже в XIX ст.

На південно-сході Європейського туристського регіону здавна лікують кліматом, водами й грязями Мертвого моря, де природа створила унікальні умови для сполучення відпочинку з лікуванням і оздоровленням організму.

Діловий туризм. Більша частина ділових поїздок у світі припадає на Європу, яка лідирує по витратах на діловий туризм. Основний «постачальник» ділових туристів – Німеччина. Як центри ділового туризму виділяються ФРН, Великобританія, Франція, Нідерланди, Італія, Іспанія, Швеція, Швейцарія, Бельгія. Роста відвідування з діловими цілями країн Східної й Центральної Європи. Популярна Європа для проведення різних міжнародних виставок, ярмарків, конгресів. Міжнародні виставки й конгреси найбільш часто проводять у Лондоні, Парижі, Страсбурзі, Ганновері, Давосі, Барселоні й ін.

Релігійний туризм. Європа – це, в основному, християнський світ, тому серед численних місць, що залучають прочан, виділяються християнські святині. Найбільшими центрами християнського паломництва є Рим із Ватиканом, Єрусалим. Щорічно великий наплив туристів випробовують і інші відомі центри: Турін, Париж, Лурд (Франція), Брюгге (Бельгія), Фатима (Португалія), Варшава (Польща), Монсеррат (Іспанія), Київ, Тернопіль, Святогірськ, Москва.

Купально-пляжний туризм. У межах Європейського регіону сформувалися кілька рекреаційних районів приморського відпочинку. Головний із них – Середземноморський. Для нього характерні перевага лінійної форми рекреаційного освоєння території (уздовж морського узбережжя), велика роль островів, виражена сезонність туристських потоків із перевагою літнього (купального) сезону, створення переважно великих комплексів із високою концентрацією туристів. Проте в 1980-ті рр. з'явилася нова тенденція формування невеликих по розмірах туристських центрів, що більше відповідає потребам сучасного активного туризму й краще вписується в навколишнє природне середовище. Із країн Середземномор'я виділяються Іспанія, Італія, Франція, Греція. Головні райони міжнародного туризму в Іспанії — узбережжя Середземного моря, Канарські й Балеарські острови. Головний середземноморський туристський район Франції – Французька Рив'єра. В Італії головний район середземноморського туризму – Італійська Рив'єра, що є продовженням французької, у Греції – острови Егейського моря.

На один із найважливіших туристських районів Середземномор'я перетворилося Адріатичне узбережжя Хорватії. Тут функціонують такі відомі морські курорти, як Дубровник, Спліт. Усе популярнішими стають середземноморські курорти Туреччини. Найвідоміший з них Анталія.

Крім середземноморського, в Європі сформувалися ще два приморські туристські райони. Один з них – на чорноморському узбережжі. Тут побудовані великі курортні комплекси. У Румунії: Мамайя, Ефорія (околиці Костанци); у Болгарії – Золоті піски, Дружба, Албена, Слинчив Бряг, Несебр; на Україні – узбережжя Криму (Євпаторія, Ялта). Ще один приморський курортний район — узбережжя Північного й Балтійського морів. Тут сформувалися десятки курортів: Сопот (Польща), Кюлунгборн (Німеччина), Брайтон і Борнемут (Великобританія), Сен-Мало (Франція).

Гірський туризм. Серед районів гірського туризму перше місце займає Альпійський. Щорічно його відвідують до 150 млн людей. Серед найвідоміших гірсько-спортивних і гірсько-кліматичних курортів Шамоні, Сен-Жерве (Франція), Давос (Швейцарія), Кортінад'Ампеццо (Італія), Інсбрук (Австрія). Другий великий район гірського туризму охоплює гори Центральної Європи – Карпати, Судети й Родопи. Найвідоміші тут курорти: Оберхоф і Обервізенталь (ФРН), Закопане (Польща), Штрбскерово (Болгарія).

Сформувалися в Європі й *райони озерного туризму* – Озерний край у центральній Фінляндії, Кашубське й Мазурське поозер'я в Польщі, Мекленбургське поозер'я у ФРН, озеро Балатон в Угорщині. В Альпах (Австрія, Швейцарія, Італія) популярний відпочинок на гірських озерах.

Річковий круїзний туризм набув найбільшого розвитку на Дунаї, Рейні, Ельбі, Волзі.

ТЕМА 11. РЕКРЕАЦІЙНІ КОМПЛЕКСИ АФРИКИ

ПЛАН

1. Рекреаційні ресурси та характер рекреаційної спеціалізації Африки.
2. Потужність, географія, структура й динаміка рекреаційних потоків Африки.
3. Основні рекреаційні центри Африки.

1. Рекреаційні ресурси та характер рекреаційної спеціалізації Африки.

Африку відрізняє від інших континентів особливе географічне положення: екватор перетинає її майже посередині. Завдяки своєму положенню у двох півкулях вона має широкі перспективи для розвитку туризму протягом усього року й у такий спосіб може вирішувати проблеми сезонності світового туризму, особливо для туристів з Європи. Африка одержує

величезну кількість сонячного тепла. Температури повітря високі цілий рік, а зима й літо відрізняються головним чином умовами зволоження: літо - це майже скрізь сезон дощів, зима - сухий період.

Площа Африки – близько 30 млн кв.км. (1/5 суші земної кулі). Північні береги Африки звернені до Середземного моря. Слід зазначити, такий важливий момент рекреаційно-географічного положення Африки як її близькість до Азії (Середній Схід) і провідного туристського регіону - Європи. У Гібралтарській протоці найменша відстань між Європою й Африкою становить усього 14 км. По Синайському півострову проходить границя між Африкою й Азією. Через Суецький канал, що з'єднує Середземне й Червоне моря, проходять морські шляхи міжнародного значення з Європи до Азії.

Берега Африки обмиваються водами Атлантичного й Індійського океанів. Узбережжя переважно слабо розчленовані, майже не мають добре захищених морських бухт. Скелі чергуються з піщаними пляжами, зручними для розвитку морських курортів, устя річок перегороджені косами. Сильний прибій і великі глибини утрудняють підхід судів до берега. Уздовж узбережжя Індійського океану багато коралових рифів.

В Африці немає високих і протяжних гірських ланцюгів (найвища точка - гора Кіліманджаро, 5895 м). У рельєфі переважають рівнини, плато й плоскогір'я, дуже мало низовин. Рівнини, як правило, оточені плато, або плоскогір'ями і являють собою, таким чином, днища величезних западин (западина Калахарі, Конго, Данакіль, Чадська улоговина).

Основні риси клімату Африки визначаються, насамперед, її положенням в екваторіальних і тропічних широтах; вона - найжаркіший і сухий континент. Однак існують значні внутрішні кліматичні розходження. На екваторі цілий рік високі температури (+24°C), опади також випадають протягом цілого року (більше 2000 мм у рік). Рівномірне надходження вологи забезпечує безперервну вегетацію рослин, і в центральній частині материка в басейні ріки Конго виростають вічнозелені ліси. До півночі й півдня від екваторіального кліматичного поясу простираються території із субекваторіальним кліматом. Для них також характерні високі температури протягом року, але опади випадають нерівномірно, є сухий сезон тривалістю від 2 до 10 місяців. Тут розкинулися безкрайні простори спекотних саван. Далі на південь і північ субекваторіальні пояси переходять у зони тропічного клімату. Підняті й круті береги утрудняють проникнення вологих вітрів з океанів. Континентальність клімату особливо яскраво виражена в північній частині Африки. Цю частину Африки займають пустелі й напівпустелі, у тому числі найбільша пустеля світу Сахара (8 млн кв. км). Крайня північ і південь континенту лежать у поясах субтропічного клімату. Улітку тут панує тропічне повітря й стоїть суха, безхмарна, жарка погода. Узимку погоду визначають помірні повітряні маси, вони приносять прохолодне і насичене вологою повітря й тому взимку на півночі й південно-заході Африки йдуть дощі (середземноморський клімат).

В Африці протікають найповноводніша ріка східної півкулі - Конго й найдовша ріка на Землі - Ніл. З інших рік, що грають важливу роль у житті африканських країн і народів - Замбезі, Нігер, Лімпопо, Жовтогаряча. На р. Замбезі знаходиться один із самих більших водоспадів світу - Вікторія.

Майже всі найбільші озера Африки - на сході й лежать у тектонічних западинах (Танганьїка, Ньяса). Витягнуті й вузькі, вони обрамлені крутими схилами й мають великі глибини. Озеро Танганьїка за глибиною друге у світі після Байкалу. Найбільше озеро в Африці – Вікторія - мілководне. На іншій території Африки озер мало, вони мілководні й часто не мають постійних обрисів. У сухий час такі озера займають невелику площу, але після дощів вона зростає майже вдвічі (наприклад, озеро Чад).

Африка - континент контрастних ландшафтів і має гарну природну основу для розвитку рекреації. Для збереження природи і її раціонального використання, у тому числі й для розвитку туризму, уряди деяких африканських держав (Кенія, Танзанія, Уганда, ПАР, Намібія, Ботсвана) створюють систему національних парків.

Значним туристським ресурсом є історичні й культурні пам'ятки, насамперед Північної Африки. Для європейців і американців традиційна культура місцевих народів настільки ж екзотична, як і африканська природа. Етнографічні особливості численних народів відкривають широкі перспективи для розвитку пізнавального туризму.

Найбільш представлені на ринку міжнародного туризму країни Північної (Туніс, Марокко), Східної (Кенія) і Південної (ПАР, Зімбабве) Африки. Туніс і Марокко спеціалізуються на купально-пляжному, лікувально-оздоровчому й пізнавальному туризмі.

У національних парках Східної Африки традиційно організують сафарі, на березі Індійського океану одержали розвиток кліматичні курорти. ПАР має диференційовану структуру туризму: *купально-пляжний, лікувально-оздоровчий, діловий, пізнавальний, освітній, мисливський туризм*.

Біля берегів Африки успішно розвивають морські круїзи. Це пояснюється близькістю портів Європи й Азії до портів Північної Африки, розташуванням уздовж африканського материка зручних і комфортних для відпочинку островів і архіпелагів - Мадейра, Канарських, Сейшельських, Коморських, Сан-Томе і Прінсіпі.

Лікувально-оздоровчий туризм знаходиться в стадії становлення, але вже користуються великою популярністю приморські кліматичні курорти Тунісу (Сус), Марокко (Агадір, Мохаммедія, Танжер, Ель-Хосейма). На узбережжі Індійського океану розташовані приморські курорти Кенії: Момбаса, Кіпіні, Малінді, Ламу, Кіліфі. Кілька курортів приймають рекреантів у ПАР. Інші країни Африки не мають ані природних ресурсів, ані коштів для розвитку курортної справи.

Збережена незаймана природа Африки - це потужний фактор, що працює на перспективу, створюючи передумови для розвитку, наприклад, *екологічного туризму*, популярність якого в недалекому майбутньому ще більше зросте.

І все-таки Африка поступається багатьом районам світу за рівнем туристських прибуттів і розміром валютних надходжень від туризму. До числа факторів, які утрудняють розвиток туризму в регіоні, відносяться:

- низький економічний рівень більшості африканських країн;
- слабо розвинені туристська інфраструктура й сухопутна транспортна мережа;
- відсутність розвинутого внутрішнього туризму, що «прокладає дорогу» міжнародному;
- наявність безлічі «гарячих точок», територіальних домагань і проблем між країнами, що дестабілізує обстановку й знижує рівень безпеки в туризмі;
- такі природні особливості, як надмірна спека або вологість повітря в деяких районах Африки.

2. Потужність, географія, структура й динаміка рекреаційних потоків Африки.

Африка відноситься до молодих туристських регіонів і вирізняється в цей час більш високими темпами приросту туристських потоків, ніж у традиційних туристських регіонах. Однак Африканський регіон менш інших стійкий в економічному й політичному плані, і це негативно позначається на розвитку туризму. Періоди його прискореного росту перемежуються стагнацією й спадами. Початок 80-х і середина 90-х - період застою в туризмі Африки через скорочення поїздок у регіон через острах СНІДу. Африканські оператори змушені були для

залучення туристів знижувати ціни. Тому темпи прибутковості туризму відставали від темпів прибуттів.

Незважаючи на те, що темпи росту міжнародного туризму в цьому регіоні останнім часом помітно виросли, Африка все ще залишається в числі його аутсайдерів. Число іноземних туристів, що відвідують Африку, і грошові надходження від них відносно невеликі й становлять близько 5 % загальносвітових.

Туристські потоки між африканськими країнами, а тим більше до інших регіонів світу, все ще залишаються дуже слабкими. Найбільшим ринком для країн регіону є самі африканські країни, що дають до 50 % всіх туристів. Головний регіон – постачальник туристів – Європа: Франція, Німеччина, Великобританія. Це пояснюється тим, що не дуже давно ці країни були метрополіями африканських колоній.

Більше половини загальної кількості гостей у регіоні приймають країни Північної Африки, такі, як Марокко й Туніс. У Східній Африці лідирують Кенія, Мавританія, Танзанія, Сейшельські острови й Зімбабве, які успішно використовують свої природні ресурси. Деякі з них, наприклад Мавританія, Сейшельські острови, спеціалізуються на пляжному туризмі й розвивають висококласну готельну індустрію.

На півдні Африки популярним туристським центром є ПАР, що очолює список перших країн континенту за прибуттями і надходженнями. ПАР має розвинену транспортну й готельну інфраструктуру, а також стає модною країною в міжнародному туризмі.

У цьому регіоні середні доходи від одного туристського прибуття становлять 630 \$, що на 35% нижче середньосвітового рівня. Тут лідирують Мадагаскар, Сейшельські о-ви, Танзанія, де середні доходи від одного туриста перевищують 1500 \$. Однак є й такі країни, де надходження від туристського прибуття вкрай малі, наприклад, у Свaziленді вони становлять лише 25 \$.

Ріст міжнародного туризму в Африці стримувався через високі ціни африканського продукту на ринках, що генерують туристські потоки. Однак в останні роки регіон переключився на недорогий масовий, переважно пляжний туризм, особливо на півночі континенту на узбережжі Середземного моря.

Таблиця 1 Динаміка міжнародних туристських прибуттів у Африці, млн.

туристських прибуттів у Африці, млн.

Субрегіон	1990 р.	1995 р.	2000 р.	2005 р.	2007 р.	2018 р.
Північна Африка	8,4	7,3	10,2	13,9	16,3	27,6
Африка південніше Сахари	6,4	11,6	16,3	21,5	26,9	38,1

Країни Північної Африки (Єгипет, Марокко, Туніс, Канарські острови) - місця, у цілому, недорогого й масового туризму.

Туристська індустрія країн Африки південніше Сахари - сектор світової економіки, що інтенсивно розвивається. Якщо обсяг міжнародного туризму у світі в 2009 р. знизився на 4,2%, то Африка - це єдиний регіон, де відзначається приріст кількості туристських прибуттів. Темпи приросту кількості міжнародних туристів в країнах регіону (10% і вище) - абсолютний світовий рекорд, досягнутий будь-яким континентом за останні десять років. Одна з основних причин такого стану справ - надзвичайно висока прибутковість африканських напрямків для західних туристських компаній.

У цілому Африка, будучи надзвичайно привабливою і перспективною як рекреаційний регіон, поки ще мало освоєна.

3. Основні рекреаційні центри Африки.

У Північній Африці найбільшим туристським попитом користуються Туніс і Марокко. Аматори екстремального туризму можуть зацікавитися також Алжиром. ТУНІС лежить на півночі Африки, на узбережжі Середземного моря. Найбільш важливими елементами рекреаційного потенціалу країни є кораловий берег, столиця країни - Туніс із розташованими неподалік руїнами Карфагена, другий після римського за величиною давньоримський Колізей в Ель-Джемі, відпочинок на морському узбережжі, оазиси, туніський південь. До природно-кліматичних ресурсів належить середземноморський тип клімату, що сприяє розвитку туризму. Кораловий берег Тунісу включає кілька стародавніх і сучасних портів узбережжя (Табарка, Бізерта, Дугга). Столиця країни - Туніс, включає середньовічну частину зі строкатими мусульманськими базарами, сучасні квартали й портові будівлі. Тут розташовані Центр художніх ремесел, Музей ісламського мистецтва й інші визначні пам'ятки. Древній, зруйнований римлянами Карфаген у цей час став пригородом Тунісу. Оазиси Тунісу (Тозер, Гафса й ін.) - це спокійні міста з великими й розкішними масивами пальмових гаїв. Туніський південь являє собою мережу берберських поселень, що складають частину місцевої екзотики. Туніс пропонує лікувально-оздоровчий туризм. Популярністю в рекреантів користуються програми омолодження. Центри таласотерапії - унікальної системи оздоровлення з використанням теплої морської води в комплексі з морськими грязями й водоростями - розташовані в Хаммаметі, Суссі, Джербі.

В останні роки важливим напрямком міжнародного туризму стала держава МАРОККО, де можливі екзотичні види відпочинку, а також лікування на курортах. Марокко займає пріатлантичні рівнини, західну частину гір Атласу й північно-західну частину пустелі Сахара. Клімат тут субтропічний середземноморський. Рекреаційні центри Марокко - Агадір, Рабат, Марракеш, Фес, Мекнес, Касабланка, Ес-Сувейра. Агадір - сучасний курорт, наповнений своєрідним східним колоритом. 300 сонячних днів у році й пляжі, обрамлені зеленню евкаліптів, сосон і фінікових пальм, залучають сюди безліч рекреантів. Відома агадірська таласотерапія, заснована на використанні багатойодом води Атлантичного океану.

Подорожі у неспокійний у політичних відносинах АЛЖИР можуть бути пов'язані зараз тільки з екстремальним туризмом до найбільшої пустелі світу - Сахари. Велика пустеля повна слідів людини, залишених багато століть тому назад. Деяким наскальним малюнкам більше 10 тисяч років. На найдревніших з них - дикі тварини.

На території Сахари багато vadі - сухих русьвів рік, що заповнюються водою після сильних дощів; тасілі - скелястих масивів; ергів - зон пісків з дюнами висотою до 200 м; гелът - озерець, що живляться дощовою водою й підземними джерелами. Сахара - земля туарегів. Вони як і раніше живуть скотарством і переміщуються по пустелі з козами й верблюдами. Але туризм - одна із сучасних сфер діяльності, у якій чоловіки-туареги проявляють себе як водії, гіді, погоничі, кухарі.

До найбільш популярних напрямків у Південній і Південно-Східній Африці можна віднести наступні країни: Кенію, ПАР, Зімбабве, Намібію, Танзанію, Уганду, Сейшельські острови, Маврикій. Можна також говорити й про інші туристські напрямки, зокрема Намібію.

КЕНІЯ, що знаходиться на сході Африки, омивається Індійським океаном. Кенія в плані туризму насамперед відома національними парками (Масаї Мара, Амбо-селі, Цаво). Національний парк Масаї Мара є продовженням відомого національного парку Серенгеті (Танзанія). Цаво - найбільший національний парк Кенії, що займає площу близько 21 тис. кв. км. Він розташований у південно-східній частині країни й розділений на західну й східну частини автомобільною дорогою й залізницями Найробі - Момбаса. Найвища точка Африки - гора-вулкан Кіліманджаро, знаходиться на кордоні Кенії й Танзанії. Столиця Кенії Найробі - найбільше місто в Східній Африці, має ряд визначних пам'яток: Національний музей, зміїну ферму. Найробі вважається одним із найкрасивіших міст Африки.

ТАНЗАНІЯ сьогодні є фактично союзом двох раніше існуючих держав - Танганьїки й Занзібару. Танзанія має найбільше серед східноафриканських країн узбережжя. Вона, як і інші країни цього регіону, відома насамперед своїми національними парками (Серенгеті, Нгоронгоро, Кіліманджаро й ін.). Серенгеті - найбільший парк Танзанії. Він був заснований в 1951р. і займає площу близько 15 тис. кв. км. Національний парк Нгоронгоро знаходиться у величезному кратері погаслого вулкана діаметром близько 20 км. Краї кратера розташовані на висоті близько 2,5 тис. км над рівнем моря, а його дно - на 600 м нижче країв кратера. Тому всередині кратера утворилося власне середовище. У країні розвивається міжнародний туризм. На узбережжі Танзанії є прекрасні пляжі. Особливо популярний морський курорт Танга, де є сірчисті джерела й мальовничі печери. Острів Занзібар часто називають «островом-ярмарком».

Федеративна Демократична Республіка Ефіопія знаходиться в Північно-Східній Африці. Майже вся територія Ефіопії - зона високої сейсмічності. Один з туристських девізів країни звучить: «Ефіопія - країна 13 місяців сонця» (по ефіопському календарі рік розбитий на 13 місяців). Дійсно, у середньому 346 днів у році небо над країною абсолютно ясне, а жару, завдяки великій висоті, не настільки сильна, як у навколишніх країнах. Аксум - столиця древнього аксумського царства - буквально випромінює ауру стародавності. Місто Гондар (північніше озера Тана) до середини XIX століття був столицею ефіопської імперії, про що нагадують замки XVI-XVIII ст., у ньому знаходиться історичний музей країни. Недалеко від Гондара розташований комплекс монастирів XIII-XV століть, у яких знаходиться кілька святинь ефіопської православної церкви, у тому числі чудотворний басейн, купання в якому виліковує жінок від безплідності. У Хараре цікавий палац губернатора, коптська церква й кілька мечетей. У Діре-Дауа розташований величезний ринок. Аддис-Абеба - палац імператора Менеліка II, коптський храм Св. Георгія (1896 р.), «Палац Африки» із чудовими вітражами, знаменитий відкритий ринок «Меркато», Археологічний і Художній музеї. Однієї з головних визначних пам'яток країни є місто Лалібела, що було протягом довгих сторіч релігійним центром і місцем паломництва. Національні парки, розташовані на ріці Аваш, озері Абіята, лісовий парк Меннагеша й ін. представляють досить багату фауну країни: від гіпопотамів і левів до досить великої кількості птахів. На півночі Ефіопії розташоване мальовниче озеро Тана, одна з головних природних визначних пам'яток країни, з якого бере початок Блакитний Ніл. Крім озера Тана, на півдні країни знаходяться невеликі мальовничі озера, найбільшим з яких є озеро Абая.

Ефіопія пропонує широкий вибір готелів всіляких категорій і зірковості. У великих містах можна знайти шикарні готелі, наприклад Sheraton або Hilton в Аддис-Абебі. У кожному з великих міст країни (Лалібелла, Гондар, Бахр-Дар) є дорогі готелі, що не належать до міжнародних брендів. У всіх інших населених пунктах, а особливо в невеликих городках, розташованих осторонь від туристських напрямків, пропозиції звичайно обмежені дуже спартанськими готелями, часто без мінімальних зручностей.

МАЛАВІ - невелика держава в Східній Африці, що не має виходу до моря, витягнута з півночі на південь уздовж озера Ньяса. Більша частина східної кордоні Малаві сформована озером Малаві (Ньяса) - третім по величині озером в Африці. Тут безліч водних ресурсів - невеликих рік, озер і боліт, легкодоступних, які використовуються як база для численних спортивних змагань. Розмаїття в озерах риби, теплий клімат і дуже чиста вода робить можливим підводне плавання. Багато озер, особливо Ньяса, мають досить розвинені засоби обслуговування для воднолижного спорту й віндсерфінгу. Також створені сприятливі умови для плавання й пляжного відпочинку.

УГАНДА лежить у зоні Східно-Африканського рифту (зони розламів земної кори), тож розмаїтість пейзажів і рельєфу - один з «козирів» країни. Численні природні пам'ятки країни не так широко відомі у світі, тому що досить важкодоступні й не мають розвинутої інфраструктури відпочинку, на відміну від аналогів в інших східноафриканських країнах. Проте озера Вікторія,

Альберта, К'йюга, Едвард та ін., водоспад Кабарега й річкова система Білого Ніла є унікальними природними комплексами, а парки Рувензорі й Ачоле вважаються одними із кращих в Африці. Національний Парк Бв'інді - один з найбільш молодих національних парків Уганди. Колись відомий як «Непроникний Ліс», парк охоплює 330 кв. км. лісу в південно-західній частині країни, дуже близько до кордоні Конго. Це одне з останніх місць перебування гірської горили, що залишилися відносно недоторканими. У межах Національного парку також проводяться численні екскурсії до водоспадів різного ступеня труднощів, сплав по ріках Муньяга й Музабіджиро через низку порогів і невеликих мальовничих рифтових озер. Національні парки Рувензорі й Кабарега включені в список найбільш важливих об'єктів природної спадщини ЮНЕСКО. Через важкоприступність цих місць флора й фауна залишаються відносно незмінними протягом уже 30 тисяч років. Крім спостереження за унікальною живою природою тут можна пройти й деякі з найцікавіших трекінгових маршрутів у Східній Африці по відрогах Рувензорі й Вірунга.

ЗАМБІЯ – країна з тропічним кліматом без виходу до моря, розташована на півдні центральної Африки. На кордоні Замбії із Зімбабве на річці Замбезі розташовані водоспади, у тому числі знаменитий водоспад Вікторія, що називають «сьомим чудом світу». З боку Замбії біля водоспаду Вікторія створено національний парк Мосі-оа-Тунья, що в перекладі позначає «дим, що гримить». Природність середовища перебування диких тварин дозволяє спостерігати за ними й залучає масу рекреантів, що бажають стикнутися з живою природою й відправляються в тури по Замбії саме в пошуках первозданної краси природи і її мешканців. Саме в цьому національному парку розташовується курорт «Водоспад Вікторія».

Республіка РУАНДА знаходиться в центральній Африці й межує із Демократичною Республікою Конго на заході, Угандою на півночі, Танзанією на сході й Бурунді на півдні. Через горбкуватий ландшафт Руанду називають Землею тисячі пагорбів. За даними Ради по розвитку туризму Руанди, 90% іноземних гостей приїжджають у країну лише за тим, щоби побачити знаменитих гірських горил. Однак республіка цікава не тільки цими тваринами тут багато інших природних і культурних визначних пам'яток. Так, озеро Ківу - найкрасивіше з великих озер Африки. Уздовж Східно-Африканської зони розламів простягнувся ланцюжок величних вулканів, як діючих, так і погаслих - найкраще місце для піших екскурсій і трекінгу. Уваги заслуговує й національний парк Ньюнгве (Nyungwe). Він розкинувся на 1000 квадратних кілометрів на південному сході країни. Розмаїтість його флори й фауни унікальна.

Демократична Республіка КОНГО - найбільша за площею країна в центральній Африці. Майже 15% території займають заповідники й національні парки - Вірунга, Упемба, Гарамба, Кахузі-Бієга, Північна Салонге й Південна Салонге й ін. Вологий клімат країни підтримує життя густих джунглів - останніх у світі великих тропічних лісів, населених різноманітними дикими тваринами. Головна визначна пам'ятка країни - ріка Конго. Вона поступається за видатком води тільки Амазонці, виливаючи в Атлантичний океан майже 42,5 тис. куб. м води на секунду. Великі озера: Мобуту-Сесе-Секо, Едуард, Ківу, Танганьїка, Мверу й численні ріки країни: Арувімі, Убангі, Ломамі, Касаї й ін. є прекрасними рибальськими регіонами, а також використовуються для аматорів сплаву або історичних подорожей.

Територія ПІВДЕННО-АФРИКАНСЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ (ПАР) омивається водами Атлантичного й Індійського океанів. В економічному плані це найбільш розвинена країна Африки. Географічне положення на самому півдні Африки, на перехресті торговельних шляхів, сприяло економічному розвитку країни. Історія гірничорудної справи в ПАР створила своєрідні туристські визначні пам'ятки. Так, у центрі міста-музею Кімберлі шукачі дорогоцінних каменів вирили «Велику Діру» - найбільшу у світі рукотворну алмазну шахту, що йде в глиб землі майже на кілометр. Алмази трапляються тут і донині. Тому туристи за невелику плату можуть спробувати щастя знайти тут один із найбільших алмазів. У ПАР безліч заповідників, національних парків (парк Крюгера),

надзвичайна розмаїтість ландшафтів: пустелі, гори. Уздовж узбережжя розташована безліч морських курортів. Найбільш відомий серед них - місто Сан-Сіті. Переважним напрямком є екологічний туризм. Значна площа країни й наявність різноманітних природно-кліматичних зон дозволяють розвивати залізничний туризм. Так, у Південній Африці має успіх поїзд «Трейн Блю», що йде через всю країну, від Преторії до Кейптауна.

ЛЕСОТО - держава на півдні Африки, анклав на території ПАР. Туристське гасло країни - «Королівство в небі» - не далеке від істини, оскільки найнижча точка Лесото лежить на висоті більшій, ніж у будь-якої країни у світі. З пейзажами, що нагадують про нагір'я Тибету, величними гірськими ландшафтами й колоритною культурою місцевих жителів, ця країна по праву вважається одним із кращих місць у світі для піших екскурсій і трекінгу. Практично все тури по країні пов'язані з відпочинком на відкритому повітрі, а чудова риболовля форелі на гірських річках залучає сюди знавців із усього світу.

БОТСВАНА до 1960-х років була одною із найбільш відсталих і бідних країн світу. Але виявлення алмазів у середині 60-х і вміле використання грошей, отриманих від їх продажу, зробили Ботсвану дорогою, цивільною й багатю. Уже багато років Ботсвана за рівнем економічного розвитку посідає друге місце на континенті після ПАР. Зараз Ботсвана дотримується політики обмеження масового потоку туристів, так що побувати тут можуть тільки мандрівники з досить солідним бюджетом. Зате вони мають можливість побачити величезну кількість тварин і птахів, насолодитися екзотичною природою пустелі Калахарі й знаменитої дельти ріки Окаванго, відвідати село древнього африканського племені бушменів, що зберегли свій одвічний уклад життя, стародавні звичаї й культуру до нинішніх днів, побачити містичні пагорби Тсолідо - найбагатшу колекцію наскального живопису в південній частині африканського континенту. У Ботсвані величезна кількість заповідних куточків. Національний парк Моремі займає близько 20% території дельти ріки Окаванго й розташований до північного сходу від Мауна - основного аеропорту регіону. Тут можна побачити таких представників дикої африканської природи як слони, буффало, жирафи, леви, леопарди, гепарди, дикі африканські собаки, гієни, шакали, різні види антилоп, велика кількість водоплавних птахів. Заповідник Чобе охоплює 11,000 кв. км території країни й славиться самою більшою розмаїтістю тваринного й рослинного світу. Помилуватися природою тут можна, зробивши круїз по річці або подорож на джипі уздовж її берега. У Чобе живе найбільша в Африці популяція слонів. Не меншою популярністю в мандрівників користуються Національні Парки Макгадікгаді й Нксаї Пан. На південно-сході Ботсвани знаходиться Національний Парк Гемсбок: тут збереглися великі популяції гепардів, левів, антилоп і кабанів. Ботсвана - один із кращих варіантів для активного відпочинку: різноманітні сафарі, полювання й риболовля, прогулянки по «неходженим» стежках та ін.

ЗІМБАБВЕ розташовано на півдні Африки між озерами Лімпопо й Замбезі. Як і інші країни цього регіону, Зімбабве, з погляду міжнародного туризму, відома насамперед національними парками (водоспад Вікторія, озеро Каріба, Грейт Зімбабве).

Природно-кліматичні особливості НАМІБІЇ визначає пустеля Наміб, розташована на узбережжі Атлантичного океану. Майже 365 сонячних днів на рік, багата флора й фауна, розмаїтість геологічних феноменів, багатий вибір готелів, ферм і кемпінгів, прісноводна й океанічна риболовля, полювання, екскурсії на повітряних кулях і прогулянки на вертольотах над чередами антилоп, перегони по піщаних дюнах на мотоциклах або підводні екскурсії до затонулих гармат озера Отчікото, роблять Намібію популярним туристським регіоном.

УГАНДА, розташована на екваторі, вважається перлиною Африки. Головна й найвідоміша визначна пам'ятка країни - національний парк Бвендв. Тут живе 300 з 600 горил, що залишилися у світі. Природною визначною пам'яткою Уганди є також водоспад Мерчінсон. Національний парк

Королеви Єлизавети розташований на екваторі в північнозахідній частині країни. Серед інших визначних пам'яток Уганди - озеро Вікторія - один з найбільших у світі резервуарів прісної води.

На південному сході Африканського континенту розташована держава МОЗАМБІК - переважно аграрна країна. Столиця країни Мапуту була заснована на місці закладеного наприкінці XVIII ст. португальського форту. Серед визначних пам'яток міста слід зазначити Музей природної історії й вокзал, спроектований і побудований при участі архітектора Ейфеля, автора проекту відомої вежі в Парижі. До громадянської війни туристів у Мозамбік залучали головним чином прекрасні піщані пляжі, розташовані в районах Тофу, Лангоше, Лурно й мису Барра-Фалса. Мозамбік відомий також національними парками й самотньою африканською культурою (скульптура, фресковий живопис, музика).

На півночі Мозамбіцької протоки розташовані КОМОРСЬКІ ОСТРОВИ (Федеративна ісламська республіка Коморські острови). Для островів характерний гористий ландшафт. У південного краю найбільшого о. Нгазиджа знаходиться діючий вулкан Каргала висотою понад 2000 м. На цих островах унікальна дика природа. Тут живуть ендемічні види комах, птахів і тварин. Ісламські традиції, що затвердилися на островах ще із часів Середньовіччя, проявляються в архітектурі стародавніх мечетей, а також у східних базарах.

На півдні Африки на кордоні між Мозамбіком і ПАР розташоване королівство СВАЗІЛЕНД - патріархальна монархія. Місцевою визначною пам'яткою є одна із найстаріших у світі шахт, що почали функціонувати кілька десятків тисяч років тому. Відсутність сучасних курортів, які є в сусідній ПАР, - слідство патріархального укладу життя країни. Однак ця обставина компенсується дикою природою. У країні є заповідники, безліч археологічних пам'яток. Свазіленд заслужив славу одного зі світових центрів кінного туризму.

МАДАГАСКАР – держава в західній частині Індійського океану, що знаходиться на острові Мадагаскар і прилеглих дрібних островах у східного узбережжя Африки. Мадагаскар у першу чергу залучає рекреантів своїм унікальним тваринним і рослинним світом. Більшість тварин і рослин, які є на Мадагаскарі, ендемічні. До найбільш популярних національних парків і заповідників Мадагаскару відносяться Національний парк гори Амбр, Національний парк Раномафана, Національний парк Ісалу, Ліс Кірінді. Основним пляжним районом Мадагаскару є західна частина країни, де купатися можна весь рік. Найвідомішими пляжними курортами є о. Нусі-Бе, Носі-Комба й Туліара. Мадагаскар має коралові рифи й багатий підводний живий світ. Завдяки цьому країна досить популярна серед аматорів дайвінгу. Одним із найпопулярніших місць для дайверів є о. Нусі-Бе.

У порівнянні з іншими державами Західної Африки міжнародна рекреаційна діяльність найбільше активно розвивається в СЕНЕГАЛІ. Головним національним символом країни є баобаб. У національних парках можна зустріти слонів, жирафів, буйволів і бегемотів. Міжнародну популярність Сенегалу приносять щорічні автомобільні ралі Париж-Дакар. Сенегал відомий пляжами, що вважаються одними з кращих в Африці. У декількох десятках кілометрів від столиці Сенегалу Дакара на Атлантичному узбережжі розташовані найкращі курортні райони: Ліз Альманді й Салі. Тут розвинена мережа готелів рівня від двох до п'яти зірок. У вигляді історичної визначної пам'ятки в Дакарі відновлений ринок рабів як нагадування про «невільничий берег». На півночі Сенегалу знаходиться Сен-Луї - найстарше місто країни й перше європейське поселення в Західній Африці. У місті збереглася велика кількість старих особняків у колоніальному стилі, що є місцевою визначною пам'яткою. Організують екскурсії для туристів до інших визначних пам'яток Сенегалу: унікального явища природи - Рожевого озера з підвищеною концентрацією солі (близько 350 г на літр); острову Горі із знаменитим на весь світ Будинком рабів; до савани, а також у заболочені луки з колоніями фламінго. У прибережних водах

водиться меч-риба, що стала символом спортивної риболовлі в країні. Разом з тим у Сенегалі є райони, де мають місце сепаратистські дії і де перебувати небезпечно.

На відміну від Сенегалу нестача природних ресурсів і обмежена база для розвитку сільського господарства роблять ГАМБІЮ однією з найбідніших держав світу. Разом із тим у країні є курорти міжнародного рівня: Бакау, Фаджара, Коту й Кололі. Тут, на узбережжі Атлантичного океану, розвинена мережа першокласних готелів і центрів водних видів спорту.

Республіка МАЛІ - одна з найбільших країн Західної Африки, але вона не має виходу до моря. Північ країни зайнята наступаючою на іншу територію пустелею Сахара. По території Малі протікає одна з найбільших рік Африки - Нігер, долина якої в умовах великої кількості пустельних територій являє собою один з нечисленних оазисів у країні. По річці Нігер організують річкові круїзи на судах, які були побудовані на верфях Європи ще в 20-і роки минулого століття. У декількох сотнях кілометрів від столиці країни Бомако розташований національний парк Баулі - одне з нечисленних зелених осередків серед випалених пустельних рівнин Малі. До інших визначних пам'яток цієї африканської країни варто зарахувати глиняні мечеті імперії Тімбукту.

БУРКІНА-ФАСО також належить до найменш розвинених країн миру. Буркіна-Фасо відрізняється багатонаціональним складом населення, що створює неповторний міжнаціональний колорит, що проявляється в різноманітності одягів, великій кількості блюд національних кухонь, численних ремеслах. Серед нечисленних визначних пам'яток БуркінаФасо найбільш цікавими є поховання періоду королівства Мосі в місті Бобо-Діуласо. Незважаючи на наявність сприятливих природних передумов міжнародний туризм у НІГЕРІЇ не набув значного розвитку через політичну нестабільність. Океанські пляжі, розташовані на узбережжі Гвінейської затоки, чудові, але дуже брудні й практично не обладнані. Приморських курортів практично немає, хоча пляжі з піску різних відтінків тягнуться на багато сотень кілометрів. І при цьому ні серфінг, ні інші водно-спортивні розваги не одержали розвитку.

Республіка ГАНА, що знаходиться в Західній Африці - африканська «країна замків». Навколо двох берегових фортець - англійської Ашер-Форт і датської Кристіанборг (або Осу) - і виникла у свій час столиця Гани Аккра, у якій і до наших днів збереглися стародавні квартали. Джеймстаун - невеликий півострів на південному заході столиці - район мальовничих руїн колишнього, що сусідять із сучасними «бідонвіллями» бідноти.

МАВРИКІЙ разом із прилеглими до нього невеликими островами утворює Маскаренський архіпелаг, розташований у західній частині Індійського океану. Маврикій розташовується в 20 тис. км на південний схід від Африки й на схід від Мадагаскару. Рекреантів залучає на Маврикій пляжний відпочинок, огляд національних парків, круїзи на катамаранах і яхтах, дайвінг (підводне плавання), глибоководна риболовля. Столиця держави - Порт Луї. Тут зосереджені будинки посольств, великих компаній і розкішні особняки знаті. На захід від міста розташований кратер давно згаслого вулкана, що має стометрову глибину й 70 м у діаметрі. Від Порт-Луї до Морн Брабан прокладена дорога, з одного боку якої тягнеться смуга пляжу, з іншого - гірське плато. Пляжі біля села Флік-ан-Флак дуже гарні. Бухта Тамарінду більш дика, більш первісна, ніж бухти в інших місцях узбережжя. Через сильні течії купання тут небезпечно, зате для аматорів серфінгу це райський куточок. Північний район острова є найбільш «туристським» - цілий ряд шикарних готелів розташовані на прекрасних пляжах із дрібним піском на березі теплої прозорої лагуни. Пропонується повний набір розваг і водних видів спорту: підводне плавання, водні лижі, купання, ловля великої риби. На захід від Гран Бе знаходиться пляж Мон Шуазі, що тягнеться уздовж узбережжя, захоплюючи косу Каноньє. Ліс Махабі Беломб - найбільший природний заповідник на Маврикії, з багатою й надзвичайно різноманітною тропічною рослинністю. Парк Рив'єра де Ангильєс дозволяє подивитися на крокодилів, гігантських черепах, хамелеонів, мавп, кажанів

серед пишної тропічної рослинності: бамбука, ліан, орхідей, кокосових пальм тощо. Оленячий острів - місце з відмінними пляжами й прозорою лагуною. Практикують різні види спорту: вітрильний, підводне плавання, водні лижі. Південь Маврикія менше відвідують туристи, ніж північну частину острова, однак саме цей район є самим мальовничим, зеленим і цікавим. На узбережжі розкинулися пляжі Блю Бей, вкриті дрібним піском, пляж Морне - найкращий пляж на всьому Маврикії. На північному заході від міста Маєбург знаходяться Мисливські вгіддя, що простираються на 900 га. Ле Валь - природний парк тропічних дерев - лежить в районі містечка В'ю Гран Порт. Гран Бассен - священне місто маврікійців індійського походження, що сповідує індуїзм. Щороку наприкінці лютого віруючі прибувають сюди навіть із Індії й Африки, щоб поклонитися священній воді, яка приносить щастя й здоров'я. На Маврикії не застосовується п'ятизіркова система класифікації готелів. Категорії готелів визначені умовно, у відповідності зі стандартами Швейцарської готельної асоціації.

ТЕМА 12. РЕКРЕАЦІЙНІ КОМПЛЕКСИ І ЦЕНТРИ ТУРИЗМУ В АЗІЇ, АВСТРАЛІЇ Й ОКЕАНІЇ ТА НА БЛИЗЬКОМУ СХОДІ

ПЛАН

1. Рекреаційні ресурси. Характер рекреаційної спеціалізації Азії, Австралії, Океанії та на Близькому Сході.
2. Потужність, географія, структура й динаміка рекреаційних потоків Азії, Австралії, Океанії та на Близькому Сході.
3. Основні рекреаційні центри Азії, Австралії, Океанії та на Близькому Сході.

1. Рекреаційні ресурси. Характер рекреаційної спеціалізації Азії, Австралії, Океанії та на Близькому Сході.

Азія – найбільша частина світу, частина континенту Євразія й островні держави на сході від Європи, на півночі від Австралії й держав Океанії. Азія має унікальні рекреаційні ресурси, що позитивно впливає на розвиток міжнародного туризму.

Азія омивається Північним Льодовитим, Індійським і Тихим океанами, а також **⌘** на заході - внутріматериковими морями Атлантичного океану (Азовським, Чорним, Мармуровим, Егейським, Середземним). Берингова протока відокремлює Азію від Північної Америки. Суецький канал і Червоне море відокремлюють Азію від Африки. При цьому є великі області внутрішнього стоку - басейни Каспійського й Аральського морів, озера Балхаш та ін. Озеро Байкал за обсягом прісної води, що втримується, більше за всі озера світу. Мертве море є найглибшою у світі тектонічною западиною (- 405 м нижче рівня моря).

В Азії знаходяться найвищі гірські системи й найвища точка Землі **⌘** гора Еверест (Джомолунгма, 8872 м). Гори й плоскогір'я займають 3/4 території континенту. Основні гірські системи: Гімалаї, Каракорум, Памір, Тянь-Шань, Гіндукуш, Куньлунь, Великий Кавказ, Алтай, Саяни. Великі нагір'я: Тибетське, Іранське, Вірменське, Малоазійське, Станове.

На території Азії представлені майже всі типи клімату: від арктичного на крайній півночі до екваторіального на південному сході. У Східній, Південній і Південно-Східній Азії клімат мусонний (у межах Азії знаходиться найвологіше місце Землі - містечко Черрапунджа в Гімалаях), у той час як у Західному Сибірі - континентальний, у Східному Сибірі й на Саріарку - різко континентальний, а на рівнинах Центральної, Середньої й Західної Азії - напівпустельний і пустельний клімат помірного й субтропічного поясів. Південний захід Азії - тропічний пустельний, найспекотніший у межах Азії.

На території Азії до теперішнього часу повністю або частково розташовані 54 держави, з них чотири (Абхазія, Китайська Республіка, Турецька Республіка Північного Кіпру, Південна Осетія) визнані тільки частково. З невизнаних держав **ж** Нагірно-Карабахська Республіка.

Це найбільш населена частина світу, тут сполучаються перенаселені й безлюдні простори.

Виділяються великі регіони, що мають свою індивідуальність: Сибір; Близький, Середній і Далекий Схід; Передня, Середня, Центральна, Південна й Південно-Східна Азія.

В Азії живуть представники трьох оснливих рас людства - монголоїдної (китайці й ін.), європеїдної (народи Західної Азії) і негроїдної (деякі народи Південної й ПівденноСхідної Азії). Етнічний склад населення Азії дуже різноманітний.

Історія Азії нараховує кілька тисячоріч. Азія є батьківщиною самих ранніх з відомих цивілізацій, за винятком єгипетської, батьківщиною великих мовних родин і багатьох світових релігій. Древні жителі Єгипту й узбережжя Північної Африки були, імовірно, також вихідцями з Азії, як і предки американських індіанців і ескімосів.

Азія - це дуже різноманітна область, у якій зосереджено багато чудових природних, історичних і культурних пам'яток. У цілому цей величезний регіон, маючи у своєму розпорядженні багаті й різноманітні рекреаційні ресурси, характеризується нерівномірним розвитком туризму по країнах. Найбільш динамічно туризм розвивається в Китаї, Південній Кореї, Японії.

Цьому сприяють наступні фактори:

- різноманіття рекреаційних ресурсів у зазначених країнах;
- різноманіття культурних і історичних визначних пам'яток;
- розмаїтість природно-кліматичних умов;
- значні ділянки території названих країн омиваються морями й океанами;
- увага з боку держави до розвитку туризму в зазначених країнах;
- політичні й економічні перетворення в Китаї;
- швидкі темпи економічного росту Китаю, Південної Кореї, Японії й активізація тут ділового туризму;

- унікальне сполучення екзотичності й сучасних технічних досягнень як основа розвитку туристської інфраструктури зазначених країн.

Азіатський регіон залучає туристів своєю унікальною природою, а нові індустріальні країни - бізнес-турами. Розважальний туризм розвинений у Японії, Південній Кореї й на Тайвані, причому японська індустрія розваг посідає друге місце у світі після США. Гонконг і Сінгапур пропонують шоппінг-туризм. Однією з важливих туристських країн у регіоні став Таїланд, особливо після того, як почав освоювати нові пляжі на південному узбережжі країни й організовувати культурно-пізнавальні поїздки на північ країни.

Добре розвинений туризм в Австралії й Новій Зеландії, у Меланезії й Мікронезії. Відпочинок на островах Тихого океану вирає від відносної близькості австралійського ринку й має гарний імідж у Європі.

Австралія (від лат. *australis* – «південний») – континент площею 7 659 861 км², розташований у Східній і Південній півкулях Землі. Вся територія материка є основною частиною держави Австралійський Союз. Материк входить до складу частини світу Австралія й Океанія.

Північне й східне узбережжя Австралії обмивають моря басейну Тихого океану: Коралове, Тасманове, Тиморське моря; західне і південне - Індійський океан. Біля Австралії розташовані великі острови Нова Гвінея й Тасманія. Уздовж північно-східного узбережжя Австралії більш ніж на 2000 км тягнеться найбільший у світі кораловий риф - Великий Бар'єрний риф.

Австралійський континент розташований у межах трьох основних теплих кліматичних поясів Південної півкулі: субекваторіального (на півночі), тропічного (у центральній частині),

субтропічного (на півдні). Тільки невелика частина о. Тасманія знаходиться в межах помірного пояса.

Водні ресурси континенту невеликі. Ріки, що стікають зі східних схилів Великого Вододільного хребта, - короткі, у верхів'ях течуть у вузьких ущелинах. На західних схилах Великого Вододільного хребта беруть початок ріки, що прокладають свій шлях по внутрішніх рівнинах. У районі гори Косцюшко починається найдовша ріка в Австралії - Муррей (2375 км). У горах же зароджуються і її найбільші притоки - Маррамбіджі (1485 км), Дарлінг (1472 км), Гоулбері й ін.

Досить значні за кількістю й величиною озера Австралії протягом більшої частини року представляють собою болота. На північ від затоки Спенсер (але не з'єднуючись із ним) лежить оточене піщаними дюнами озеро Торренс, що має 225 км в окружності. Ще північніше, на 12 метрів нижче рівня океану, знаходиться найбільше озеро Ейр, а до сходу від нього озеро Грегорі, що може бути розділене на кілька окремих озер. На захід від озера Торренсу лежить на плоскогір'ї, піднімаючись на 115 м, велике озеро Герднер, яке, так само як незліченна безліч менших озер у тій же місцевості, надзвичайно багате сіллю й очевидно лише в недавній час відділилося від морської води.

В Австралії туристам запропонують заняття різноманітними видами активного відпочинку: віндсерфінг, оренда яхт, джип-сафарі, водні парашути, морські прогулянки й ін. Тут можна відвідати зоопарки без кліток, де представлені екзотичні представники фауни. Австралія славиться своїми національними парками, і тут проводяться найрізноманітніші походи й тури на природі - велосипедні, автотури, піші походи, кінні прогулянки. Також в Австралії знаходиться Золоте узбережжя - один із загальноновизнаних центрів серфінгу. А дайверів із усього світу залучає Великий бар'єрний риф. Прекрасна погода, чисті води океану, екзотична флора й фауна, заняття всілякими видами водного спорту - це лише невелика частина того, чим славиться Австралія.

До популярних видів відпочинку в Австралії належать подорожі на прилеглі острови Тихого океану, наприклад, на острови Гамільтон і Хайман. Тут є розвинена туристська інфраструктура: першокласні тенісні корти, тренажерні зали, поля для гри в гольф т.ін.

Океанія являє собою найбільше у світі скупчення островів, розташованих у західній і центральній частинах Тихого океану, між субтропічними широтами північної й помірними південної півкуль. При поділі всієї суші на частині світу Океанія звичайно поєднується з Австралією в єдину частину світла Австралія й Океанія, хоча іноді виділяється в самостійну частину світу.

Загальна площа островів становить 1,26 млн кв.км (разом з Австралією 8,52 млн. кв. км), населення - близько 10,7 млн. люд. (разом з Австралією 32,6 млн. люд.). Географічно Океанія підрозділяється на Меланезію, Мікронезію й Полінезію; іноді виділяють Нову Зеландію.

Острови Океанії омиваються численними морями басейну Тихого (Коралове, Тасманове, Соломонове, Новогвінейське, Філіппінське, море Фіджі, море Коро) і Індійського океанів (Арафурське море).

З погляду геології Океанія не є континентом: лише Австралія, Нова Каледонія, Нова Зеландія, Нова Гвінея й Тасманія мають континентальне походження, сформувавшись на місці гіпотетичного материка Гондвана. У минулому ці острови являли собою єдину сушу, однак у результаті підняття рівня Світового океану значна частина поверхні виявилася під водою. Рельєф цих островів гористий. Найвищі гори Океанії, у тому числі гора Джая (5029 м), розташовані на острові Нова Гвінея.

Більшість островів Океанії мають вулканічне походження: частина з них являють собою вершини великих підводних вулканів, деякі з яких досі проявляють високу вулканічну активність (наприклад, Гавайські острови).

Інші ж острови мають коралове походження, будучи атолами, які сформувалися в результаті утворення коралових «споруд» навколо поринулих під воду вулканів (наприклад, о. Гілберта, Туамоту). Відмінною рисою таких островів є великі лагуни, які оточені численними острівцями, середня висота яких не перевищує трьох метрів. В Океанії розташований атол із найбільшою лагуною у світі - Кваджалейн в архіпелазі Маршаллові острови. Незважаючи на те, що його площа суши становить усього 16,32 кв. км (або 6,3 кв. милі), площа лагуни - 2174 кв.км. (або 839,3 кв. милі). Найбільшим же атолом за площею суши є о. Різдва (або Кірітіматі) в архіпелазі Лайн (або Центральні Полінезійські Споради) - 322 кв. км.

Океанія розташована в межах декількох кліматичних поясів: екваторіального, субекваторіального, тропічного, субтропічного, помірною. На більшій частині островів переважає тропічний клімат.

Субекваторіальний клімат панує на островах поблизу Австралії й Азії, а також на схід від 180 меридіана в зоні екватора, екваторіальний - на захід від 180 меридіана, субтропічний - на північ й південь від тропіків, помірний - на більшій частині Південного острова в Новій Зеландії. На клімат островів Океанії великий вплив також здійснюють такі аномалії як течії Єль-Нін'яо й Ла-Нін'я.

На Південному острові в Новій Зеландії й на острові Нова Гвінея високо в горах є льодовики, однак через процес глобального потепління відбувається поступове скорочення їхньої площі.

Великі ріки є тільки на Південному й Північному острові Нової Зеландії, а також на острові Нова Гвінея, на якому розташовані найбільші ріки Океанії - Сепік (1126 км) і Флай (1050 км). Найбільша ріка Нової Зеландії - Уаїкато (425 км). Найбільша кількість озер, у тому числі, термальних, знаходиться в Новій Зеландії, де також є гейзери. На інших островах Океанії озера - велика рідкість.

Більшість островів Океанії зазнають згубного впливу природних катаклізмів: вулканічних вивержень (Гавайські острови, Нові Гебриди), землетрусів, цунамі, циклонів, що супроводжуються тайфунами й сильними дощами, посух.

На численних островах Океанії прекрасно розвинені різні види водного туризму: серфінг, віндсерфінг, яхтинг та ін.

Одним з популярних напрямків пізнавального туризму є етнографічний туризм & відвідування місць традиційного проживання аборигенів, де культура корінних жителів стала невід'ємною частиною індустрії туризму.

Росте інтерес і до пізнання природних об'єктів. До таких можна віднести рідкі й цікаві явища (об'єкти) природи: водоспади, печери, гейзери й т.ін. Пізнавальний туризм тісно замикається з екологічним, тому що головна мета відвідування непорушених людиною територій - пізнання природи.

Значні рекреаційні ресурси є на Близькому Сході, але політична нестабільність у багатьох регіонах цієї частини світу заважає їхньому повноцінному використанню.

Близький Схід - назва регіону, розташованого на стику Азії, Африки й Європи, що включає також акваторії Середземного й Червоного морів і Перської затоки. Назва дана європейцями найближчому до них східному регіону. На півдні він відділений від Тропічної Африки пустелею Сахара, на півночі його кордони проходять на широті Чорного та Каспійського морів. На сході він простирається до Індійського субконтиненту, а на заході - до Егейського моря.

Близький Схід можна розглядати як регіон, оточений холодним і штормовим Чорним морем, мінливим Середземним морем і звичайно теплою північно-західною частиною Індійського океану. Крім того, регіон межує з трьома основними кліматичними зонами, у кожній з яких представлена особлива циркуляція повітряних мас: надзвичайно спекотна й посушлива Сахара, європейський континент (зі змінним і переважно вологим кліматом) і великою Азією, де спека

влітку й холодно взимку. У результаті спостерігаються великі амплітуди температур і суми опадів, швидке чергування кліматичних впливів зовсім різного характеру.

До того ж різноманітний рельєф (масиви гір, рівнини, плоскогір'я) і різне положення стосовно берегової лінії й вітрів, які переважають, загострюють кліматичні розходження. Середня літня температура на Близькому Сході одна з найвищих на земній кулі, однак узимку у внутрішніх районах буває дуже холодно, у той же час у прибережних районах зберігається м'яка й тепла погода. У цілому Близький Схід характеризується недостатньою кількістю опадів, там багато пустель і напівпустель, що є наслідком сильних розходжень літніх і зимових температур у внутрішніх районах, причому втримування вологи в повітрі зменшується.

За винятком деяких місцевостей, життя людини в цьому регіоні в значній мірі залежить від наявності води. Є кілька великих рік, які використовуються для зрошення, хоча оточуючі їх низини **я** суцільна пустеля.

У регіоні Близького Сходу виникли перші міські цивілізації. У цьому регіоні існували древні держави Єгипту, Месопотамії й Персії, тут зародилися три великі релігії: іудаїзм, християнство й іслам.

У цей час регіон політично нестійкий. Актуальними політичними проблемами на Близькому Сході є війна в Іраку, палестино-ізраїльський і вірмено-турецький конфлікти, а також нестійка політична ситуація в Пакистані й Афганістані, конфлікт Пакистану з Індією через Кашмір. Основний нафтовидобувний регіон.

Близький Схід відіграє другорядну роль на ринку відпочинку й туризму. Перспективи розвитку, незважаючи на швидкий ріст туристських прибуттів останнім часом, залишаються невизначеними. Вони залежать від процесу мирного врегулювання арабо-ізраїльського конфлікту й досягнення політичної стабільності в регіоні.

Найбільший рекреаційний центр Близькосхідного регіону - Єгипет пропонує пляжний та пізнавальний туристський продукт, а туризм у Саудівській Аравії має релігійний характер, тому що там перебувають мусульманські святині. Ці дві країни забезпечують майже 70% надходжень від туризму й загальні доходи Близького Сходу від туризму. У цілому регіон в 2009 році одержав 41,2 млрд \$ від міжнародного туризму, що становить приблизно 780 \$ за одне прибуття.

Відмінною рисою розглянутих туристських регіонів (Азіатсько-Тихоокеанського і Близького Сходу) є залучення до туристського обороту все більшої кількості туристських ресурсів. Йдеться як про природні (геоморфологічні, кліматичні, елементи флори й фауни, пейзажі, мінеральні ресурси й ін.), так і про антропогенні (археологічні, архітектурні, меморіальні й технічні пам'ятки, ландшафти, ансамблі й резервації; пам'ятки мистецтва, музеї, елементи фольклору й народної творчості й ін.) складові туристських ресурсів. І охоплюють вони велику гаму видів міжнародного туризму (відпочинок, екологічний, діловий, релігійний, навчальний та ін.).

2. Потужність, географія, структура й динаміка рекреаційних потоків Азії, Австралії, Океанії та на Близькому Сході.

Азіатсько-Тихоокеанський регіон (АТР) – це туристський макрорегіон, що найбільш швидко розвивається. Чисельність міжнародних туристів з 1970 р. збільшилася тут більш ніж у 30 разів, а доходи від цієї галузі виросли в 140 разів. Такий стрибок АТР в області світового туристського бізнесу пояснюється загальним прискоренням соціально-економічним розвитком регіону, поглибленням інтеграційних процесів, поліпшенням геополітичної обстановки, успіхами індустрії туризму.

Масове відвідування туристами цього регіону почалося в 80-х рр. ХХ ст., а вже на початку ХХІ він «змістив» Американський регіон на третє місце й нині займає більше 20% туристського

ринку світу. Середні темпи росту туристських прибуттів тут також найвищі; вони зменшилися лише в 1997 – 1998 рр. у зв'язку з азіатською фінансовою кризою, через яку, за деякими оцінками, Азіатсько-Тихоокеанський регіон втратив як мінімум 3 млн приїжджих. Через несподіваний спалах атипової пневмонії стало економічне зростання у даному регіоні на час застоїрилося, внаслідок чого прибуття до більшості турцентрів цього регіону скоротилися більш ніж удвічі від звичайного рівня. Провідними країнами в цьому регіоні є Китай, Гонконг, Корея, Тайвань і Сінгапур.

У цьому макрорегіоні також переважає внутрішньо-регіональний туризм (близько 4/5). У міжрегіональних поїздках найбільше туристів з Європи й Америки. Дуже мало – з інших регіонів. Майже 33% всіх, що прибувають в АТР, їдуть до в КНР. З урахуванням території Сянган, Макао й Тайваню – 50%. Із зовнішніх туристських ринків, куди виїжджають громадяни з країн АТР, найбільшою популярністю користуються США, Європа й Індія.

У регіоні АТР середній дохід від одного туристського прибуття перевищує середньосвітовий рівень в 970 \$ і становить 1120 \$. Хоча в багатьох країнах – таких, як Лаос або Пакистан, доходи від туристів невеликі - до 400 \$.

Стан міжнародного туризму в АТР багато в чому визначається ситуацією в КНР.

Таблиця 1 Динаміка міжнародних

туристських прибуттів в АТР, млн.

Субрегіон	1990 р.	1995 р.	2000 р.	2005 р.	2007 р.	2018 р.	2019 р.
Північно-Східна Азія	26,4	41,3	58,3	86	101	101	98,1
Південно-Східна Азія	21,2	28,4	36,1	48,5	59,7	61,7	62,1
Океанія	5,2	8,1	9,6	11	11,1	11,1	10,9
Південна Азія	3,2	4,2	6,1	8,1	10,1	10,3	10,1

З окремих субрегіонів провідне місце належить Північно-Східній Азії – у першу чергу завдяки Японії, КНР, Республіці Кореї й Тайваню. На другому місці – Південно-Східна Азія (особливо Малайзія, Сінгапур), тоді як роль Австралії й Океанії поки ще порівняно невелика. В останні роки країни Північно-Східної Азії показують високу динаміку росту туристського попиту. Сьогодні на їхню частку доводиться 11,1% міжнародних туристських прибуттів. Останнім часом у регіоні підсилюються тенденції регіоналізації, прискорення інтеграційних процесів, розвитку нових форм співробітництва в туристській сфері. Стримуючий вплив на розвиток туризму в ряді країн Північно-Східної Азії сьогодні здійснюють нерівномірний розвиток економік і, відповідно, туристської інфраструктури ряду країн, і низька забезпеченість інформацією про їх наявні туристські можливості.

Південно-азіатські країни мають низький рівень економічного розвитку, серед населення переважають бідні люди з дуже скромними доходами. Тому, незважаючи на величезне число жителів, країни Південної Азії не є постачальниками туристів. Низький рівень соціально-економічного розвитку визначає відповідну якість туристської інфраструктури й сервісу.

Незважаючи на те, що регіон Австралії й Океанії лежить далеко від основних країн-постачальників туристів і осторонь від провідних транзитних ліній, туризм тут розвивається досить швидкими темпами. Основною метою, з якою закордонні туристи відвідують Австралію й Океанію, є відпочинок.

В останні роки надходження від міжнародного туризму в Азії й Тихоокеанському регіоні зростали швидше, ніж число туристів, що прибувають у регіон. Це відбувалося тому, що багато країн у регіоні переорієнтувалися на заможних туристів.

Всупереч успіхам розвитку туристської індустрії й великих надходжень у країнах АТР внесок туризму в економіку регіону менше, ніж в інших регіонах світу. Він нараховує тільки 5% надходжень від експорту на відміну від середньосвітового – 8,3%, тому що країни цього регіону, особливо нові індустріальні країни, наголошують на експорт товарів, а не послуг.

Незважаючи на те, що Близький Схід в останні роки продовжує залишатися однією з гарячих точок планети, з 1990 р. кількість туристських прибуттів до регіону виросла в 5,5 разів (з 9,6 млн. до 52,9 млн.), причому темпи приросту є найвищими у світі. Однак вважається, що регіон не реалізує своїх потенційних можливостей в області туризму. Тероризм, викликаний релігійним або політичним конфліктом, терористичні акти, спрямовані проти самих туристів і, зокрема, проти визначних пам'яток, які вони відвідують, щорічно втримують мільйони людей від поїздки на Близький Схід.

На Близькому Сході деякого розвитку набули й міжрегіональний, і внутрішньо регіональний туризм. Головними приймаючими країнами стали Єгипет, Саудівська Аравія, ОАЕ, Бахрейн, Йорданія, Сирія й Кувейт.

3. Основні рекреаційні центри.

Країнами-лідерами міжнародного туристського попиту в аналізованому макротуристичному регіоні є Китай (з Гонконгом і Макао), Малайзія, Саудівська Аравія, Таїланд, Єгипет. Порівняно недавно туризм став активно розвиватися в таких країнах, як Південна Корея, Лаос, Камбоджа, В'єтнам.

Міжнародний туризм у КИТАЇ почав розвиватися порівняно недавно, але розвиток його йде швидкими темпами. В 1978 р. Китай після довгої ізоляції почав проводити політику «відкритих дверей». З початком модернізації китайської економіки до країни значно збільшився потік закордонних гостей (за 2 роки їх кількість збільшилася на 500 тис. люд.). Більшість рекреантів цікавилася древньою культурою країни.

У цей час Китай перетворився на провідний туристський центр Азії і стабільно займає 4-е місце у світі за кількістю туристів, що відвідали країну. Наявні ресурси дозволяють розвивати на території країни різні види рекреаційної діяльності. Це пізнавальний, пляжний, подієвий, спортивний, оздоровчий, екскурсійний, пішохідний, лижний, гірський, водний, велосипедний, вітрильний і інші види туризму.

У Китаї можна виділити наступні найбільш популярні центри міжнародного туризму: Пекін, Шанхай, Гуанчжоу, Макао, Сянган (Гонконг), острів Хайнань, Тибет.

Міжнародне визнання як морський курорт одержав тільки о. Хайнань, субтропічні курорти якого популярні протягом усього року. Купальний сезон на курортах Північного Китаю триває з червня до вересня. У Північному Китаї представлений також відпочинок на озерах. Озеро Баграш-Кель у Синьцзян- Уйгурському автономному районі відомо своїми піщаними обмілинами, на яких обладнані прекрасні пляжі.

Китай славиться древніми пам'ятками культури, багатими національними звичаями, специфічними театральним, музичним і хореографічним мистецтвами, на весь світ відома китайська кухня. Потужний поштовх розвитку туризму в КНР дала Олімпіада 2008 р. в Пекіні.

Китай знаменитий своїми оздоровчими й лікувальними можливостями.

В останні роки в різних районах Китаю безупинно поліпшувалася інфраструктура туризму, будувалися швидкісні автомагістралі, готелі й ресторани, комплекси відпочинку й розваг.

Готельний бізнес у Китаї розвинений дуже добре. У великих і середніх містах і відомих мальовничих туристських центрах побудовані загальнодоступні готелі й готелі для прийому закордонних і вітчизняних туристів. У цей час налічується більше 10 тис. «зоряних» готелів у країні.

Відомим центром сучасного міжнародного туризму став СІНГАПУР, великий фінансовий, промисловий і транспортний центр. У Сінгапурі багато природних і культурних визначних пам'яток. Сінгапурський зоопарк, парк птахів, фестиваль мистецтв, етнічні квартали (чайнатаун, маленька Індія) – от ті об'єкти, які звичайно відвідують туристи. Досить оригінальний меморіальний музей під відкритим небом – «парк тигрового бальзаму», створений у Сінгапурі місцевими китайськими фінансовими магнатами.

У цей час ТАЇЛАНД є туристичною меккою Південно-Східної Азії. Рекреантів залучають сприятливий клімат і розвинена туристська інфраструктура, історичні визначні пам'ятки, у тому числі буддійські храми й можливість вільного й розкріпаченого поведження. У самому лише Банкоку розташоване близько 400 буддистських храмів. Серед них найцікавіші храм Світанку з вежею висотою 104 м і храм Смарагдового Будди. До найбільш відомих туристських центрів Таїланду можна віднести столицю Банкок, міста Паттайю, Пхукет, Самуї.

З погляду туризму найбільший інтерес в ІНДІЇ представляють такі міста: Делі – столиця Індії, Бомбей, Калькутта, Мадрас; а також 25-й штат Індії – Гоа. Найбільш популярні індійські курорти знаходяться на західному узбережжі Індії, у штаті Гоа. Цей район вважається найбільш розвиненим у туристичному плані й дуже популярний серед європейців. Проте Гоа – далеко не єдине популярне місце відпочинку в Індії. Популярністю користується штат Керала – найпівденніший штат західного узбережжя й один з найрозвиненіших штатів Індії.

Класичною поїздкою до Індії вважається тур по «Золотому трикутнику» з відвідуванням всевітньо відомого Тадж-Махала – пам'ятки індійської архітектури, п'ятикупольного спорудження з білого мармуру з мозаїкою з кольорових каменів, а також древнього міста-примари Фатіхпур-Сікрі й екзотичного рожевого міста Раджастхан. Індія є також центром релігійного паломництва. Основні центри громад індуїстів знаходяться на території цієї країни. Індія залучає екотуристів, що мріють скорити гірські вершини.

Екотуризм, пов'язаний із альпінізмом, характерний також і для НЕПАЛУ, єдиного у світі індуїстського королівства. До середини 1950-х рр. Непал був закритий для іноземців, і тому багато в чому зберіг самотність і національний колорит. Туристів сюди залучають найвищі у світі піки Гімалаїв, первісні джунглі на півдні, долина Катманду з унікальними пагодами й витонченою архітектурою житлових будинків, яскраві свята, а також самотня культура населення.

БУТАН ще багато в чому закритий для подорожей країна. Тут велика кількість місць, куди можна потрапити лише після спеціального дозволу, підписаного особисто королем. Разом з тим, екзотику цієї країни здатні оцінити тільки щирі аматори пригод. Основна визначна пам'ятка Бутану – буддійські монастирі, найбільші з яких знаходяться у Тхімпху, столиці країни.

До півдня від Індії розташовані важливі об'єкти міжнародного туризму: о. Шрі-Ланка й Мальдівські острови.

Із 1984 р. столицею ШРІ-ЛАНКИ є Коломбо. Змішання культур і релігій, часів і народів залишили свій відбиток на неповторному обличчі міста: стародавні особняки колоніального стилю сусідять як із хмарочосами, так і із древніми східними храмами. Найбільша кількість історичних і культурних пам'яток зосереджена в центрі острова й утворює «культурний трикутник»: Анурадхапура (перша древня столиця Шрі-Ланки), Полоннарува (середньовічна столиця держави), Канді (останній бастион правителів незалежної сінгальської держави). Шрі-Ланка відома також своїми слоновими розплідниками.

МАЛЬДІВСЬКІ ОСТРОВИ – це архіпелаг в Індійському океані, розташований у північній частині Індійського океану приблизно в 640 км від Шрі-Ланки, по обидва боки від Екватора. Вони складаються з 26 коралових атолів (це одна з найбільших за кількістю), які об'єднують 1190 островів, з яких заселені тільки 201. 88 островів використовуються як туристські курорти. Вони мають найрізноманітніші розміри і розраховані на прийом різної кількості рекреантів. Кожний готель знаходиться на окремому острівку в оточенні безмежних вод Індійського океану.

Мальдівські острови вражають величезними пальмами, яскравими барвами квітів, білосніжними пляжами і цілковитим єднанням з природою. У другій половині двадцятого століття мандрівники-нирці відкрили для туризму підводний світ Мальдів. Зараз Мальдіви – це місце паломництва величезної кількості аквалангістів зі всіх кінців світу. Столиця держави – Мале. Вона є єдиним населеним пунктом, який умовно можна назвати містом. Вона розташована на одному з найкрасивіших і великих островів – Хулуле.

В останні роки усе більше рекреантів залучає МАЛАЙЗІЯ, західна частина якої розташована на півдні півострову Малакка, а східна частина - на півночі о. Калімантан (штати Сабах і Саравак). Малайзія відрізняється від інших країн регіону унікальною комбінацією екзотики, древньої культури й найвищого рівня розвитку. Багато районів Малайзії мають свої неповторні особливості й привабливі для туристів. Столицею держави є місто Куала-Лумпур. Найцікавіші для відвідування в столиці Малайзії – пташиний парк, де живе близько 5 тисяч птахів, парк оленів, де живуть унікальні маленькі «мишачі олені», і парк метеликів. Малайзія відома своїми морськими заповідниками та ще є й центром релігійного туризму. В останні роки в країні проводиться політика стимулювання міжнародного туризму як перспективної галузі міжнародної спеціалізації.

На північно-західному березі о. Калімантан розташована процвітаюча мікро-державка Південно-Східної Азії БРУНЕЙ. У столиці Бандар-Сери-Бегаван знаходиться одна із найбільших мечетей в Азії – мечеть Омара Алі Сайфуддіна. У країні є також національні парки й заповідники з екваторіальною флорою й фауною.

МЬЯНМА – «країна золотих пагод» – відома насамперед як один з наймогутніших анклавів буддійської культури у всій Азії. Національним символом країни є грандіозна пагода-ступа Шведдагон, побудована 2500 р. тому й розташована в столиці Янгоне. За винятком паломництва й огляду визначних пам'яток буддійської культури, міжнародний туризм у країні практично не розвинений.

Разом з тим, у М'янмі є цікаві місця й визначні пам'ятки. Мандалай – колишня столиця бірманських королів. Тут, як і в інших частинах країни, багато святинь буддизму. Тут є екзотичні плаваючі готелі. Це старі судна, поставлені на приколі уздовж берега ріки Рангун і обладнані під готелі.

Міжнародний туризм у БАНГЛАДЕШ слабко розвинений, тому що країна має репутацію району постійних циклонів і повеней, а також всюдисущих москітів. Разом з тим, щирі мандрівники по достоїнству оцінять визначні пам'ятки цієї самобутньої країни.

У столиці Бангладеш, Дакке, найбільший інтерес для туристів представляє безліч мечетей, індуїстські й християнські храми, незавершений форт Лабах, східні базари; це столиця рикш. Славиться Дакка й мусліном. Серед природних пам'яток варто відзначити вічнозелені мангрові ліси на південному заході країни, популяцію бенгальських тигрів, череди слонів і велику кількість леопардів. Єдиним морським курортом Бангладеш вважається Кокс Базар, розташований недалеко від кордоні з М'янмою, що має яскраво виражений бірманський колорит. Готельна інфраструктура тут розвинена слабко. Рекреантів залучають величезні по довжині пляжі й чисте море, вільне від акул.

ФІЛІППІНИ розташовані на архіпелазі, що складається з більш семи тисяч островів. Значну частину островів займають тропічні ліси. Численні національні парки (Канлаон, Маунт-Апо, Волькано та ін.) роблять перспективним розвиток екологічного туризму в країні. Туризм на Філіппінах в основному пов'язаний з відвідуванням екзотичних місць, а також недоторканих куточків дикої природи. Столиця держави – Маніла. У місті збереглися середньовічна церква Сан-Августін і будівлі часів іспанських конкістадорів; є Національний музей Філіппін, Музей природної історії й археології, Музей мистецтв.

ПІВДЕННА КОРЕЯ, яка займає південну частину Корейського півострову, а також численні острови, з її живописною природою, горами, пляжами і річками, з багатою культурною і історичною спадщиною, є однією з найцікавіших в туристичному плані країн Азії. В адміністративному плані країна складається з дев'яти провінцій і шести міст-метрополій. Столиця Сеул – місто з особливим статусом. У Сеулі збереглися численні архітектурні пам'ятки епохи Чосон: древні ворота, п'ять палаців. Східні райони країни вважаються основним пляжним районом країни – тут розташовані одні з кращих в країні пляжів. Національний парк Сораксан, що знаходиться на узбережжі Японського моря, на території гір Сораксан, вважається одним з найживописніших місць в світі. Завдяки зимовим видам спорту цей район перетворився на курорт, що діє весь рік. Крім гірських лиж, найпопулярніші види спорту – плавання влітку і альпінізм восени. Пусан – головний морський порт Кореї і друге за величиною місто країни. Серед найцікавіших місць міста – парк Ендусан, меморіальне кладовище ООН, а також величезний рибний ринок Чагалъхи і парк Тхечжонде. В околицях міста цікаві також гарячі джерела Тонхе, парк Кимган і храми Помоса і Тхондоса.

КАМБОДЖА сьогодні – один з найбільш перспективних рекреаційних регіонів Південно-Східної Азії. Чудові піщані пляжі, незаймані острови, омивані кристально чистими водами Сіамської затоки, сучасні комфортабельні готелі притягують рекреантів усього світу. Головна визначна пам'ятка країни – храмовий комплекс Ангкор Ват неподалік від міста Сієм Реап, у центрі країни. Також є місця для «пляжного» відпочинку на півдні, у районі міста Сіануквіль. Камбоджа приваблива для рекреантів спокійним і доброзичливим характером основного населення – кхмерів, дуже низькими цінами, кліматом, екзотичною кухнею. Туристська інфраструктура не настільки розвинена, як у сусідньому Таїланді, але все-таки визнається цілком задовільною, особливо в Пномпені, Сієм Реапі й Сіануквілі.

У сусідньому з Камбоджею В'ЄТНАМІ туристи відвідують центральні міста Хошімін і Ханой. Одна з найбільш відомих визначних пам'яток країни – Мавзолей Хошіміна, керівника Комуністичної партії й організатора визвольної війни проти французьких колонізаторів. Багато архітектурних пам'яток у країні нагадують про час правління династії імператорів Нгуєн. Це гробниці, пагоди (найбільш відома серед них є сьомиповерхова пагода «Тхієн Му»). Значну частину території країни займають тропічні джунглі. У В'єтнамі поступово починає формуватися індустрія національних парків, де туристи можуть насолодитися видами незайманих лісів і екзотичних тварин. У країні, зокрема, в Ханой – її столиці, ведеться активне готельне будівництво. У В'єтнамі є ряд сучасних курортів: Нячанг, Фантхъєт, Дананг, Далат. В'єтнам, Камбоджа – країни, де буддизм є державною релігією. У цих країнах є численні буддійські монастирі, храми й пагоди, які постійно відвідуються релігійними туристами.

Австралія й Океанія стають усе більш привабливими напрямками міжнародного туризму. В останні роки до одного з перспективних секторів економіки АВСТРАЛІЇ можна віднести туризм. Розвитку туризму сприяє ідеальний для відпочинку клімат. Тут ніколи не буває холоду й спеки. Середня температура літа — плюс 26°C, а зими — плюс 18°C. До туристських центрів Австралії зараховують ділову столицю – місто Сідней, культурну столицю – місто Мельбурн і адміністративну столицю – місто Канберру.

Австралія – країна океанів, пляжів, тому вона є відмінним місцем «пляжного відпочинку». Найбільш відомим міжнародним курортом Австралії є Золотий Берег, розташований на східному узбережжі. Золотий Берег - це золотаві пляжі, прохолодні евкалиптові ліси, нескінченні піщані дюни. Купатися тут можна весь рік – гарантований теплий сезон триває приблизно з кінця жовтня до травня, хоча й узимку температура води не нижче 18 градусів, а повітря – у середньому 22°C тепла.

Золоті пляжі узбережжя дуже довгі й охоплюють всі курортні центри: Кулнагата (Coolnagatta), Палм Біч (Palm Beach), Броуд Біч (Broad Beach), «Серфінговий Рай» (Surfers Paradise), Бонді Біч (Bondi Beach) і Саутпорт (Southport).

Розташоване на Золотому Берегу містечко Surfers Paradise («Серфінговий Рай») є саме тим, що можна прочитати в самій його назві – фантастичний, затишний куточок для аматорів серфінгу. Тут протяжні золоті пляжі, 300 сонячних днів на рік й гарні хвилі, - це ідеальне місце для серфінгу. Це місце є висококласним об'єктом туристського призначення, з великим асортиментом готелів і кемпінгів, штучних і природних визначних пам'яток тощо.

До популярних видів відпочинку в Австралії належать подорожі на прилеглі острови Тихого океану, наприклад, на о. Гамільтон і Хайман.

Значна частина іноземних туристів, а це головним чином японці й вихідці з інших країн Азіатсько-Тихоокеанського регіону, приїжджає в Австралію подивитися на унікальних тварин, що живуть на цьому континенті: кенгуру, коалу та ін.

Популярність відпочинку в НОВІЙ ЗЕЛАНДІЇ росте з кожним роком. Тут є відмінні гірськолижні курорти, розвинена готельна інфраструктура й щорічне здійснюється поліпшення якості сервісу обслуговування рекреантів. У країні немає є отруйних змій, небезпечних тварин і практично відсутні комахи, що ссуть кров; єдиною отруйною істотою є рідкісний павук «катипо». Часто Нову Зеландію називають «незвіданої Швейцарією Тихого океану». Це країна незайманих лісів, нескінченних долин, гейзерів і діючих вулканів. До популярних рекреаційних центрів Нової Зеландії відносять місто Крайстчерч, розташований на острові Південний. Це відправна точка екскурсій на південно-західне узбережжя Нової Зеландії в край фіордів, країну дикої й недоторканої природи. Окленд, розміщений на вузькому перешийку Північного острова, часто називають «містом вітрил». До визначних пам'яток Окленда можна віднести картинну галерею, музей транспорту й техніки. Варто пам'ятати, що Веллінгтон - це столиця країни.

ОСТРОВИ КУКА є залежною від Нової Зеландії територією. Це архіпелаг, що складається з 15 островів, не зіпсованих масовим туризмом. Тут можливі дайвінг-тури, одноденні походи в джунглі, океанічна риболовля.

Найбільш розвиненим рекреаційним районом ФІДЖІ є кораловий берег Віті-Леву. До екзотичних екскурсій і вистав, які тут можна спостерігати, належать танці на розпечених вугіллях, сплав на бамбукових плотах гірськими річками через джунглі, круїз із дельфінами та ін.

ЗАХІДНЕ САМОА – маловідомий і мало порушений цивілізацією куточок Землі. Тут провів чотири останніх роки свого життя легендарний автор «Острова Скарбів» Роберт Льюїс Стівенсон, що страждав на важку форму туберкульозу. Рекреанти можуть відвідати музей автора роману про піратів.

ТАІТІ – частина Французької Полінезії, являє собою архіпелаг з більш ніж ста островів у південно-східній частині Тихого океану. Острови об'єднані в кілька груп: Таїті й Бору Бору, Маркїзькі острови, атол Туамоту, острови Мангарева. Тут рекреантам як розваги пропонують вертолітні екскурсії, екскурсії на яхті, джипах або міні-автобусах по тропічних лісах. Адміністративним центром є місто Папаете.

НОВА КАЛЕДОНІЯ є володінням Франції в Тихому океані. Столиця Нової Каледонії – Нумеа. Ця країна є унікальним оазисом тихоокеанської флори й фауни. Острови оточені

бар'єрним рифом. Тут виростає близько 2500 унікальних рослин. Ендемічні види флори й фауни, продумані природоохоронні заходи створюють тут гарні перспективи для розвитку екологічного туризму.

На СОЛОМОНОВИХ ОСТРОВАХ інтерес для рекреантів може представляти знайомство з життям і побутом місцевих аборигенів. Архіпелагу практично не торкнувся масовий туризм. Тому тут збереглися незаймана природа, екстраординарні природні умови.

Національний колорит ВАНУАТУ становить синтез англійської, французької й меланезійської культур. Європеїзовані міста Порт-Віла й столиця країни Лугенвіль, гармонійно уживаються із численними селищами острів'ян. Кожний з островів має свою специфіку. Популярність о. Амбріму принесли місцеві чаклуни з їхньою магією й чарівництвом. О. Есперіту-Санто вкритий тропічними лісами. Тут безліч загублених у джунглях сіл аборигенів. Крім того, у межах острова знаходиться так званий «мис мільйона доларів». Після Другої світової війни американці скинули в океан біля мису машини, зброю, верстати та інше промислове встаткування, тому що острівна влада відмовилися придбати все це за завищеними цінами. Ця обставина залучає дайверів. На островах безліч прекрасних і практично безлюдних пляжів. Єдиний населений пункт на острові Піткерн – Адамстаун. У місцевого уряду три статті доходу: продаж марок, предметів рукоділля й Інтернет-адрес із домену рп. Зв'язок із цивілізацією підтримується за допомогою супутникового телефону. Головна таємниця острова таємниця скарбів із фрегата «Баунті». На ньому було 180 кілограмів золота, і, за легендою, матроси закопали його десь на Піткерні.

ІНДОНЕЗІЯ розташувалася на величезному архіпелазі, порівнянному за розмірами з Європою. Найбільші її острови – Суматра, Ява, Калімантан, Сулавесі. На одному острові живуть мусульмани (Ява), на іншому – індуси (Балі), на третьому – християни (північ Сулавесі).

О. Балі – один з найважливіших туристських центрів Індонезії. Тут розташовані древні індуїстські храми, а також численні готелі із чудовими пляжами. Кустарна промисловість представлена карбованими виробами зі срібла, керамічними й плетеними виробами, предметами художнього різьблення по кості, що користуються попитом у рекреантів.

Індонезія становить інтерес для екологічного туризму. Тут розташований ряд національних парків і заповідників. Широко відомий парк відпочинку Ганнінг на о. Суматра. Рекреантів залучають сюди можливість здійснення трекінга по гірських лісах.

Розвиток рекреаційної індустрії в *країнах Близького Сходу* в останні десятиліття характеризується не тільки швидкими темпами, але нерівномірністю по окремих країнах. Наприкінці ХХ ст. у регіоні досить чітко склалися центри й периферія міжнародного туризму. Безсумнівним лідером тут виступає Єгипет, що з повною підставою може бути віднесений як до найбільш відвідуваних з туристськими цілями арабських країн і є, разом з тим, до одного зі світових центрів туризму.

ЄГИПЕТ відбиває тенденції, характерні для країн, що тривалий час приділяють підвищену увагу розвитку індустрії туризму й що володіють широким спектром умов і передумов для її росту. Інтенсивно будуються й модернізуються курортні комплекси на морському узбережжі, у містах-курортах Шарм-Ель-Шейх, Хургада та ін. У Єгипті є пам'ятки різних епох і цивілізацій: давньоєгипетської, християнської (коптської), середньовічної арабської. Найбільш відвідувані визначні пам'ятки:

- Давньоєгипетські некрополі (піраміди Гізи й інші, Доліна Царів і Цариць у Луксорі, гробниці знаті).
- Храми фараонів, особливо в Луксорі й Абу-Сімбелі.
- Пам'ятки Середньовіччя: Ісламський і Старий Каїр.

САУДІВСЬКА АРАВІЯ по праву може розглядатися в тій же якості, що і Єгипет, але з деякими застереженнями. Тут явно переважає одна з форм подорожей – паломництво з метою відвідування ісламських святинь і виконання релігійних обрядів.

Саудівська Аравія – країна з ортодоксальними ісламськими традиціями, що проявляється, зокрема, у туристських формальностях: ввіз алкоголю заборонено; заборонений ввіз книг на івриті, а також товарів з маркуванням Ізраїлю; жінкам, що виходять на вулицю, бажано надягати паранджу. Основним видом міжнародного туризму в країні є релігійний, здійснюваний у формі паломництва. Паломництво до Саудівської Аравії засновано на традиціях ісламського культу.

На території ЙОРДАНІЇ знаходяться пам'ятки древньої культури від II тис. до н.е. до V ст. н.е. Наприкінці XIX ст. у горах Південної Йорданії археологами був відкрито місто Петра – столиця Набатеїського царства II ст. до н.е. — I ст. н.е. Паломництво в Йорданію пов'язане багато в чому з релігійними традиціями. Східне узбережжя Мертвого моря на всьому протязі – одне із найбільш популярних серед йорданських і закордонних рекреантів місць відпочинку. До його знаменитих термальних джерел можна легко дістатися із Центральної й Південної Йорданії по кожній із численних доріг, обладнаних прекрасним сучасним покриттям. На півдні Йорданії знаходиться Червоне море, також популярне місце відпочинку.

М'який середземноморський клімат надає ЛІВАНУ особливої привабливості, але на відміну від більшості інших країн цього регіону унікальна гірська природа надає можливість всім бажаючим любоватися золотим дощем листопадів, сніжними заметілями, палітрою весняного різнотрав'я й пекучими заходами нескінченного літа. Для Лівану характерний розвиток наступних видів туризму: ділового, культурно-історичного й екологічного. Ділові поїздки в Ліван пов'язані з фінансово-кредитною діяльністю, можливістю зробити вигідні покупки. Порівняно ліберальна податкова система створює вигідні умови для іноземних інвестицій і підприємництва. Культурно-історичний туризм у Лівані пов'язаний з ознайомленням із древніми пам'ятками. До історичних визначних пам'яток країни відносяться відкриті археологами древні міста: Баальбек, Біблос і Анжар. Столиця країни Бейрут сполучає старовину з сучасністю. Аматорів активного відпочинку чекають численні маршрути вигадливих гірських стежок.

ОБ'ЄДНАНІ АРАБСЬКІ ЕМІРАТИ (ОАЕ) – федерація із семи арабських держав, розташованих на Аравійському півострові. В ОАЕ іноземний туризм відносно молодий, тут немає широкого спектра культурно-історичних пам'яток і розмаїтості природно-кліматичних умов. Однак, як і інші нафтові монархії Затоки, Емірати мають величезні фінансові ресурси для формування матеріальної основи для надання широкого спектра рекреаційних послуг.

Абу-Дабі – найбільший емірат з населенням близько 900 тис. людей, столиця й резиденція президента федерації. Дубай – друге за величиною місто й емірат ОАЕ, один зі світових центрів бізнесу й торгівлі, відпочинку й розваг. Шарджа – «культурна столиця» ОАЕ, третій за величиною емірат. Тут багато музеїв, історичних пам'яток, мечетей, базарів. Аджман – найменший із всіх еміратів, у минулому був відомий як місце видобутку перлів.

Умм-ель-кайвайн емірат, де розвинено рибальство й знаходиться дослідницький центр по розведенню риби. Рас-ель-хайма - емірат у північній частині ОАЕ, який з XVI ст. постійно піддавався захопленням і тому одержав назву, що у перекладі означає «піратське узбережжя». Емірат Фуджейра, розташований у східній частині ОАЕ, рекомендується для відпочинку аматорам природи й тим, хто надає перевагу самотності і тиші. У Фуджейрі три заповідні зони: водоспади Ель-Вурайда, сади Ан-Ель-Мадхаб і гарячі джерела Айн-ЕльГамур. У пустелях емірату проходять верблужі перегони.

ОМАН – країна, що донедавна була закрита для рекреантів. Багаторічна ізоляція дозволила зберегти національні особливості культури й побуту місцевого населення. Тому Оман – дивне місце, яке дозволяє своїм гостям ознайомитися з укладом арабського життя й розміститися в

престижних міжнародних готелях. Найпоширенішим видом відпочинку в Омані є підводне плавання.

СИРІЯ належить до тієї групи держав регіону, де є широкі передумови для розвитку галузі, але лише в останні роки їхньому інтенсивному залученню в господарський оборот приділяється відповідна увага. Столиця Сирії – місто Дамаск, одне з найдавніших міст світу. Серед архітектурних пам'яток міста інтерес представляють колонада святилища Юпітера Дамаського, мечеть Омейядів, госпіталь Нур-Ад-Діна. Довжина берегової лінії середземноморського узбережжя Сирії близько 200 км. На околицях головного морського порту, Латакії, знаходиться головний морський курорт Шатт аль Азрак. У Сирії є декілька сучасно оснащених гірських курортів, до яких належать Сленфе й Машта аль Хелу. Розвитку міжнародного туризму в Сирії перешкоджає наявність напружених відносин з Ізраїлем.

Через традиції ісламського фундаменталізму міжнародний туризм в ІРАНІ не набув широкого поширення. Розвиткові туризму перешкоджає й ряд інших обставин. Так, у країні відсутня сучасна готельна база. Разом із тим в Ірану є великий потенціал для розвитку міжнародного туризму в цілому ряді напрямків. Культурно-історичний напрямок пов'язаний з відвідуванням древніх міст – Тегерана, столиці країни, Ісфахана, Ширази, Тебриза. Лікувально-оздоровчі тури також можуть бути перспективні для Ірану.

ТЕМА 13. РОЗВИТОК РЕКРЕАЦІЙНИХ КОМПЛЕКСІВ АМЕРИКАНСЬКОГО РЕГІОНУ

ПЛАН

1. Рекреаційні ресурси Американського регіону. Характер рекреаційної спеціалізації.
2. Потужність, географія, структура й динаміка рекреаційних потоків Американського регіону.
3. Основні рекреаційні центри Американського регіону.

1. Рекреаційні ресурси Американського регіону. Характер рекреаційної спеціалізації.

Америка складається з двох субрегіонів: *Північної й Латинської Америки*. Латинська Америка включає Центральну й Південну Америку. До Америки відносять також острівні держави й території Карибського басейну.

В Америці розташовані близько 50 держав і несамоврядних територій. Несамоврядні території, в основному острівні, містяться у басейні Карибського моря: Антильські острови, Аруба; Бермудські, Віргінські, Кайманові острови, Монтсеррат, Теркс і Кайкос; Пуерто-Рико й Віргінські острови, Мартініка, Гваделупа т. ін.

Америка розташована між трьох океанів: Атлантичним, Тихим і Північним Льодовитим. Цей великий регіон включає два материки – Північну й Південну Америку з пов'язаними з ними островами. На величезній території розкинулися різноманітні ландшафти, їхні природні особливості складають природну базу багатих рекреаційних ресурсів.

Північно-Американський материк (24,3 млн км²) має складний рельєф. У його західній частині простягнулася гірська система Кордильєри (найбільша вершина – гора МакКінлі, 6193 м). Тут нерідко трапляються землетруси, є діючі вулкани. Східну частину займають великі рівнини й середньовисотні гори. Береги розрізані нерівномірно. Більшою різноманітністю вирізняються тихоокеанське й атлантичне узбережжя Канади. Проте її частина, яка зазнала заледеніння, у результаті якого тут сформувалася складна система *фіордів*. Атлантичне узбережжя США має великі пляжі, лагуни з добре прогрітою водою. На його південній ділянці (Флорида) берега утворені віттям коралів і мангрових заростей.

Клімат Північної Америки від арктичного на крайній півночі до тропічного у ВестІндії (острівний субрегіон у Карибському морі). Клімат приморських районів знаходиться під впливом океанів, у внутрішніх частинах материка наростає його континентальність. Найбільша кількість опадів випадає на Тихоокеанському узбережжі Аляски й Канади – до 3000 мм у рік, мінімальне (100-200 мм) – у міжгірних долинах Кордильєр. Узимку до півночі від 42°0 п. ш. формується стійкий сніжний покрив і можливий розвиток зимових видів відпочинку. У горах гірськолижні курорти зустрічаються аж до південного кордону США

У Північній Америці розгалужена річкова мережа. Найбільша річкова система Міссісіпі — Міссурі (довжина 6420 км). Інші значні ріки: Святого Лаврентія, Маккензі, Юкон, Колумбія, Колорадо. Ріки, що течуть на заході й півночі материка мають гірський характер — стрімкі, бувають порогами, водоспадами. Такі якості сприяють розвитку сплавного спортивного туризму (рафтінгу). У північній частині материка безліч озер: Великі озера (Верхнє, Гурон, Мічиган, Онтаріо, Ери), Вінніпег, Велике Невільничє, Велике Ведмеже.

Розходження в географічному положенні, кліматі, побудові рельєфу визначили формування різних природних зон. Величезну територію материка займають ліси тайгові (у центральних районах Канади), змішані й широколистяні (у басейні Великих озер), тропічні вічнозелені (на південному сході). У внутрішніх районах переважає степова й напівпустельна рослинність. Північна Америка – багатонаселений і високо урбанізований субрегіон, тому в багатьох районах природні ландшафти поступилися місцем культурним. Але для збереження природи, а також для розвитку туризму були організовані численні (понад 50) національні парки. Найбільш відомі національні парки: Єллоустонський, Йосемітський, Глейшер, Секвоя, Гранд-Каньйон, Гранд-Тітон, Карлсбадські печери (США), Вуд-Баффало, Оленячий острів (Канада).

Своєрідними є культурно-історичні рекреаційні ресурси Америки, які формувалися в умовах етнокультурної розмаїтості корінних народів і європейської колонізації. Особливості колонізації пояснюють виділення на континенті двох головних історико-культурних областей: Англо-Саксонської, до якої входять США й Канада, і Латинської – всі держави південніше ріки Ріо-Гранде (тобто кордони Мексики й США).

Європейська колонізація супроводжувалася руйнуванням традиційної культури й способу життя аборигенів, тому пам'яток доколумбової цивілізації в Америці збереглося мало (Чічен-Іца, Мачу-Пікчу, Куско, Наска). Однак інтерес до історії сучасних американців і рекреантів з інших країн світу сприяє збереженню об'єктів, що розповідають про минуле Америки. Індіанські поселення, селища старателів часів «золотої лихоманки», городки «дикого Заходу» - все це старанно відтворюється, охороняється й використовується в туристській індустрії США. Попит на розваги сприяв появі таких специфічних туристських об'єктів як тематичні парки. Багато з них мають зони, присвячені історії Америки.

Об'єктами туристського показу є будь-які спорудження й установи, що дозволяють доторкнутися не тільки до минулого, але й такі, що демонструють сучасні досягнення і спосіб життя американської цивілізації (Голлівуд, Білий Будинок – резиденція президента США).

У цілому в регіоні переважає християнство, представлені також інші релігії. Однак центрів християнського паломництва світового значення в Америці немає. Висока частка католиків серед християн сприяла поширенню культу Діви Марії, її почитають у всіх католицьких храмах, які й стали центрами віруючих-туристів, що представляють інші конфесії.

В Америці проводиться чимало фестивальних заходів. Деякі з них стали традиційними й проводяться вже декілька сторіч. Безумовно, найбільш пишним і відомим фестивалем у світі є бразильський карнавал. З порівняно нових фестивальних заходів слід зазначити церемонію вручення найбільш престижної кінопремії «Оскара».

Стан рекреаційного ринку в регіоні диференційований й прямо пов'язаний з рівнем соціально-економічного розвитку країн регіону. Найбільш високим ступенем господарського розвитку, у тому числі рекреаційної інфраструктури і всіх видів транспорту, вирізняється Північна Америка (США й Канада).

Питома вага Північної Америки у світовому рекреаційному ринку пов'язана з рядом сприятливих факторів, а саме:

- вигідним географічним положенням регіону між трьома океанами;
- величезною територією з надзвичайно різноманітними ландшафтами, багатими рекреаційними ресурсами, розмаїттям історичних, культурних і господарських об'єктів,
- високим рівнем господарського розвитку країн, у тому числі туристської інфраструктури, включаючи всі види транспорту, що сприяє пересуванню й розміщенню туристів, організації сервісу.

Латиноамериканські країни відносно слабо представлені на туристському ринку регіону.

Причини:

- далеко розташовані від основних туристських ринків, насамперед, основного – європейського;
- низький рівень розвитку транспортних засобів і внутрішніх комунікацій;
- у цілому невисокий рівень розвитку господарства, рекреаційної інфраструктури й сервісу;
- відсутність економічної стабільності в багатьох країнах.

Рекреаційно-ресурсний потенціал, попит на різні види турів і туристських послуг сприяли розвитку в Америці різних видів туризму. Найбільшою популярністю для відпочинку біля моря й для розваг, пов'язаних з водою (купально-пляжний, серфінг, яхтинг, дайвінг, круїзний туризм) користуються південний схід США (узбережжя Мексиканської затоки, Флорида) і острівні держави й території Карибського басейну (Багамські острови, Ямайка, Куба, Барбадос т. ін.).

Країни Центральної Америки роблять ставку на розвиток комбінованого туризму й пропонують різні маршрути для екологічного, пригодницького, пляжного туризму, а також для заняття такими видами спорту, як рибний лов, серфінг, гольф тощо.

Лікувально-оздоровчий туризм є найбільший розповсюдженим у США. У внутрішніх районах країни переважають бальнеологічні курорти (Маммот-Спрінгс, Хібер-Спрінгс, ХотСпрінгс); уздовж атлантичного й тихоокеанського узбережжів розташувалися приморські кліматичні курорти (Лонг-Біч, Хаттерас, Майамі-Біч, Сан-Дієго, Санта-Круз). Великий приозерно-курортний комплекс сформувався в районі Великих озер.

2. Потужність, географія, структура й динаміка рекреаційних потоків Американського регіону.

Американський макрорегіон є другим за масштабами міжнародного туризму туристським напрямком. В Америці рекреаційні потоки представлені як меридіанними, так і широтними напрямками. Внутрішньо-регіональні поїздки мають меридіанний напрямок при перетинанні державних кордонів, але надалі вони розтікаються по території приймаючих країн і поступово здобувають широтний напрямок. Такій широтності сприяють також туристські потоки з Європи, Японії й інших країн Тихоокеанського басейну.

В Америці, як і в Європі, переважає внутрішньо-регіональний туризм (майже 3/4 всіх прибуттів), особливо інтенсивний обмін туристами йде між США, Канадою, Мексикою. Більше 65% міжнародних прибуттів у регіон доводиться на країни Північної Америки, які являють собою величезний внутрішній туристський ринок і високорозвинену інфраструктуру з великою готельною мережею й транспортною індустрією. Карибські острови, що приймають

майже 20 млн туристів на рік, з 2015 р. поступилися другим місцем за прибуттями Південній Америці.

Таблиця 1 Динаміка міжнародних

туристських прибуттів в Америку, млн

Субрегіон	1990 р.	1995 р.	2000 р.	2005 р.	2007 р.	2018 р.
Північна Америка	71,7	80,7	91,5	89,9	95,3	97,7
Карибські острови	11,4	14	17,1	18,8	19,8	20,1
Центральна Америка	1,9	2,6	4,3	6,3	7,8	8,2
Південна Америка	7,7	11,7	15,9	19	21	21,8

Для країн Центральної Америки міжрегіональний туризм займає провідну позицію (41,4%), за ними йдуть Північно-Американські країни (США, Канада й Мексика – 37,6%), Європа (9,4%), Південна Америка (8,9%), а 2,7%, що залишилися, доводиться на Азію, Карибський басейн і інші країни світу.

Завдяки активній туристській політиці США й інтенсивному внутрішньо регіональному обміну між США, Канадою й Мексикою Америка в цілому має стабільно високі доходи від міжнародного туризму. Доходи від міжнародного туризму в регіоні досягають 10-20 % від загального експорту товарів і послуг. Такий високий рівень є наслідком конкурентоспроможності регіону й спеціалізації деяких районів на туризмі. На Британських Віргінських островах, на Антигуа й Барбуді ця частка перевищує 80%, на Гренаді й Ангільї – 60%, на Кубі, Барбадосі, Ямаїці, Мартініці, Гваделупі знаходиться в межах від 40 до 50%. Особливо виділяється Карибський басейн по морських круїзах, які розраховані насамперед на американських туристів. Наразі в цьому басейні концентрується 3/4 усіх морських круїзів світу.

Незважаючи на негативні показники двох останніх років, у Карибському субрегіоні й Південній Америці відбувся значний підйом міжнародного туризму, який був викликаний поліпшенням економічної ситуації в таких великих країнах, як Аргентина й Бразилія, що сприяло росту внутрішньо регіональних подорожей.

Країни Південної Америки не володіють добре розвинутою туристською інфраструктурою, тому посідають третє місце в регіоні за надходженнями від міжнародного туризму після Північної Америки й Карибського субрегіону.

3. Основні рекреаційні центри Американського регіону.

Головними центрами притягання туристів у Американському регіоні є три країни Північної Америки: *США, Мексика й Канада*, при сильному домінуванні США.

Найбільш розвинутою країною Північної Америки є СПОЛУЧЕНІ ШТАТИ АМЕРИКИ. США мають свої неповторні природні й історико-економічні особливості. Континентальна частина країни простягається від океану до океану по всій центральній частині північноамериканського континенту. Аляска займає крайній північний захід Північної Америки й відділена Беринговою протокою від крайнього північного сходу РФ.

Гавайські острови (50-й штат) – архіпелаг з 24 островів, знаходиться в центральній частині Тихого океану й відділений від материкової частини США 4 тисячами кілометрів Тихоокеанських вод. Усі найбільш великі острови: Гавайї, Кахулаві, Оаху, Майї, Кауаї – гористі й низькі. На північному заході атоли Гавайських островів вінчають підводний вулканічний хребет і є найвищими на землі діючими вулканами.

У США є 520 рекреаційних районів, у тому числі 30 національних парків.

Густо заселений Північно-Східний макрорайон володіє як багатую культурно-історичною спадщиною, так і привабливими для туриста досягненнями сучасної американської культури.

Ядром макрорайону є мегалополіс Бос-Ваш, а столицею – місто Нью-Йорк.

Південний макрорайон залучає, у першу чергу, морськими пляжами й курортами, фестивалями й тематичними парками, і, уже в другу, культурно-історичними пам'ятками. Для іноземних рекреантів (та й для більшості американців) макрорайон не настільки привабливий, як Західний або Північно-Східний. Однак є одне виключення – Флорида – Мекка пляжно-розважального туризму. Саме тут знаходиться столиця макрорайону – Майами.

Усього в США можна виділити 14 туристських районів. У складі Північно-Східного макрорайону це Мегалополіс і Янкіленд; у Південному макрорайоні виділяється ПівденноАтлантичний район, Галф і Флорида; у Хартленді – Приозер'я, Центральні рівнини й Великі рівнини; і в Західному – Внутрішній Захід, Північний Захід, Каліфорнія й Аляска. Тропічні острови також ідуть окремим районом – Гавайї. Розглянемо особливості й спеціалізацію кожного з районів.

КАНАДА знаходиться на півночі Північноамериканського континенту й має загальну площу 9976 тис. кв. км. Омивається водами Північного Льодовитого, Атлантичного й Тихого океанів, у результаті чого має найбільше узбережжя у світі. Канаді належить ряд островів – Баффінова Земля, Вікторія, Елсмір, Девон, Банкс, Ньюфаундленд т. ін.

Унікальна природа країни, численні національні парки й заповідники, Національний парк Маунт-Робсон, водоспади на р. Пліс-Рівер, Форт Енн в Аннаполісі (провінція Нова Шотландія), фортеця Луїсбург на острові Кейп-Бретон, історичне поселення Кінгс-Лендінг у Нью-Брансуїці, історичний парк Ф. Д. Рузвельта на острові Кампобелло й музей Самуеля де Шамплейна під відкритим небом на острові Сент-Круа, Дім-музей канадського вченого А. Г. Беллана на острові Кейп-Бретон і багато чого іншого залучають щорічно безліч рекреантів.

Оттава столицею Канади в 1857 р. (стара назва міста – Байтаун. На честь підполковника Джона Бая, який керував роботами щодо будівництва каналу Рідо, біля якого й виникло зазначене місто). Основні визначні пам'ятки Оттави – це канадський музей природи, музей науки й техніки, національна галерея Канади й Парламентський Комплекс. Прямо в межах міста розкинулися чудові парки, найвідомішим з яких є парк Гатине. У країні безліч національних парків і заповідників, загальною площею 730 тис. кв. км.

МЕКСИКА володіє потужним природно-ресурсним потенціалом. Це держава, загальною площею 1,9 млн. кв. км, що знаходиться в Північній Америці. На сході омивається Мексиканською затокою й Карибським морем, на заході – Тихим океаном. Мексиці належить ряд островів у Тихому океані.

Чудова природа, прекрасні пляжі й сніжні вулкани, найбагатша історія з археологічними пам'ятками ацтеків, майя, колоніальними палацами, безліччю райських куточків, що залучають рекреантів. Справжніми пам'ятками стародавності в Мексиці є піраміди майя. Їх у країні багато, але доступні для огляду лише деякі. Хребти Сьєра-Мадре надають найбагатші можливості для гірського й пішого туризму.

Мехіко – місто, заснований ще індіанцями-ацтеками. Тут цікаві площа Трьох Культур у центрі Мехіко, де розкрита кам'яна кладка древніх будинків ацтекського періоду, поверх яких піднімається громада католицького собору періоду іспанської колонізації, що, у свою чергу, сусідить із сучасними житловими будинками, що облямовують площу, Національний палац зі знаменитими фресками Дієго Рівері й площа Сокало (Площа Конституції, друга за величиною у світі), площа Гарібальді й найбільша у світі арена бою биків.

Рекреація також одержала розвиток і в невеликих державах Центральної Америки – Коста-Ріці, Белізі т. ін.

КОСТА-РІКА – невелика держава в Центральній Америці з населенням 3,6 млн. людей. Міжнародний туризм у країні пов'язаний з наявністю великих масивів незайманої природи. На сході країни розташовані вічнозелені ліси, на заході – савани й листопадні ліси. У країні є національні парки: Корковадо, Браулі-Каррільо, Чір-ріко, Мануеля Антоніо.

Колишня колонія Великобританії БЕЛІЗ розташована у східній частині півострову Юкатан. Країна вражає розмаїтістю природного ландшафту – *густа сельва* й родючі долини, гори й водні каскади, зелені острови в Карибському морі й незліченні піщані пляжі уздовж усього узбережжя. Беліз відомий одним з найбільших у світі бар'єрним рифом, що заселяють близько 1500 видів тропічних риб. Територію сучасного Белізу у свій час заселяли племена майя, що залишили тут численні археологічні пам'ятки. У Белізі на державному рівні підтримується екотуризм.

ГОНДУРАС займає північну частину центральноамериканського перешийка. На півночі й північному сході омивається Карибським морем, а на півдні виходить до затоки Фонсека на Тихому океані. Переважає гірський рельєф поверхні, найбільш високі хребти піднімаються на 2700 м. над рівнем моря. До складу країни входять також численні острови в Карибському морі й затоці Фонсека, у тому числі віддалені острови Суон на північному сході. Найцікавіший туристський маршрут країни пролягає по місцях, пов'язаними із древніми індійськими цивілізаціями даного регіону, і тягнеться від Карибського узбережжя країни (місто Пуерто-Кортес), через столицю, до затоки Фонсека на узбережжі Тихого океану. Також Гондурас славиться своїми численними святами й карнавалами. Тегусікальпа («срібний пагорб»), лежить на висоті майже 1000 м над рівнем моря. Місто було засновано між 1536 і 1538 роками і є досить гармонічним синтезом колоніальної й сучасної архітектури. Столиця відрізняється й досить свіжим і приємним кліматом. Національний Парк Ла Тигру, що лежить до північного сходу від Тегусікальпи, розташований на висоті 2270 м.

До найбільш популярних рекреаційних центрів Карибського басейну можна віднести Кубу, Ямаїку, Багамські острови, Домініканську Республіку, Барбадос.

КУБА – одна з соціалістичних країн світу. Клімат на Кубі тропічний. У Гавані, столиці Куби, та на її околицях розташовуються чудові пляжі. На Кубі є історичні визначні пам'ятки часів панування іспанців, а саме: стара фортеця, замок трьох королів, монастир Сан-Франциско т. ін. На острові багато печер, найцікавіша з яких біля міста Матан-Дас. Найбільший міжнародний курорт Куби – Варадейро. Туристи прагнуть відвідати будинокмузей письменника Ернеста Хемінгуея біля Гавани.

Острів ЯМАЙКА розташований в самому центрі Карибського моря, на відстані 145 км до півдня від Куби. Клімат на острові тропічний, пасатний. Він є одним із найбільших Карибських островів. Ямаїка в минулому була знаменитим островом піратів, а наразі стала відомим місцем відпочинку. На острові безліч добре облаштованих пляжів, особливо популярна зона відпочинку біля Монтего-Бій. У цій курортній зоні величезний вибір готелів, ресторанів, магазинів. Підводний парк залучає аматорів глибоководного плавання. Є поля для гри в гольф. По сусідству з Монтего-Бій розташовані стародавні будинки плантаторів. До відомих курортів Ямайки відносяться також Негрил, Оно Ріос, Порт Антоніо.

До півночі від Куби, неподалік від узбережжя США, розташований важливий рекреаційний центр – БАГАМСЬКІ ОСТРОВИ. На Багамах є національні парки й історичні музеї, де експонуються пам'ятки древньої індійської культури. Багами – одна з найбагатших країн регіону, символ розкоші, престижу й успіху. Столиця архіпелагу – Нассау, курортний центр, що знаходиться в 16 км від міжнародного аеропорту.

Республіка ГАЇТІ займає західну частину однойменного острова (другого за величиною в Карибському морі) у групі Великих Антильських островів і прилеглі острови – Гонав, Тортю (Тортуга) т. ін. На півночі омивається Атлантичним океаном, на півдні – Карибським морем. Площа країни - 27,75 тис. кв. км. Порт-о-Пренса має багато спільних рис із іншими карибськими столицями. Найгарніші береги й пляжні райони Гаїті – до півночі від Порт-о- Пренса й до північно-заходу від Кейп-Хаїтієн. Береги тут оточені кораловими рифами.

ДОМІНІКАНСЬКА РЕСПУБЛІКА знаходиться у Вест-Індії, займає 2/3 островів Гаїті (східна частина) і є тут другою за величиною після Куби. Раніше острів називався «Еспаньола», тому що саме на нього в 1492 р. вперше ступила нога іспанських першовідкривачів під командуванням Христофора Колумба. На півночі омивається Атлантичним океаном, на півдні Карибським морем. На сході – протока Мона, на заході країна граничить із Гаїті. Це екзотичний край розкішної природи, сотні кілометрів білосніжних пляжів, захищених кораловими рифами, прозорі води лагуни, ріки, величні гори. Природні визначні пам'ятки – пляжі Пуерто-Плато, солоне озеро Лаго Енрікільо.

БАРБАДОС: для нього туризм є однією із провідних галузей економіки. Країна відома своїми пляжами із чудового рожевого піску. У прибережній смузі є величезні скупчення коралових рифів. У Бриджтауні, - столиці країни, багато архітектурних пам'яток, у тому числі пам'ятник адміралові Нельсону. На острові є національні парки, де в умовах дикої природи збереглися унікальні види тропічних рослин і тварин. На Барбадосі добре розвинена готельна й туристська інфраструктура. Фешенебельні курорти розташовані на Малих Антильських островах: Ангільї, Антигуа, Арубі, Сент-Люсії, Кюросао т. ін.

АНТИГУА – відкритий Колумбом в 1493 р., під час другого відвідування Нового Світу. Незабутнє враження справляють вершини гір, які пробиваються крізь смарагдову тропічну зелень, білосніжні й золоті пляжі, що обрамляють безліч тихих лагун і бухт, у яких протягом більш ніж трьох сторіч ховалися від непогоди англійські кораблі. Для туристів на Антигуа побудовані комфортабельні сучасні готелі, розважальні комплекси тощо.

Особливий інтерес у рекреантів викликають собор Сент Джонс у столиці, музей Антигуа і Барбуда, форт Беркелі, Карібана – фольклорний фестиваль на о. Барбуда, мальовничий Манкс Хілл, Диявольський Міст, Англійська Гавань із яхт-клубом і дайвінг-центром, і 365 високоякісних пляжів.

Рекреація й туризм розвинені й у ряді держав Південної Америки:

Найбільш популярною країною для рекреантів є БРАЗИЛІЯ – найбільша держава Південної Америки. Головним символом столиці Бразилії Ріо-де-Жанейро є знаменита статуя Христа на горі Корковадо. Ще один символ міста знаменита кристалічна вершина «Цукрова голова» у входу в бухту Гуанабара. У місті багато музеїв: Національний історичний музей, Національний музей образотворчих мистецтв та ін. Щороку численні туристи приїжджають у Ріо-де-Жанейро на карнавал. Широко відомі найбільший у світі стадіон «Маракана» і океанічні пляжі Копакабана, Іпамена, Леблон, що тягнуться на кілька кілометрів по південно-східній околиці міста.

Приваблива й поки мало освоєна туристами також і АРГЕНТИНА. В Аргентині можна виділити кілька природних зон і районів, що мають неповторні особливості й туристську привабливість. Аргентина відзначається значною кількістю памп. Пампа – це великі простори родючих земель без висотних перепадів і з розгалуженою мережею рік. Південні провінції Аргентини займає Патагонія, де представлені різноманітні ландшафти: гірські хребти, розділені озерами й долинами, і плоскогір'я з пагорбами й низинами. Спокійні води заток Нуєво й Сан Хосе півострову Вальдес (провінція Чубут) приймають щороку від червня до грудня своїх знаменитих гостей – південних китів «Франка».

ВЕНЕСУЕЛА – країна іспано-індійської культури, з 20-мільйонним населенням, «маленька Венеція» Південної Америки. До рекреаційних ресурсів країни відносять столицю Каракас – місто, затиснуте між двома гірськими хребтами Карибських Анд із численними музеями, а також міста Маракайбо, район Меріда. Острів Маргарита – головний курорт країни, де розташовуються найбільші готельні комплекси. До рекреаційних центрів острова можна віднести Порламар, Пампатар, Ла Асунсіон, Санту Ану, Ель Серкадо, Хуан Грієго. Популярним місцем відпочинку в країні є також узбережжя Карибського моря. Тут можна займатися риболовлю, плаванням під вітрилом, дайвінгом. У Венесуелі знаходиться найбільше в Південній Америці озеро – Маракайбо. Ріка Оріноко одна із самих протяжних у світі. У країні різноманітна й унікальна флора й фауна. Тут живуть ягуар, оцелот, найдовша у світі змія - анаконда.

ГАЙАНА – невелика держава на північному сході Південної Америки. З півночі омивається Атлантичним океаном. Близько 85% території країни зайнято вічнозеленими лісами сельви. Узбережжя Атлантичного океану заболочено й покрито мангровими заростями, тому пляжних ділянок небагато. Природні визначні пам'ятки країни, особливо її відносно недоторканий природний світ, є головною «принадою» для закордонних рекреантів. Гайана має величезні водоспади, розгалужену річкову систему, великі площі, покриті незайманим тропічним лісом і савану, що буяє живою природою. Внутрішні області, які ніколи не були під владою європейців, зберігають ділянки всесвітньо відомих тропічних лісів, що залишилися недоторканими.

КОЛУМБІЮ називають країною західного Ельдорадо, центром археологічних національних парків. До рекреаційних центрів країни можна віднести столицю Боготу, міста Картагена й Попаян, а також національні парки Колумбії, Долину статуй, Лос Катіос, СанАвгустін.

ЕКВАДОР – держава на північно-заході Південної Америки, розташована по обидва боки від екватора. Еквадор омивається Тихим океаном. Розмаїтість і неповторність природних ландшафтів Еквадору зробили країну привабливою для туризму. Столиця Кіто й Галапагоські острови оголошені ЮНЕСКО культурним і природним надбанням людства. Кіто відрізняється безліччю культурно-історичних особливостей і своєрідних традицій. В архітектурі тут можна побачити прояв іспанських, голландських і навіть доколумбових стилів. Галапагоські острови вважаються основним туристсько-рекреаційним об'єктом Еквадору. Популярністю користуються пляжі островів з найм'якшим піском маслинового, білого й чорного кольорів. Гірський район Еквадору пересічений ланцюгом Анд, у яку входить понад двісті вулканів. Це місце ще називають «проспектом вулканів». Провінція Гуайс відома своїми пляжами. Відпочиваючих залучають м'який, сприятливий клімат, відмінні умови для занять водними видами спорту. У країні налічується більше 20 національних парків і екологічних заповідників, що займають близько 16% території.

Територія ЧИЛІ тягнеться уздовж узбережжя Тихого океану на 4300 км і зайнята хребтами Анд (висотою 6880 м). Унікальна природа цієї країни. На півночі розкинулася пустеля Атакама, місячний пейзаж якої надовго запам'ятовується туристам. На острові Пасхи в Тихому океані вражають своєю багатовіковою величчю загадкові кам'яні статуї Рапа-Нуї. На крайньому півдні гігантські айсберга свідчать про близькість Антарктиди. Місцевою визначною пам'яткою є й острів Вогненна Земля, розташований на крайньому півдні.

УРУГВАЙ – країна з розвинутою рекреаційною інфраструктурою. Вона вважається однією із найбільш безпечних країн Південної Америки. Столиця країни – Монтевідео – великий фінансовий центр. В архітектурі сполучаються елементи різних стилів і епох: бароко, модерн, а також колоніального періоду.

Престижні курорти Уругваю розташовані на схід столиці. До їхнього числа можна віднести Атлантиду, Піріаполіс, Мінас, Пан-Де-Азкар. Найвідомішим і дорогим курортом країни вважається Пунта-Дель-Есте.

Усередині південноамериканського континенту розташована Республіка ПАРАГВАЙ – одна із самих відсталих в економічному відношенні країна Латинської Америки. Для рекреантів у Парагваї становлять інтерес насамперед національні парки й заповідники. Найцікавішим районом є область Гран-Чако один із найбільших резерватів дикої природи в Південній Америці.

Держава ПЕРУ знаходиться на території Південної Америки. Країна омивається водами Тихого океану. Географічно територію Перу можна розділити на три райони: Коста – узбережжя Тихого океану, Сьєра – гірська місцевість і Сельва Амазонії. Туристи приїжджають у Перу для ознайомлення із численними храмами-пірамідами й фортецями інкської культури, багато з яких дотепер загублені в джунглях. На території Перу знаходиться одне із найбільш високогірних озер Південної Америки – озеро Тітікака (частина його знаходиться в прикордонній Болівії). Узбережжя Тихого океану Коста приваблює піщаними дюнами, зграями фламінго, колоніями інших диких тварин. Однією з цілей більшості рекреантів є бажання побачити побут корінних жителів країни – індіанців.

ТЕМА 14. РЕКРЕАЦІЙНЕ РАЙОНУВАННЯ УКРАЇНИ

ПЛАН

1. Варіанти рекреаційного районування. Характеристика рекреаційних районів України.
2. Регіональні проблеми розвитку рекреаційного комплексу України.

1. Варіанти рекреаційного районування. Характеристика рекреаційних районів України.

Територія України неодноразово була представлена (як частково, так і повністю) в різних схемах туристсько-рекреаційного районування, в зв'язку з чим класифікація туристських територій значно ускладнюється. Розглянемо найвідоміші схеми районування, здійснювані з метою розвитку рекреації і туризму.

Інститутом географії АН СРСР у 80-х рр. XX ст. було проведено рекреаційне районування території СРСР, де Україна виділена в єдиний рекреаційний район. В його основу покладалася ступінь розвитку рекреаційних функцій території (показник визначався за територіальною концентрацією підприємств відпочинку). Було виділено 4 зони, в трьох з яких за переважанням або сполученням провідних рекреаційних функцій виділено 19 рекреаційних районів, в тому числі 4 – в межах України: Кримський, Одеський, Азовський прибережний, Дніпровсько-Дністровський.

За схемою туристського районування СРСР М. П. Крачило (1978 р.) також виділені 4 туристські зони, а три приморські райони України об'єднано в Кримсько-Одесько-Азовський туристський район, а також виділено окремо Карпатський туристський та Дніпровсько-Дністровський район. Всього М. П. Крачило пропонує виділити сім таксонів туристського районування: *зона, регіон, район, вузол, комплекс, центр, підприємство*.

І. Д. Родічкін (1978 р.) запроваджуючи до рекреаційного районування системний підхід, пропонував поділяти територію України на 9 регіональних рекреаційних систем (РРС): Київсько-Дніпровську, Волинську, Сіверсько-Донецьку, Придніпровську, Приазовську, Одесько-Чорноморську, Дніпровсько-Бузьку, Карпатську і Кримську. Виділення таких таксонів було проведено на основі ландшафтно-природних характеристик. Слід зазначити, що виділені

системи, на відміну від попередніх, не охоплюють повністю всю територію, що цілком співпадає з одним із наведених факторів формування і розвитку рекреаційних районів.

Рекреаційно-кліматичне районування території України, запропоноване в 1989 році науковцями географічного факультету КДУ, включає 6 районів: Західний, Центральний, Східний, Південний, Кримський та Закарпатський.

Відоме також комплексне рекреаційне районування представлене в Українській географічній енциклопедії. Воно передбачає виділення 4 рекреаційних регіонів (Карпатський, Кримський, Дніпровсько-Дністровський, Азово-Чорноморський), 8 рекреаційних районів (Одеський, Приазовський, Феодосійський, Ялтинський, Євпаторійський, Придніпровський, Донецький, Придністровський), сім рекреаційних підрайонів (Судацький, Євпаторійський, Феодосійський, Чорноморський, Кримський, Алуштинський, Ялтинський). В цьому районуванні найвищою таксономічною одиницею виступає рекреаційний регіон, куди входять підсистеми тривалого і короточасного відпочинку, санаторно-курортного лікування і туризму, а також підсистеми управління, обслуговування, транспорту, переважно в межах економічного району.

Характеризується територіальним поєднанням географічних і бальнеологічних ознак, факторів, які включають рекреаційні ландшафти і території поширення лікувальних і туристських ресурсів, а також транспортні зв'язки з районами концентрації населення. Пересічна ємність рекреаційного регіону становить від 1,5 до 2,0 млн. рекреантів у літні місяці.

Найширше за змістом комплексне рекреаційне районування наводить О.І. Шаблій, спираючись на наявні рекреаційні ресурси, існуючі потоки рекреантів та матеріальнотехнічну базу. Виділяються

4 рекреаційні зони: Чорноморсько-Азовська, Західно-Українська, Центральна-Українська,

Поліська. Рекреаційний регіон характеризується ним за спільністю природних, історико-культурних і соціально-економічних ресурсів, певними інфраструктурними взаємозв'язками й іншими чинниками. В межах зон виділяються 9 рекреаційних регіонів:

Кримський, Західно-Причорноморський, Східно- Причорноморський, Карпатський, Розтоцько-Опільський, Придніпровський, Придністровський, Подільський, Донецький, а також два райони Закарпатський (в межах Поліської) і Бердянський (в межах Східно-Причорноморського регіону).

У 1997 році Бейдиком О. О. і Ляшенко Д. О. було запропоноване рекреаційнотуристське районування України, яке включало шість рекреаційно-туристських районів: Карпатський, Полісько-Подільський, Київсько-Дніпровський, Донецько-Дніпровський, Кримський, Причорноморський.

Підтримаємо вчену Поколотну М. М., якою запропонована схема туристськорекреаційного районування території України, яке проводилось з урахуванням:

- 1) ступеня розвитку рекреаційної галузі в районі;
- 2) характеру туристської спеціалізації;
- 3) рівня туристсько-рекреаційного освоєння території;
- 4) спільності перспективного розвитку району; 5) комбінації туристських ресурсів; 6) інтенсивності туристських потоків.

У результаті було виділено шість туристсько-рекреаційних районів (Карпатський, Полісько-Подільський, Придніпровський, Донецько-Слобожанський, Причорноморський, Кримський), межі яких проходять кордонами адміністративних областей і об'єднують усі адміністративно-територіальні суб'єкти України.

Пропоновані схеми класифікації туристських територій України підтверджують неоднозначність критеріїв районування, тенденцію до поглиблення і деталізації схем і виділення одиниць районування, наявність суб'єктивізму дослідників у підходах до районування.

2. Регіональні проблеми розвитку рекреаційного комплексу України.

Україна має потужний рекреаційний комплекс, проте розвиток комплексу стримується низкою проблем, таких як підвищення пропускної здатності рекреаційного господарства, нерівномірність його використання, тобто сезонність, тощо. Нерозв'язаною залишається проблема територіальності розміщення рекреаційного господарства та рекреаційного природокористування.

На міжнародному ринку Україна фактично невідома як країна з розвинутою рекреаційною індустрією (окрім серед представників старшого покоління української діаспори, але і цей імідж фактично згасає). На даний час маркетинг рекреаційного потенціалу України на міжнародному ринку не проводиться. Будучи однією з найбільших країн Європи, вона не має жодного туристського представництва за кордоном, не здійснює рекламних заходів і не має запланованих на національному рівні рекламних кампаній для зарубіжного ринку.

Найсуттєвішими перешкодами є наступні:

1. Негативний імідж України в цілому щодо проведення тут відпочинку. Відсутність належної реклами.
2. Транспортні труднощі, пов'язані з приїздом до України та пересуванням по її території. Візовий режим.
3. Низький рівень розвитку інфраструктури, якості продукції і послуг.
4. Недосконалість нормативно-правової бази забезпечення рекреаційної діяльності, несприятливий клімат інвестування.

Сьогодні розвиток регіонів України характеризуються значними відмінностями в рівнях соціально-економічного розвитку, неузгодженістю ряду законодавчих і нормативних актів, недостатньо чітко визначеною загальнодержавною стратегією. Спостерігається надмірна концентрація населення і виробництва у великих містах, неефективний, уповільнений розвиток більшості середніх і маленьких міст. Це є наслідком надмірного втручання держави в регіональну політику протягом довготривалого періоду, що призвело до значних територіальних диспропорцій економічного розвитку країни, до погіршення демографічної ситуації в країні, стану зайнятості, зниженню якості життя населення, занепаду сільської місцевості. В усіх регіонах України посилюються процеси депопуляції населення, погіршується стан житлово-комунального господарства, санітарно-гігієнічна й епідеміологічна ситуація, зменшуються обсяги капітальних вкладень у розвиток житлового будівництва, введення в експлуатацію нових і відремонтованих житлових будинків.

Таблиця 1

Характеристика рекреаційного потенціалу регіонів України

Адміністративні утворення	Потреба у рекреаційних територіях, тис. га	Природно-рекреаційний потенціал, тис. га	Землі рекреаційного призначення, тис. га	Забезпеченість регіону		Частка природно-рекреаційного потенціалу в ПРП регіону
				мінеральними водами, м ³ /добу/особу	лікувальними грязями, м ³ /особу	
АР Крим	479,1	185,00	132	0,024	0,057	5,275
Вінницька	69,5	135,10	28,7	0,072	0,047	3,852
Волинська	75,4	224,00	172,4	0,015	0,164	6,387
Дніпропетровська	187,4	50,30	31,3	0,022	0,012	1,434
Донецька	234,3	52,60	86,6	0,094	·	1,5
Житомирська	77,4	316,00	80,3	0,059	0,008	9,01
Закарпатська	183,9	425,90	155,4	0,336	0,048	12,143
Запорізька	127,8	17,40	59,2	0,028	0,014	0,496
Івано-Франківська	151,5	183,80	257,5	0,264	0,115	5,241
Київська	300,0	174,00	40,1	0,030	0,024	4,961
Кіровоградська	66,8	53,70	12,5	0,083	·	1,674
Луганська	53,4	113,40	72,8	0,045	·	3,233
Львівська	172,0	339,80	116,4	0,429	0,329	9,688
Миколаївська	65,9	22,10	58,9	0,032	·	0,63
Одеська	93,8	69,70	114,8	0,044	0,047	1,987
Полтавська	88,7	110,70	118,8	0,145	0,044	3,156
Рівненська	57,8	111,00	181,4	0,041	0,075	3,165
Сумська	80,4	153,20	161,6	0,014	·	4,368
Тернопільська	58,2	96,60	117,7	0,508	0,003	2,754
Харківська	244,0	176,70	60	0,054	·	5,038
Херсонська	72,1	11,80	166,4	0,041	0,004	0,336
Хмельницька	78,9	125,20	309,5	0,135	0,007	3,57
Черкаська	118,0	120,40	33,8	0,032	·	3,433
Чернівецька	62,8	64,08	67,4	0,020	·	1,827
Чернігівська	166,4	169,78	248,6	0,144	·	4,841

* розраховано за даними [1].

В регіональному розрізі існує тенденція диспропорційності розвитку туризму. Більше половини обсягів туристичної діяльності припадає на три регіони – АР Крим, м. Київ, Одеську область, які розвинені всебічно у різних галузях економіки. Водночас у регіонах, що є депресивними в інших галузях, туризм також не набув належного розвитку, незважаючи на наявність необхідних для цього природних, історико-культурних та трудових ресурсів. Від 48% до 67% обсягів туристської діяльності в Україні забезпечують підприємства АР Крим, м. Києва та Одеської області.

Поступово підвищується ефективність господарської діяльності у сфері туризму і рекреації в наступних регіонах України: м. Києві, АР Крим, м. Севастополі, областях Львівській, Волинській, Івано-Франківській. З іншого боку, неповністю використовується рекреаційний потенціал більшості регіонів України.

За рівнем забезпечення землями рекреаційного призначення лідерами є Хмельницька, Волинська, Закарпатська, Івано-Франківська, Полтавська, Рівненська, Сумська, Тернопільська, Хмельницька, Чернівецька та Чернігівська області. Це зумовлено особливостями регіонального землекористування та господарською спрямованістю регіонів: це непромислові області, розташовані у Поліському та Карпатському рекреаційних регіонах, де високий рекреаційний потенціал і низький або середній рівень його використання.

Нижчі показники у Дніпропетровській, Київській, Вінницькій, Донецькій, Запорізькій, Кіровоградській, Харківській, Черкаській областях. В основному – це області з розвинутою промисловістю, що обумовлює пріоритети землекористування.

За рівнем концентрації земель на 1 тис. рекреантів найвищі позиції займають Чернівецька, Хмельницька, Чернігівська, Волинська, Івано-Франківська, Рівненська, Сумська, Тернопільська області, де рівень рекреаційного навантаження – один з найменших за кількістю рекреантів.

Рівень концентрації природно-рекреаційного потенціалу найвищий у Чернівецькій, Хмельницькій, Чернігівській, Сумській, Рівненській, Тернопільській, Івано-Франківській, Закарпатській, Житомирській, Волинській областях. Найнижчі показники в АР Крим, Вінницькій, Дніпропетровській, Донецькій, Запорізькій, Київській, Кіровоградській, Львівській, Миколаївській, Одеській, Херсонській, Черкаській областях. Найбільший вплив на ці показники мала частка природно-рекреаційного потенціалу у структурі ПРП регіону, що значною мірою визначило площі земель, які використовуються чи можуть використовуватися для розвитку рекреаційного природокористування. За рівнем концентрації природно-рекреаційного потенціалу на одного рекреанта найвищі показники у Чернівецькій, Житомирській, Сумській, Хмельницькій, Чернігівській областях, що також пов'язано з низьким рівнем рекреаційного навантаження.

Результати розрахунку рівнів забезпечення регіонів мінеральними водами та лікувальними грязями, землями рекреаційного призначення як відношення наявних площ до потреби, проведені Черчином Л.М., відображено у табл. 2.

Аналіз сучасного стану рекреаційного природокористування в Україні свідчить про високий рівень забезпечення рекреаційними ресурсами АР Крим, Івано-Франківської, Львівської, Закарпатської, Одеської областей, високу інтенсивність використання природно-рекреаційного потенціалу в АР Крим, Донецькій, Дніпропетровській, Запорізькій, Київській, Луганській, Львівській, Миколаївській, Одеській, Херсонській областях, у Житомирській, Волинській, Івано-Франківській, Тернопільській, Чернігівській, Чернівецькій, Сумській, Хмельницькій областях.

Рекреаційна сфера має бути визнана в Україні як одна з пріоритетних. У низці регіонів пріоритетними мають стати спеціалізації, що обумовлюється структурою ПРП, часткою в ньому природних рекреаційних ресурсів, екологічною ситуацією та геополітичним розташуванням регіону.

Низька частка земель рекреаційного призначення в структурі земельного фонду України свідчить про низький рівень використання природно-рекреаційного потенціалу регіонів і несприйняття його як повноправної і потужної складової природно-ресурсного потенціалу загалом. Це призводить до використання земель із цінними ПРП в інших сферах діяльності. Водночас така ситуація обумовлена недосконалістю Земельного кодексу та підходів до розмежування земель за їх призначенням, відсутністю досліджень стану земель і найперспективніших форм та сфер їх використання з урахуванням економічної, соціальної та екологічної доцільності.

Незважаючи на позитивні зрушення в туристській сфері України, *розвиток рекреаційного комплексу в регіонах відбувається повільно* порівняно зі світовими туристськими регіонами.

Таблиця 2

Результати розрахунку загального індексу групи показників природно-ресурсного забезпечення регіонів (групового індексу)

Адміністративні утворення	Індекс рівня концентрації		Індекс забезпеченості регіону		Індекс рівня забезпеченості землями рекреаційного призначення	Індекс частки природно-рекреаційного потенціалу в ПРП регіону	Груповий індекс
	ПРП	рекреаційних земель	мінеральних вод	лікувальних грязей			
АР Крим	0,494	0,576	0,047	0,173	0,072	0,434	1,814
Вінницька	0,474	0,152	0,142	0,143	0,102	0,317	1,323
Волинська	1,236	1,396	0,030	0,498	0,566	0,525	4,217
Дніпропетровська	0,106	0,102	0,043	0,001	0,042	0,118	0,412
Донецька	0,101	0,074	0,105	0,000	0,001	0,100	0,300
Закарпатська	0,101	0,074	0,105	0,000	0,001	0,100	0,300
Запорізька	0,101	0,074	0,105	0,000	0,001	0,100	0,300
Київська	0,101	0,074	0,105	0,000	0,001	0,100	0,300
Львівська	0,101	0,074	0,105	0,000	0,001	0,100	0,300
Луганська	0,101	0,074	0,105	0,000	0,001	0,100	0,300
Миколаївська	0,101	0,074	0,105	0,000	0,001	0,100	0,300
Одеська	0,101	0,074	0,105	0,000	0,001	0,100	0,300
Хмельницька	0,101	0,074	0,105	0,000	0,001	0,100	0,300
Херсонська	0,101	0,074	0,105	0,000	0,001	0,100	0,300
Черкаська	0,101	0,074	0,105	0,000	0,001	0,100	0,300
Чернівецька	0,101	0,074	0,105	0,000	0,001	0,100	0,300
Чернігівська	0,101	0,074	0,105	0,000	0,001	0,100	0,300
Сумська	0,101	0,074	0,105	0,000	0,001	0,100	0,300
Тернопільська	0,101	0,074	0,105	0,000	0,001	0,100	0,300
Хмельницька	0,101	0,074	0,105	0,000	0,001	0,100	0,300

ня регіонів

Наявні ресурси не використовуються належним чином через низький рівень розвитку інфраструктури, в якій одне з перших місць належить транспортній системі. Важливими проблемами залишаються подальше вдосконалення залізничної мережі регіонів, електрифікація окремих відрізків доріг, реконструкція і модернізація залізничних вокзалів.

Слід підкреслити, що і наявна матеріально-технічна база рекреаційного комплексу в регіонах використовується неефективно через низку причин:

- асортимент рекреаційних послуг і рівень сервісу значно відстають від зарубіжних стандартів;
- ціни на рекреаційні послуги мають постійну тенденцію до зростання, хоча це не завжди пов'язано з покращенням комфортності та рівня обслуговування;
- структура номерного фонду не відповідає потребам клієнтів (недостатньо одномісних номерів, номерів підвищеної комфортності) тощо.

Головними проблемами сьогодення та найближчої перспективи є не збільшення кількості об'єктів і їх потужностей, а налагодження конкурентоспроможного ринку рекреаційних послуг шляхом модернізації існуючої матеріально-технічної бази.

До проблем місцевого рівня належить зменшення загального терміну оформлення земельної ділянки у власність або під забудову (сьогодні він становить від 3 до 9 місяців); наявність додаткових умов при наданні дозволів на ділянку (наприклад, будівництво 10 км. доріг, ремонт школи тощо).

Таблиця 3

онів України за рівнем рекреаційного природно-ресурсного забезпечення

	Адміністративні утворення		
	високий	середній	низький
За рішенням концесування земель рекреаційного призначення	Хмельницька, Івано-Франківська, Чернігівська, Чернівецька, Рівненська, Волинська, Сумська, Закарпатська	Тернопільська, Херсонська, Полтавська, Житомирська, Львівська, Одеська	Миколаївська, Луганська, Донецька, Запорізька, Черкаська, Харківська, Івано-Франківська, Вінницька, Кіровоградська, Дніпропетровська
За рішенням концесування природно-рекреаційного потенціалу	Закарпатська, Львівська	Житомирська, Волинська, Івано-Франківська, Тернопільська, Чернігівська, Чернівецька, Сумська, Хмельницька	АР Крим, Вінницька, Полтавська, Івано-Франківська, Кіровоградська, Харківська, Черкаська, Луганська, Одеська, Донецька, Миколаївська, Дніпропетровська, Херсонська, Запорізька
За рішенням забезпечення землями рекреаційного призначення	Волинська, Рівненська, Сумська, Тернопільська, Херсонська, Хмельницька	Житомирська, Закарпатська, Івано-Франківська, Луганська, Львівська, Миколаївська, Одеська, Полтавська, Чернівецька, Чернігівська	АР Крим, Вінницька, Дніпропетровська, Донецька, Запорізька, Івано-Франківська, Кіровоградська, Харківська, Черкаська
За рішенням забезпечення спеціальними ПРР	Львівська, Тернопільська, Івано-Франківська, Закарпатська, Волинська, Полтавська	АР Крим, Вінницька, Донецька, Рівненська, Хмельницька, Чернігівська	Житомирська, Запорізька, Івано-Франківська, Кіровоградська, Луганська, Миколаївська, Одеська, Сумська, Харківська, Херсонська, Черкаська, Чернівецька
За частково природно-рекреаційного потенціалу в АДУ в ПРР регіону	АР Крим, Волинська, Івано-Франківська, Житомирська, Закарпатська, Івано-Франківська, Харківська, Чернігівська	Вінницька, Луганська, Одеська, Полтавська, Рівненська, Сумська, Тернопільська, Хмельницька, Черкаська, Чернівецька	Дніпропетровська, Донецька, Запорізька, Кіровоградська, Миколаївська, Одеська, Херсонська, Чернівецька

Отже, для забезпечення подальшого розвитку регіональних рекреаційних комплексів необхідно провести широкомасштабні дослідження і пошукові роботи з виявлення й оцінювання нових територій, рекреаційних та бальнеологічних ресурсів, з обґрунтування основних напрямів їх використання для розвитку рекреації, туризму та організованого відпочинку населення з відповідною інфраструктурою обслуговування. Розміщення галузей промисловості, сільського господарства та сфери послуг у рекреаційних районах треба пов'язувати з ефективним функціонуванням останніх. Зважаючи на вимоги часу та суспільства, у найближчій перспективі важливим буде забезпечення розвитку соціального, медичного та лікувально-оздоровчого туризму.

ТЕМА 15. ПРОЄКТУВАННЯ ЯКОСТІ У СФЕРІ РЕКРЕАЦІЙНИХ ПОСЛУГ

ПЛАН

1. Поняття якості рекреаційних послуг.
2. Принципи управління якістю рекреаційних послуг.
3. Концепція управління якістю рекреаційних послуг.
4. Різновиди рекреаційних послуг.
5. Напрями організації діяльності у сфері надання рекреаційних послуг.

1. Поняття якості рекреаційних послуг. Існують різні підходи до тлумачення поняття "якість послуги".

Найбільш прийнятним є визначення, дане в стандарті ISO 8402-94 "Управління якістю та забезпечення якості. Словник": "Якість послуги - це сукупність характеристик послуги, які надають їй здатність задовольняти обумовлені чи пропонувані потреби".

У стандарті ISO 8402-94 також прийнятий термін "якість обслуговування", яка розглядається як сукупність характеристик процесу і умов обслуговування, що забезпечують задоволення встановлених або передбачуваних потреб споживача.

До найважливіших характеристик послуги, згідно зі стандартом, що забезпечує її здатність задовольняти певні потреби, відносяться:

- надійність;
- запобігливість;
- довірчість;
- доступність; - комунікативність;
- уважне ставлення.

При розгляді якості послуг часто вживаються нестандартизовані визначення:

- "відповідає – не відповідає вимогам",
- "вище рівня – нижче",
- "добре – погано",
- "задовольняє потреби – не задовольняє".

Широке поширення нестандартизованих термінів, щодо якості послуг, цілком виправдано, оскільки дозволяє показати всю багатогранність якісних характеристик у діяльності підприємств рекреаційної галузі.

При розгляді поняття "якість" у центрі уваги знаходиться особистість споживача. При оцінці якості рекреаційної послуги споживач порівнює те, що йому надали, з тим, що він бажав отримати. Отже, очікувана рекреаційна послуга повинна являти собою очікувану якість і може співвідноситися з бажаннями і індивідуальними нормами споживачів, з об'єктивними уявленнями про очікувану якість або іншим стандартам порівняння.

Оцінка послуги залежить від досвіду роботи рекреаційного підприємства, від знання послуги, ринкової комунікації, особистих бажань споживачів і іміджу виробника рекреаційних послуг.

Існує *триєдине поняття якості*, об'єднує такі частини: а) базова якість; б) необхідна якість; в) бажана якість.

Базова (основна) якість - це сукупність тих властивостей послуги, наявність яких споживач вважає обов'язковим, само собою зрозумілим. Забезпечення базових якостей рекреаційних послуг може вимагати постійних зусиль і витрат ресурсів підприємства. Разом з тим виробник рекреаційних послуг повинен завжди мати на увазі, що базові показники якості не визначають цінності послуги в очах споживача. З іншого боку, їх відсутність може спричинити за собою негативну реакцію споживача (клієнта).

Виробник рекреаційних послуг сильно ризикує своїм іміджем і подальшим бізнесом, якщо він не приділяє належної уваги базовій якості послуги.

Необхідна (очікувана) якість - це сукупність технічних і функціональних характеристик послуги. Вони показують, наскільки послуга відповідає тому, що було заплановано виробником. Саме необхідні властивості рекреаційної послуги зазвичай рекламуються і гарантуються виробником.

Бажану якість представляє для споживача рекреаційних послуг несподівані цінності пропонованої йому послуги, про наявність яких він міг тільки мріяти, не припускаючи можливості їх реалізації. Особливість бажаних показників якості полягає в тому, що споживач не повинен вгадувати їх сам. Він, як правило, не вимагає їх, але високо оцінює їх наявність у пропонованій йому рекреаційній послугі. Якщо рекреаційні послуги виконані в повній відповідності до вимог, то вони можуть різко збільшити задоволеність споживача, максимально розширюючи сектор ринку для рекреаційного підприємства.

З точки зору задоволення потреб клієнтів особливий інтерес представляє запропонована американськими вченими Кедоттом і Тердженом типологія елементів обслуговування. В результаті вивчення потреб, що надають вплив на прийняття рішення клієнтів про придбання послуг, цими вченими було виділено чотири *групи елементів обслуговування*:

- а) критичні;
- б) нейтральні;
- в) які приносять задоволення;
- г) які розчаровують.

Задоволення визначається не тільки якістю. Задоволення - це результат аналізу і користі, а саме порівняння якості і ціни. Дуже часто відбувається, особливо в рекреаційній сфері, що споживач залишається незадоволеним, незважаючи на те, що вважає якість високою. При цьому причина невдоволення - ціна.

У сфері рекреаційних послуг аналіз споживачем співвідношення "якість-цінарезультативність" відбувається постійно. Це дає підставу говорити про необхідність використання в управлінні якістю послуг такого поняття, як "якість ціни".

Поняття "якість послуги" також можна розглядати як комплекс, що складається з таких частин:

- якість потенціалу (технічної якості);
- якість процесу (функціональної якості); - якість культури (соціальної якості).

Якість потенціалу, або *технічна якість*, складається з критеріїв, що відносяться до виробничого стану рекреаційних підприємств.

Функціональна якість - це якість процесу надання рекреаційних послуг, коли відбувається безпосередня взаємодія з персоналом.

Соціальна якість - це якість культури, яка формується поведінкою і позицією співробітників рекреаційних підприємств по відношенню до гостей. Найважливішими критеріями соціальної якості є дружелюбність, чуйність і люб'язність персоналу.

Кожна складова комплексного обслуговування рекреаційних підприємств являє собою певну послугу (рекреаційну, харчування, розміщення, відпочинок), надання якої здійснюється за певною технологією.

Під технологією обслуговування слід розуміти сукупність процесів надання послуг, виконаних певним методом і в певній послідовності. Якість надання послуг в рекреаційній галузі слід розглядати з точки зору якості технології обслуговування.

У відповідності до цього, під рекреаційними послугами слід розуміти доцільну діяльність рекреаційних підприємств, результат якої має корисний ефект, що задовольняє рекреаційні (а саме: рекреаційні послуги, послуги харчування, розміщення, транспортні і відпочинок) потреби споживачів.

Отже, підвищення якості наданих рекреаційних послуг базується на вдосконаленні технології обслуговування, рівня майстерності та ефективності управління цими процесами в рамках системи якості (СЯ).

Ґрунтуючись на задачах підвищення якості рекреаційного обслуговування і діючих принципах її організації і планування надається визначення, згідно з яким управлінням якості рекреаційного обслуговування називається встановлення, забезпечення і підтримка необхідного рівня якості обслуговування споживачів рекреаційних послуг при розробці, плануванні рекреаційного продукту (послуги), реалізації та споживанні його програм, які здійснюються шляхом систематичного контролю якості і цілеспрямованого впливу на нього.

Отже, щоб підприємства рекреаційної сфери могли постійно дбати про якість наданих послуг необхідно, як мінімум, забезпечити "чуйність" організації на економічні стимули. Тільки в умовах обґрунтованої самостійності можливий реальний перехід до економічних методів керівництва: колектив розпоряджається матеріальними фондами, отриманим доходом (прибутком), зарплатою і реалізує свої економічні інтереси.

Економічні методи сприяють виявленню нових можливостей і резервів, що особливо важливо в перехідний до ринкових відносин період. Мова йде про зміну системи матеріального стимулювання з урахуванням економічних інтересів всіх учасників виробничого процесу. Основний зміст усієї роботи в цьому напрямку зводиться до того, щоб поставити органи керівництва і трудові колективи в такі умови, при яких вони могли б максимально повно враховувати економічні наслідки своєї управлінської та виробничої діяльності.

2. Принципи управління якістю рекреаційних послуг.

Якість послуг рекреаційного підприємства в умовах сучасного виробництва – це найважливіша складова ефективності, рентабельності рекреаційних підприємств і тому якості необхідно приділяти постійну увагу. Займатися якістю повинні всі - від директора підприємства до конкретного виконавця. Всі процеси щодо забезпечення, проектування, збереження якості об'єднані в систему управління якістю.

Управління якістю рекреаційних послуг – це дії, здійснювані при створенні і експлуатації, або споживанні, наданні послуг, в цілях встановлення, забезпечення і підтримки необхідного рівня їх якості.

Сутність будь-якого управління полягає у виробленні керуючих рішень і подальшої реалізації, передбачених цими рішеннями, і керуючих впливів на певний об'єкт управління. При управлінні якістю рекреаційних послуг безпосередніми об'єктами управління, як правило, є процеси, від яких залежить якість послуг. Вироблення керуючих рішень значення показників якості послуг (Стандарти, технічні умови тощо), слід розглядати як важливу частину програми управління якістю послуг.

Основним завданням рекреаційних підприємств є підвищення якості наданих послуг. Успішна діяльність підприємств забезпечується в тому випадку, якщо:

- рекреаційні послуги відповідають чітко визначеним потребам сфери застосування або призначення;
- рекреаційні послуги задовольняють вимоги споживачів;
- відповідають застосовуваним стандартам і технічним умовам;
- відповідають чинному законодавству та іншим вимогам суспільства; - пропонуються споживачам за конкурентоспроможними цінами; - спрямовані на отримання прибутку.

Управління якістю рекреаційних послуг має здійснюватися системно, тобто на підприємствах рекреаційної галузі повинна функціонувати система управління якістю послуг, що представляє собою організаційну структуру, чітко розподіляє відповідальність, процедури, процеси і ресурси, необхідні для управління якістю.

Світовий досвід сформував не тільки загальні ознаки діючих систем менеджменту якості, але також принципи і методи, які можуть застосовуватися в кожній з них. В даний час можна виділити три *рівні системи якості*, що мають деякі *концептуальні відмінності*:

- системи, що відповідають вимогам стандарту ISO серії 9000;
- загальнофірмові системи менеджменту якості (TQM);
- системи, що відповідають критеріям національних або міжнародних - (регіональних) премій, дипломів щодо якості.

Життєвий цикл послуг (обслуговування) включає в себе всі стадії її існування: від первісного визначення вимог і потреб споживача і до кінцевого їх задоволення. Життєвий цикл за стандартом ISO 9004 схематично представляється петлею або спіраллю якості.

Міжнародний досвід організації систем якості на підприємствах відображений в стандартах МС ISO 9004 - «Загальне керівництво якістю й елементи системи якості».

Стандарт рекомендує вибір основних елементів системи якості підприємствавиробника і визначає їх місце в загальній системі керівництва якістю. В основі організації систем якості лежать такі *принципи*:

- відповідності,
- документування,
- єдиноначальності,
- підконтрольності, - комплексності, - законності.

Необхідно розрізнити поняття "забезпечення якості", "керування якістю", "поліпшення якості" відповідно до ISO 8402.

Забезпечення якості (Quality Assurance) - сукупність планованих і систематично проведених заходів, необхідних для створення впевненості в тому, що виріб або послуга задовольняють певним вимогам до якості.

Управління якістю (Quality Control) - методи й діяльність, використані для задоволення вимог до якості. Звичайно це поняття рекомендується застосовувати із уточнюючими визначеннями, типу управління якістю в процесі виробництва (Manufacturing Quality Control) або управління якістю на рівні фірми (Company - Wide QualityControl).

Управління якістю включає методи та види діяльності оперативного характеру, спрямовані одночасно на управління процесом та усунення причин незадовільного функціонування на відповідних стадіях петлі якості.

Поліпшення якості (Quality Improvement) - постійна діяльність, спрямована на підвищення технічного рівня продукції, якості її виготовлення, удосконалення елементів виробництва і системи якості. Ця діяльність дозволяє отримувати результати, кращі по відношенню до спочатку встановленим нормам.

Завдання підвищення якості та конкурентоспроможності рекреаційних послуг вимагає вивчення і осмислення передового зарубіжного досвіду комплексного управління якістю на рівні підприємства. У відповідності з національними та економічними особливостями різних держав формувалися специфічні підходи до управління якістю на мікрорівні. Найбільшу популярність здобули американська (TQM – комплексне управління якістю) і японська (CWQM - управління якістю в рамках фірми) концепції.

Американський підхід до управління якістю продукції і послуг заснований на побудові системи управління якістю, що охоплює всі сторони діяльності фірми. У відповідності з цією концепцією, вирішення проблеми якості є головною турботою спеціального адміністративного підрозділу, що спеціалізується виключно на аналізі якості продукції і послуг, і виконує тільки функції контролю якості силами фахівців з контролю.

На відміну від американського, для японського підходу характерно постійна і повсюдна участь в діяльності щодо управління якістю всіх підрозділів і всього персоналу фірми - від президента до рядового робітника, забезпечення максимальної зацікавленості в цьому кожного працівника. При цьому працівники всіх підрозділів і рівнів повинні бути навчені методам управління та вмінню застосовувати їх на практиці. До інших особливостей японського підходу відносяться: діяльність гуртків якості, основне завдання яких - постійне вдосконалення виробництва; виключення самої можливості браку на всіх етапах виробництва; широке використання статистичних методів контролю виробництва та якості; пріоритет профілактики дефектів перед реакцією на відхилення; розробка загальнонаціональних програм з контролю якості тощо.

Перемога Японії у конкурентній боротьбі з США і країнами Західної Європи вимагає особливої уваги до її досвіду в галузі управління якістю. Порівняльний аналіз японської та американської концепцій внутрішньофірмового управління показує, що однією з причин невдач корпорацій США в конкурентній боротьбі була недооцінка фактору якості. Якщо керівники американських, а також західноєвропейських компаній підходили до управління фірмою на основі критерію прибутку, то на відміну від них японські підприємці у своїй діяльності керувалися принципом "якість - перш за все". Більш того, саме вихідне розуміння якості радикально відрізняється від американського та характеризується наступними його визначеннями:

- більш висока якість пов'язана з більш низькими витратами;
- більш висока продуктивність праці дає більш високу якість;
- виробництво більш дрібних виробів дозволяє знизити витрати;
- всі робітники повинні думати: думаючий робітник - це продуктивний робочий;
- не можна допустити жодних втрат. Ця вимога має досягатися за рахунок гарантій, закладених в самій системі виробництва;
- в результаті автоматизації трудові витрати повинні бути скорочені, а виробничі дефекти - ліквідовані;
- висока якість гарантує на довгий термін довіру споживачів; - низька якість веде до зайвих витрат, а зайві витрати - це зло.

Успіхи Японії в області якості продукції пов'язані і з іншими важливими рисами японського управління:

- системою довічного найму;
- системою оплати праці на основі вислуги років та посадовій ієрархії,
- системою поставок сировини і напівфабрикатів "з коліс" і точно в термін (система "Канбан"),
- професійним безперервним внутрішнім навчанням тощо.

На основі подальшого розвитку системно-комплексного підходу до управління якістю був сформований і чисто європейський підхід, відповідно до якого політика в області якості розглядається як головний елемент системи управління підприємством, через який реалізуються його основні цілі.

3. Концепція управління якістю рекреаційних послуг.

Поєднання забезпечення, управління і поліпшення якості являє собою діяльність в системі якості. Загальне керівництво якістю (Quality Management) - аспект загальної функції управління, що визначає і здійснює політику у сфері якості. Включає в себе оперативне планування, розподіл ресурсів та інші систематичні дії в області якості, такі як планування якості, проведення робіт і оцінку результатів.

На базі загальної методології комплексного управління якістю в різних країнах з урахуванням їх національних і економічних умов у 1960 - 70-х рр.. були сформульовані специфічні організаційні підходи щодо управління якістю на рівні фірми. Найбільш відомими з них стали концепції:

- *TQM - всеосяжний менеджмент якості;*
- *СWQM (Companу - Wide Quality Management) - комплексне управління якістю в*

рамках фірми.

Концепція TQM заснована на побудові системи управління якістю, що охоплює всі сторони діяльності підприємства.

Концепція СWQM припускає участь в роботах щодо якості всього персоналу фірми - від президента до рядового робітника. Система - одна з найпоширеніших сьогодні наукових категорій. Загально визнаного розуміння терміна "Система" в даний час не існує. У самому загальному вигляді під системою прийнято розуміти цілісну, взаємозв'язану безліч об'єктів будь-якої природи.

Система – сукупність правил, закономірностей, які використовуються при вирішенні завдань над різними типами об'єктів. Управління, в найбільш загальній формі - це елемент, функція організаційних систем різної природи, забезпечує збереження їх певної структури, підтримання режиму діяльності, реалізацію їх програм і цілей.

Комплексне управління якістю є сучасною формою менеджменту – системи управління підприємствами рекреаційної сфери в умовах ринку, орієнтованою на досягнення комерційного успіху, за допомогою виробництва послуг необхідного рівня якості. Досвід процвітаючих фірм показує, який великий обсяг заходів потрібно для розвитку фірми і досягнення культури якості. Суть управління якістю зводиться до безперервного повторення циклу: "планування - дія – контроль результатів коригуючий вплив".

Це замкнений цикл будь-якої діяльності (цикл безперервної трансформації), придатний для застосування в різних процесах.

*Він відомий, як цикл **PDCА** (за початковими буквах англійських слів "Plan – do – check – action").*

Цикл Демінга можна описати так:

1. Планування (plan) - створення цілей і процесів, які необхідні для досягнення результатів, відповідних вимогам споживачів;
2. Здійснення (do) - впровадження систем менеджменту даного процесу, виконання необхідних дій;
3. Вивчення (перевірка) (check) - постійне вимірювання і контроль процесів та продукції, у відповідності з цілями і вимогами на певний товар;
4. Дія (act) - виконання дій щодо постійному поліпшенню показників процесів.

Цей цикл є універсальним і прийнятним практично до всіх процесів в організаціях. Проте різні підприємства і організації розробляють різноманітні підходи до постійного поліпшення процесів. Наприклад:

- виявлення, а також відбір проблем - визначення поточного і бажаного результату, виявлення невідповідності;
- аналіз проблем - виявлення причин і розподіл за важливістю;
- вироблення можливих рішень - документування переліку коригувальних дій;
- вибір реалізації рішення і його планування – розробка плану коригувальних дій, створення плану проведення та оцінки змін;
- реалізація рішень - виконання погоджених планів коригувальних дій;

- аналіз рішення – узгоджений аналіз результативності рішення, розгляд нової проблеми.

Не всі організації і компанії досягають бажаного результату в процесі вдосконалення. До числа причин відноситься відсутність інтегрованих систем менеджменту і статистичного мислення, яке призводить до створення та усвідомлення Циклу Демінга.

Стосовно до процесу поліпшення якості Е. Демінг запропонував *цикл якості (цикл Демінга)*:

- проектування - виробництво - перевірка, - збут - вивчення попиту, обслуговування, - замкнутий цикл діяльності:

а - цикл PDCA; б - цикл якості (цикл Демінга).

Варто підкреслити, що, зважаючи на значний внесок Волтера Шухарта в межах менеджментсько-управлінських дисциплін, цикл Демінга також ще називають «циклом Демінга-Шухарта».

Об'єктами управління якістю продукції чи послуг є всі елементи, що утворюють петлю якості. Під петлею якості відповідно до міжнародних стандартів ISO розуміють замкнутий у вигляді кільця - життєвий цикл продукції (послуг), що включає наступні основні етапи: маркетинг; проектування і розробку технічних вимог, розробку продукції; матеріально-технічне постачання; підготовку виробництва і розробку технології та виробничих процесів; виробництво; контроль, випробування і обстеження; упаковку і зберігання; реалізацію і розподіл продукцію; монтаж; експлуатацію; технічну допомогу та обслуговування; утилізація. Потрібно мати на увазі, що в практичній діяльності в цілях планування, контролю, аналізу ці етапи можуть розбивати на складові. Найбільш важливим тут є забезпечення цілісності процесів управління якістю на всіх етапах життєвого циклу продукції (послуги).

Схема управління якістю рекреаційних послуг зображена на (рис. 1).

Увесь цикл спрямований на постійне вдосконалення процесів надання рекреаційних послуг, закріплення досягнутих результатів на кожному новому витку за допомогою стандартизації характеристик, процедур, методів. Забезпечення якості супроводжується чергуванням стандартизації та переглядом стандартів (рис. 2).

Рис. 2. Процес удосконалення системи управління якістю

Це теж є процесом вдосконалення системи управління якістю. Тому за аналогією з циклом PDCA можна говорити про цикл SDCA, тобто "Стандартизація - дія – контроль результатів - коригуючий вплив".

На всіх етапах циклу SDCA повинен бути передбачений постійний контроль діяльності:

- на етапі стандартизації - треба запланувати перевірку;
- на стадії дії - керувати перевіркою;
- на стадії контролю - одержати інформацію за результатами перевірки;
- на стадії коригувальних впливів - проаналізувати ці результати і відрегулювати процес.

Контролери у цій роботі виступають у ролі консультантів.

Мета політики якості полягає в тому, щоб врахувати інтереси споживачів при розробці і виробництві необхідних послуг та постійно покращувати якість без додаткової витрати матеріальних, людських, фінансових ресурсів підприємства.

Система управління якістю обслуговування в процесі впровадження та вдосконалення входить в органічну взаємодію з іншими соціальними і виробничими системами рекреаційних підприємств і, перш за все, з такими, як управління розробкою рекреаційного продукту (маршрути, тури), плануванням виробництва, технологічною підготовкою, матеріальними і фінансовими ресурсами, якістю праці, підготовкою кадрів тощо.

В сукупності ці системи охоплюють всі сфери діяльності трудового колективу рекреаційного підприємства:

- виробничу,
- економічну, - соціальну, - технологічну.

При розробці системи управління якістю обслуговування в рекреаційному підприємстві має бути забезпечено органічна, планова взаємодія всіх її підсистем на всіх етапах функціонування. Основними з них є наступні підсистеми управління:

- планування туристських маршрутів, турів, вдосконалення програм обслуговування;
- економічні методи господарювання з метою підвищення якості обслуговування;
- технологічна і технічна підготовка матеріальної бази до обслуговування туристів;
- організація процесів надання послуг і виконання програм обслуговування;
- підготовка, підвищення кваліфікації та використання кадрів;
- якість праці виконавця;
- соціальний розвиток трудового колективу.

Досягнення ефективності системи управління якістю обслуговування на рекреаційних підприємствах не може бути забезпечене без використання різних форм конкретної участі і активного впливу обслуговуючого і керуючого персоналу на всебічне підвищення якості обслуговування клієнтів. Необхідно враховувати, що однією з конкретних заходів щодо всебічного підвищення якості наданих послуг є створення на підприємствах груп якості, як форми предметного участі працівників у вирішенні актуальних завдань. Найбільше поширення гуртків якості отримало в Японії. Перемога Японії в конкурентній боротьбі з США і країнами Західної Європи вимагає особливої уваги і вивчення її досвіду в області управління якістю. Раніше на рекреаційних підприємствах існували і діяли групи якості, які виконували такі функції:

- мали право вимагати від адміністрації і громадських організацій своєчасного розгляду всіх внесених пропозицій та визначення термінів реалізації запропонованих заходів;
- обґрунтування причин відхилення пропозицій;
- притягнення до відповідальності винних у зриві термінів їх розгляду та впровадження.

На сучасному етапі, необхідно відновити групи якості, активізувати їх роботу, зацікавити працівників підприємства в наданні якісних послуг. Групам якості повинні бути надані можливості проявляти повною мірою творчу активність, виробляти колективно вирішення завдань щодо підвищення якості обслуговування туристів і екскурсантів та інших клієнтів,

розвивати нові прогресивні види обслуговування, використовувати професійну майстерність членів груп, при реалізації пропозицій на конкретних робочих місцях.

Групи якості, по суті, є досить значущими елементами системи управління якістю обслуговування на рекреаційних підприємствах. Групи якості повинні обирати, два головних напрямки у своїй роботі. По-перше, це підвищення якісного рівня процесів обслуговування клієнтів, по-друге, поліпшення умов праці. Обидва ці напрямки взаємопов'язані один з одним і повинні успішно поєднуватися.

Для кожного рекреаційного підприємства зумовлене завданням при впровадженні системи якості обслуговування повинно стати, по-перше, забезпечення стабільного, довгострокового характеру і досягнення єдиних цілей підвищення якості всіх елементів і операцій процесу обслуговування клієнтів, якості роботи всього трудового колективу; друге, об'єднання цілого ряду взаємопов'язаних заходів щодо підтримки необхідного рівня якості реалізації програм туристських маршрутів, турів, екскурсій на всіх стадіях їх "життєвого циклу", або дії (дослідження, планування, розробка, організація експлуатації, обслуговування); по-третє, возз'єднання в єдиний, комплекс заходів самого різного характеру: організаційних, технічних, фінансово-економічних, правових, соціальнопсихологічних, виховних і т.д. Дуже важливо, щоб система якості охопила комплексом керуючих впливів чотири взаємопов'язані *категорії*:

- особистісні якості виконавця,
- якості праці виконавця,
- якість роботи колективу, - якість обслуговування.

Відповідно до першої прагматичної аксіоми Е. Демінга, будь-яку діяльність, сукупність видів діяльності, з що зустрічаються в роботі організації, можна розглядати як технологічний процес при виробництві продукції або надання послуг. Він також зазначав, що "організація - це мережа взаємопов'язаних процесів".

Власник процесу, який виділяє необхідні ресурси для ведення процесу:

- визначає цілі процесу, показники його якості, результативності та ефективності;
- контролює фінансові результати процесу;
- керівник процесу, який розподіляє ресурси, керує персоналом;
- учасник процесу (кожен на своєму робочому місці) виконує необхідні операції і

відповідає за отримані результати;

- аудитор процесу визначає результативність процесу та якість виробленого продукту; встановлює правильність розподілу ресурсів; дає оцінку процесу;
- характеризується одержуваням враженням гостя від певної сукупності дій персоналу.

Загальне враження гостя від наданої послуги складається з вражень від окремих етапів споживання послуги. Таким чином, встановлення етапів обслуговування, їх ідентифікація як окремих процесів, дуже важливі.

Процес проектування послуг в рекреаційній діяльності повинен починатися з виділення окремих етапів обслуговування, встановлення прийомів, дій персоналу, створення у них позитивного враження. На основі складеної заздалегідь технологічної схеми обслуговування можна вже на стадії проектування гарантувати якісне обслуговування, що відображає зв'язок між процесами. При цьому можуть бути заздалегідь виділені найбільш вразливі і найбільш важливі процеси з точки зору формування позитивного враження споживача, визначені необхідні дії персоналу, що спрямовані на якісне виконання цих процесів.

В Україні завжди було прийнято говорити про якість продукту і послуги, і при цьому не враховувати якість об'єкта, що його виробляє або так звану систему якості, яка забезпечувалася різними документами. У той час як за кордоном вже давно отримала розвиток ідея системного

підходу до забезпечення якості в Україні ця ідея довго не визнавалася, але сьогодні широкого поширення набуває системний підхід до управління якістю.

Перші ознаки процесного підходу виникають вже на самих ранніх стадіях розвитку організації, при виробленні місії і бачення. Якщо місія "вирізає" із усього неосяжного глобального ринку ту його частину, на яку націлюється дана організація, то в баченні вже проглядається процес, за допомогою якого організація має намір досягти бажаного стану в майбутньому. Структура цього процесу в значній мірі визначається тим, що керівники організації вважають своїми конкурентними перевагами.

У стандарті ISO 9000 версії 2000 р. "Система менеджменту якості - це система менеджменту, яка направляє і контролює організацію у відношенні якості". Якщо ж термін "система менеджменту якості" відноситься до якого-небудь конкретного виду послуг, то така система є засобом, що забезпечує високу якість послуг. Таку систему менеджменту якості називають "системою забезпечення якості", що є частиною (підсистемою) системи менеджменту якості, яку зазвичай демонструють замовникам, споживачам, аудиторам.

Досягнення високої якості - це результат роботи всього підприємства, яка повинна включати всі елементи діяльності. Звідси випливає, що така велика і важлива підсистема рекреаційного підприємства як система менеджменту якості переходить кордони інших систем цього підприємства, істотно впливають на якість (проекування, виробництво, постачання, сервіс та ін.).

На сучасному етапі систему менеджменту якості слід розглядати не як підсистему, а як всю систему внутрішньофірмового управління, функціонування якої націлене на критерії якості послуги, процесів і всієї різноманітної діяльності (система менеджменту якості повинна злитися і стати системою управління всім підприємством). Саме так будь-який підрозділ зможе досягти, підтримати і підвищувати ефективність своїх можливостей, задоволеність споживачів та інших зацікавлених сторін (працівників, постачальників, акціонерів та ін.).

4. Напрями організації діяльності у сфері надання рекреаційних послуг.

Вісім принципів управління якістю рекреаційного підприємства утворюють основу для стандартів на системи менеджменту якості виробництва рекреаційних послуг, входять у сімейство ISO 9000 версії 2000 р.:

1. *Орієнтація на споживача.* Рекреаційні підприємства залежать від своїх споживачів і тому повинні розуміти їхні поточні та майбутні потреби, виконувати їхні вимоги і прагнути перевершити їх очікування.

2. *Лідерство керівника.* Керівники встановлюють єдність мети та напрямів діяльності рекреаційних підприємств. Їм слід створити та підтримувати внутрішнє середовище, в якому працівники можуть бути повністю залучені до вирішення завдань рекреаційного підприємства.

3. *Залучення працівників.* Працівники на всіх рівнях становлять основу ЖКГ і їхнє повне залучення дає змогу з вигодою використовувати рекреаційними підприємствами їх здібності.

4. *Процесний підхід.* Бажаного результату досягають ефективніше, коли діяльністю та відповідними ресурсами управляють як процесом.

5. *Системний підхід до менеджменту.* Виявлення, розуміння і менеджмент взаємозв'язаних процесів, що вносять внесок в результативність і ефективність рекреаційних підприємств при досягненні її розвитку.

6. *Постійне поліпшення.* Постійне поліпшення діяльності в цілому слід розглядати як її незмінну мету.

7. *Прийняття рішень на підставі фактів.* Ефективні рішення ґрунтуються на аналізі даних та інформації.

8. *Взаємовигідні стосунки з постачальниками.* Рекреаційні підприємства і його постачальники мають взаємозалежні і взаємовигідні стосунки, що підвищують здатність обох сторін створювати цінності.

Для створення системи менеджменту якості рекреаційних підприємств вимагається стратегічне рішення вищого керівництва організації. На проектування і впровадження системи менеджменту якості рекреаційних підприємств впливають мінливі запити, застосовувані процеси, розмір і структура рекреаційних підприємств.

Для впровадження системи менеджменту якості рекреаційних послуг необхідне проведення самооцінки стану функціонування рекреаційних підприємств в області якості.

При формуванні системи управління якістю на рекреаційному підприємстві необхідно враховувати ряд принципів:

- для забезпечення високої якості технічного обслуговування рекреаційне підприємство має розробляти спеціальні стандарти або правила обслуговування, які передбачають систематичне навчання і тренування для зайнятого в обслуговуванні персоналу, що забезпечують ідентичний рівень обслуговування на всіх рівнях обслуговування і є безумовними для виконання.

- диференціація рекреаційної послуги залежить від розуміння потреб споживача і спроби задовольнити їх за допомогою індивідуального підходу та з максимальною ретельністю.

- головним завданням забезпечення якості послуги є задоволення або перевищення очікувань споживачів.

- оцінка якості послуг повинна ґрунтуватися на критеріях, що використовуються споживачами для цих цілей.

- рекреаційне підприємство, яке надає послуги, повинно постійно виправдовувати очікування, ніж намагатися передбачити постійно зростаючі очікування, так як в останньому випадку необхідно буде підняти рівень очікувань до такої висоти, що його важко буде досягти, а потім утримати на належній висоті.

- операційний менеджмент повинен поділяти кожну послугу на ряд послідовних дій, де кожен вносить свій внесок у складові частини процесу задоволення покупців.

- споживачі судять про якість за вихідними даними.

- завдання рекреаційного підприємства, що надає послугу, полягає в тому, щоб ідентифікувати й зменшити розбіжності, виявлені і класифіковані як значні перешкоди до надання якісної послуги.

- відповідність, яка проявляється в наданні однієї і тієї ж залежної послуги одному й тому ж споживачеві та іншим споживачам.

- для рекреаційного підприємства, що надає послугу, необхідно створити свою культуру на рівні компанії в цілому для заохочення своїх службовців до надання якісної послуги під час особистого спілкування персоналу із споживачами.

- якість послуги сприяє набуттю "відданих" споживачів з метою забезпечення контактів і зростання доходів прибутковості рекреаційного підприємства.

- потрібно використовувати всі можливі канали зв'язку, щоб забезпечити споживачеві оперативний контакт зі службою сервісу.

- самою основною і важливою формою контролю для рекреаційного підприємства, яка зосереджує всі свої зусилля на споживачі, є облік прихильності і задоволеності споживача.

Розробка та впровадження системи управління якістю на конкретному підприємстві повинна залежити від її власних потреб, специфічних цілей, наданих послуг, процесів і сформованої практики роботи. Модель управління якістю, представлена на рис. 3, не має на меті

відобразити процеси в деталях. Разом з тим, всі вимоги до системи управління якістю щодо досягнення відповідності рекреаційні послуги можуть бути розміщені в середині цієї моделі. Модель являє процеси системи управління якістю та взаємозв'язок між ними. Справжня модель управління якістю застосовується до діяльності рекреаційного підприємства, являючи собою кругообіг, що включає в себе систему цінностей підприємства, потреби споживачів, процеси системи управління якістю, аж до досягнення задоволеності споживача.

Вимоги до систем менеджменту якості підприємств та організацій встановлені в стандартах ISO 9000:2000, прийнятих міжнародною організацією щодо стандартизації (англ. International Standard Organization - ISO) в березні 1987 р. і оновлених у 2000 р.

Стандарти серії ISO 9000:2000 відображають фундаментальну зміну підходів до менеджменту якості. Ці стандарти були розроблені для того, щоб допомогти організаціям усіх видів і розмірів впровадити і забезпечити функціонування ефективних систем менеджменту якості. Система менеджменту якості складається з організаційно самостійних, але взаємопов'язаних елементів.

У кожен сучасну систему менеджменту якості повинні бути обов'язково включені наступні елементи стандартів ISO серії 9000, що забезпечують її ефективність:

Відповідальність керівництва. Цей елемент має на увазі не лише юридичну відповідальність, передбачає відшкодування заподіяної шкоди, але, перш за все, це прийняті на себе керівництвом рекреаційного підприємства зобов'язання в галузі забезпечення якості. Неякісна робота керівництва тягне за собою незадовільну якість роботи інших працівників.

Основи систем менеджменту якості. Даний елемент включає в себе фундаментальні положення ефективного менеджменту якості:

- система якості взаємопов'язана з усіма видами діяльності рекреаційного підприємства і її дія поширюється на всі етапи життєвого циклу послуг і процеси від первісного виявлення потреб ринку до кінцевого задоволення встановленим вимогам;
- керівники рекреаційних підприємств повинні ініціювати, розробляти, впроваджувати та підтримувати в робочому стані систему якості;
- в рамках загальної організаційної структури рекреаційного підприємства чітко встановлюються функції, що відносяться до системи якості;
- керівництво рекреаційного підприємства виділяє всі ресурси, необхідні для проведення політики у сфері якості та досягнення поставлених цілей;
- всі види діяльності, що виконуються в системі менеджменту якості, документуються у формі робочих процедур;
- система менеджменту якості включає документовані процедури управління функціональними, технічними і фізичними характеристиками послуг;
- всі елементи, вимоги та положення, встановлені системою якості, повинні бути належним чином документовані;
- всі елементи системи якості повинні бути предметом регулярного внутрішнього аудиту якості;
- система якості повинна піддаватися регулярному аналізу та оцінюванню з боку керівництва рекреаційного підприємства;

- система якості повинна сприяти безперервному поліпшенню якості.

Якість у рамках маркетингу. Маркетингова діяльність рекреаційного підприємства повинна бути спрямована на визначення рівня якості послуг, що задовольняє поточним і перспективним вимогам споживачів.

Якість при проектуванні і розробці послуг. Даний елемент полягає у встановленні та стандартизації всіх етапів проектування та розробки послуг; у призначенні посадових осіб, відповідальних за їх належне виконання; у виділенні відповідних ресурсів; в організації ефективної взаємодії учасників роботи і, нарешті, в оцінці проекту на всіх етапах його створення.

Якість закупівель. Цей елемент системи якості повинен забезпечити безперервність і стабільність виробничого процесу придбанням, доставкою та використанням матеріальних ресурсів, необхідних основному і допоміжному виробництву і відповідають по кількості і якості встановленим вимогам, що гарантує виконання всіх умов контракту.

Якість процесів. Щоб забезпечити якість процесів стандарт ISO 9004-1 виділяє такі основні завдання:

- планування процесів;
- перевірка можливості технологічних процесів;
- контроль і регулювання характеристик якості допоміжних матеріалів; - транспортування послуг.

Управління процесами. Даний розділ ефективної системи якості пов'язаний з плануванням, контролем, регулюванням та оцінюванням процесів виробництва, монтажу та технічного обслуговування послуг.

Перевірка послуг. Основні напрямки перевірки послуг це: вхідний контроль і випробування покупних матеріалів та комплектуючих виробів; контроль і випробування послуг в процесі виробництва; контроль і випробування готових послуг.

Управління контрольно-вимірювальним та випробувальним обладнанням. Ефективність даного елемента системи менеджменту якості заснована на постійному управлінні всіма засобами вимірювань, використовуваними при виробництві, монтажі й обслуговуванні послуг.

Управління невідповідними послугами. Полягає в захисті споживачів від ненавмисного отримання послуг, що не відповідають встановленим вимогам, і запобіганні надлишкових витрат через брак (виявлення невідповідних послуг; обстеження невідповідних послуг; попередження повторного виникнення дефекту).

Коригувальні та запобіжні дії. Коригувальна дія - це дія, яку виконують для усунення причин вже існуючого дефекту або небажаної ситуації і для запобігання їх повторного виникнення. Запобіжна дія – це дія, яку виконують для усунення причин ще не виявленого, але передбачуваного дефекту або небажаної ситуації. Коригувальні та попереджувальні дії спрямовані на постійне підтримання та покращення всіх об'єктів системи менеджменту якості.

Післявиробнича діяльність. Даний елемент системи якості включає в себе зберігання, постачання, монтаж, післяпродажне обслуговування, спостереження за експлуатацією продукції і послуг у споживачів.

Безпека продукції (послуг). Цей елемент системи якості передбачає відсутність неприпустимого ризику, пов'язаного з можливістю нанесення послугами збитку. Безпека послуг повинна забезпечуватися, починаючи з її розробки.

Наразі безпека послуг диктується нормами безпеки і законодавством, а контролюється шляхом проведення її сертифікації. Конкретний механізм управління якістю продукції на підприємствах реалізується у формі так званих функцій управління, найважливіші з яких: прогнозування і планування підвищення якості продукції; контроль і облік виконання програм підвищення якості; аналіз та оцінка діяльності підприємства та його підрозділів по питаннях якості; розробка і постановка нової послуги на виробництво; технологічна підготовка

виробництва; матеріально-технічне постачання виробництва; стимулювання тощо. Через реалізацію функцій управління в системі управління якістю встановлюється зв'язок між технічними, соціальними, організаційними і правовими заходами.

У системах якості виділяються наступні компоненти, які підлягають постійному контролю: планування процесу управління якістю; розподіл відповідальності за надані послуги; затвердження нормативно-технічних документів (специфікацією); оцінка та облік ступеня задоволення споживача. Споживач займає центральне місце серед трьох ключових аспектів системи якості. Задоволеність споживача може бути досягнута тільки при наявності гармонії у взаємодії відповідальності керівництва, персоналу і матеріальних ресурсів, а також структури системи якості.

Отже, планування процесу управління якістю рекреаційної послуги передбачає три таких *етапи* за напрямками:

- аналіз процесу надання рекреаційної послуги, для визначення відповідності ключових видів діяльності (розміщення, харчування, транспорт);
- аналіз ключових видів діяльності процесу надання рекреаційних послуг, які необхідно контролювати для своєчасної корекції виробництва послуг;
- відбір операцій, які відносяться до ключових і необхідним для керівництва процесом, що забезпечує відповідність кожної характеристики, встановленим для неї значенням.

ТЕМИ ТА ПЛАНИ ПРАКТИЧНИХ ЗАНЯТЬ

ТЕМА 1. РЕКРЕАЦІЯ ЯК СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНЕ ЯВИЩЕ

ПЛАН

1. Актуальність вивчення дисципліни.
2. Об'єкт, предмет і задачі навчальної дисципліни.
3. Рекреація як система уявлень про діяльність людей у вільний час.
4. Соціально-економічна сутність рекреації, її основні функції.

ТЕМА 2. РЕКРЕАЦІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ І РЕКРЕАЦІЙНО-ТУРИСТСЬКЕ ОБСЛУГОВУВАННЯ

ПЛАН

1. Сутність поняття «рекреаційна діяльність».
2. Основні форми рекреаційної діяльності.
3. Категорії «міжнародний турист» і «внутрішній турист»: спільне та відмінне.
4. Класифікація рекреаційної діяльності.
5. Сутність поняття «рекреаційно-туристське обслуговування».
6. Основні поняття, пов'язані з рекреаційно-туристським обслуговуванням.
7. Особливості надання рекреаційно-туристських послуг.

ТЕМА 3. РЕКРЕАЦІЙНІ ПОТРЕБИ: ФАКТОРИ ФОРМУВАННЯ, РІВНІ, ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК

ПЛАН

1. Сутність рекреаційних потреб, їх диференціація і взаємодія.

2. Чинники формування рекреаційних потреб.
3. Методи дослідження рекреаційних потреб.
4. Сутність і характеристика рекреаційного попиту.

ТЕМА 4. РЕКРЕАЦІЙНО-РЕСУРСНИЙ ПОТЕНЦІАЛ: ПОНЯТТЯ, СКЛАД, СТРУКТУРА

ПЛАН

1. Рекреаційні ресурси – основа формування рекреаційно-ресурсного потенціалу.
2. Класифікація і склад рекреаційних ресурсів.
3. Оцінка рекреаційних ресурсів.
4. Визначення поняття «інфраструктурні рекреаційні ресурси».
5. Склад та формування рекреаційної інфраструктури.
6. Аналіз інфраструктури рекреаційних ресурсів у світі й в Україні.

ТЕМА 5. ТЕРИТОРІАЛЬНА РЕКРЕАЦІЙНА СИСТЕМА

ПЛАН

1. Поняття територіальної рекреаційної системи, її потенціал.
2. Підсистеми територіальної рекреаційної системи.
3. Властивості територіальної рекреаційної системи.
4. Ієрархічність територіальної рекреаційної системи.
5. Стійкість територіальної рекреаційної системи.
6. Типологія територіальних рекреаційних систем.

ТЕМА 6. НАУКОВІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ РЕКРЕАЦІЙНИХ КОМПЛЕКСІВ

ПЛАН

1. Поняття територіального рекреаційного комплексу, його потенціал.
2. Наукові категорії розвитку й розміщення рекреації та туризму. Етапи та стадії формування територіальних рекреаційних комплексів.
3. Життєвий цикл рекреаційно-туристичної послуги і цикл розвитку рекреаційних функцій території.
4. Типологія рекреаційних занять територіальних рекреаційних комплексів.
5. Цикли рекреаційної діяльності територіальних рекреаційних комплексів

ТЕМА 7. РЕКРЕАЦІЙНЕ ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ Й ОХОРОНА ПРИРОДИ

ПЛАН

1. Сутність і функціональна модель рекреаційного природокористування.
2. Функціональна модель рекреаційного природокористування.
3. Характеристика функцій рекреаційного природокористування.

4. Охорона природи як одна з функцій рекреаційного природокористування. Рекреаційний вплив на природні комплекси. Інструменти охорони природи в системі природокористування.

5. Рекреаційна дигресія. Поняття рекреаційної дигресії. Визначення стадій рекреаційної дигресії. Інструментами регулювання чисельності відпочиваючих. Рекреаційне зонування території.

6. Рекреаційне навантаження. Поняття рекреаційного навантаження та рекреаційна ємність території. Методичні підходи до визначення навантажень на рекреаційні території.

7. Платне природокористування як інструмент охорони природи в системі рекреаційного природокористування.

8. Основні напрями природоохоронної діяльності в процесі рекреаційного використання ресурсів на сучасному етапі.

ТЕМА 8. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ РЕКРЕАЦІЙНОГО РАЙОНУВАННЯ

ПЛАН

1. Основні принципи й головні аспекти рекреаційного районування.
2. Умови й фактори рекреаційного районоутворення.
3. Визначення рекреаційного району.
4. Таксономічні одиниці районування.
5. Рекреаційне районування світу.
6. Загальна характеристика обсягів і тенденцій світового рекреаційного процесу.
7. Планувальна організація рекреаційного регіону.

ТЕМА 9. ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ У СФЕРІ РЕКРЕАЦІЙНИХ ПОСЛУГ

ПЛАН

1. Державне та регіональне регулювання рекреаційної сфери.
2. Правове забезпечення діяльності у сфері рекреаційних послуг.
3. Застосування нормативно-правової бази з метою організації якісних рекреаційних послуг.

ТЕМА 10. ЄВРОПА – ПРОВІДНИЙ РЕКРЕАЦІЙНИЙ РЕГІОН СВІТУ

ПЛАН

1. Особливості розвитку туристичної сфери в Європі.
2. Характеристика статистичної інформації щодо розвитку туристичної сфери в Європі.
3. Основні туристські об'єкти Європи.
4. Тенденції розвитку туристичної сфери Європи.
5. Найбільш популярні види туризму в Європі.

ТЕМА 11. РЕКРЕАЦІЙНІ КОМПЛЕКСИ АФРИКИ

ПЛАН

1. Рекреаційні ресурси та характер рекреаційної спеціалізації Африки.
2. Потужність, географія, структура й динаміка рекреаційних потоків Африки.
3. Основні рекреаційні центри Африки.

ТЕМА 12. РЕКРЕАЦІЙНІ КОМПЛЕКСИ І ЦЕНТРИ ТУРИЗМУ В АЗІЇ, АВСТРАЛІЇ, ОКЕАНІЇ ТА НА БЛИЗЬКОМУ СХОДІ

ПЛАН

1. Рекреаційні ресурси. Характер рекреаційної спеціалізації Азії, Австралії, Океанії та на Близькому Сході.
2. Потужність, географія, структура й динаміка рекреаційних потоків Азії, Австралії, Океанії та на Близькому Сході.
3. Основні рекреаційні центри Азії, Австралії, Океанії та на Близькому Сході.

ТЕМА 13. РОЗВИТОК РЕКРЕАЦІЙНИХ КОМПЛЕКСІВ АМЕРИКАНСЬКОГО РЕГІОНУ

ПЛАН

1. Рекреаційні ресурси Американського регіону. Характер рекреаційної спеціалізації.
2. Потужність, географія, структура й динаміка рекреаційних потоків Американського регіону.
3. Основні рекреаційні центри Американського регіону.

ТЕМА 14. РЕКРЕАЦІЙНЕ РАЙОНУВАННЯ УКРАЇНИ

ПЛАН

1. Варіанти рекреаційного районування. Характеристика рекреаційних районів України.
2. Регіональні проблеми розвитку рекреаційного комплексу України.

ТЕМА 15. ПРОЄКТУВАННЯ ЯКОСТІ У СФЕРІ РЕКРЕАЦІЙНИХ ПОСЛУГ

ПЛАН

1. Поняття якості рекреаційних послуг.
2. Принципи управління якістю рекреаційних послуг.
3. Концепція управління якістю рекреаційних послуг.
4. Різновиди рекреаційних послуг.
5. Напрями організації діяльності у сфері надання рекреаційних послуг.

КОНТРОЛЬНІ ПИТАННЯ

1. Оцініть комплекс факторів, які впливають на розвиток рекреаційної діяльності.
2. Оцініть основні функції рекреації.
3. Визначте класифікаційні ознаки рекреаційної діяльності. Що у них спільного, і чим вони відрізняються від класифікаційних ознак туризму.
4. Визначте особливості надання рекреаційно-туристських послуг.
5. Виокремте головні фактори, що впливають на формування рекреаційних потреб.
6. Визначте співвідношення і взаємозалежність індивідуальних, групових і суспільних рекреаційних потреб.
7. Визначте методи, які використовуються для дослідження рекреаційних потреб.
8. Визначте закони, якими регулюється рекреаційний попит.
9. Виокремте підходи та відповідні визначення поняття рекреаційно-ресурсний потенціал.
10. Проаналізуйте співвідношення понять «рекреаційні ресурси» та «умови рекреаційної діяльності».
11. Визначить різновиди класифікацій рекреаційних ресурсів. На які групи поділяються рекреаційні ресурси в кожній із них?
12. Визначить, з яких позицій проводиться оцінка рекреаційних ресурсів. Наведіть приклади суб'єктів і відповідних їм об'єктів оцінювання.
13. Визначить головні типи оцінки рекреаційних ресурсів. Коротко їх охарактеризуйте.
14. Визначить, що називають природними рекреаційними ресурсами, накресліть схему класифікації природних рекреаційних ресурсів.
15. Визначить складники біологічних рекреаційних ресурсів.
16. Визначить категорії об'єктів природно-заповідного фонду, які можна використати з метою організації рекреаційної діяльності.
17. Визначить складники історико-культурних рекреаційних ресурсів і накресліть схему їхньої класифікації.
18. У чому полягає сутність поняття «рекреаційна дигресія», якими є її стадії?
19. Визначить складники ТРС і ТРК, поясніть, як вони співвідносяться.
20. Визначить ТРС відповідно до функцій рекреаційної діяльності. Коротко їх охарактеризуйте.
21. Визначить цикл рекреаційної діяльності. Яке практичне значення має визначення і дотримання циклів рекреаційної діяльності.
22. Визначте тенденції, притаманні сучасному етапу розвитку рекреаційної діяльності.
23. Проаналізуйте співвідношення понять «тривалість» і «територіальний характер» рекреаційної діяльності.
24. Визначить поняття «туризм» з економічного, статистичного, правового, соціального поглядів.
25. Чим різняться умови і фактори рекреаційного районування.
26. Проаналізуйте відмінності між умовами й факторами рекреаційного районування.
27. Визначить головні ознаки рекреаційних районів.
28. Які підприємства, заклади й організації належать до соціально-економічних рекреаційних ресурсів.
29. Визначить зміст поняття «рекреаційне навантаження». Проаналізуйте методи, за допомогою яких воно вимірюється.
30. Проаналізуйте економічні інструменти охорони природи.

31. Визначить головні бальнеологічні групи мінеральних вод і бальнеологічні курорти України та світу, де вони використовуються.
32. Визначить, на яких курортах України та світу використовуються природні лікувальні грязі.
33. Проаналізуйте роль водних рекреаційних ресурсів в організації рекреаційної діяльності. Які водні рекреаційні ресурси є в Україні та світі.
34. Визначить структуру та склад об'єктів ПЗФ України. Які різновиди рекреаційного використання можна здійснювати на територіях і об'єктах ПЗФ України.
35. Охарактеризуйте розповсюдження історико-культурних ресурсів по території України. Назвіть великі історико-культурні туристські центри світу.
36. Назвіть фактори, які найбільше впливають на розвиток рекреаційних комплексів у регіоні Європи.
37. Оцініть природні рекреаційні ресурси Європи.
38. Оцініть історико-культурні рекреаційні ресурси Європи.
39. Якою є спеціалізація рекреаційного господарства Західної Європи.
40. Проаналізуйте розвиток рекреаційних комплексів у субрегіонах Європи.
41. Назвіть фактори, які найбільше впливають на розвиток рекреаційних комплексів у регіоні Північної Америки.
42. Охарактеризуйте природні рекреаційні ресурси Америки.
43. Дати оцінку історико-культурних рекреаційних ресурсів Америки.
44. Проаналізуйте розвиток рекреаційних комплексів в субрегіонах Америки.
45. Якою є спеціалізація рекреаційного господарства Карибської Америки.
46. Назвіть фактори, які уповільнюють розвиток рекреаційних комплексів Африки.
47. Коротко охарактеризуйте розвиток рекреаційних комплексів субрегіонів Африки.
48. Оцініть природні рекреаційні ресурси Африки.
49. Оцініть історико-культурні рекреаційні ресурси Африки.
50. Проаналізуйте розвиток рекреаційних комплексів у субрегіонах Африки.
51. Якою є спеціалізація рекреаційного господарства Австралазійського субрегіону?
52. Оцініть рекреаційні ресурси Азії.
53. Оцініть рекреаційні ресурси Австралії та Океанії.
54. Коротко охарактеризуйте розвиток рекреаційних комплексів субрегіонів Азійсько-Тихоокеанського регіону.
55. Оцініть рекреаційні ресурси Близького Сходу.
56. Охарактеризуйте варіанти класифікації туристських територій України.
57. Сформулюйте практичні й наукові підстави виокремлення рекреаційнотуристських територій.
58. Проаналізуйте головні проблеми розвитку рекреаційного комплексу України.
59. Визначить тенденції розвитку туризму в регіонах України.
60. Виокремте заходи, що є необхідними для забезпечення подальшого розвитку регіональних рекреаційних комплексів України.

ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ СЛОВНИК

Авіанаром – літак, спеціально обладнаний для перевезення пасажирів і автотранспорту (мікроавтобусів, автомобілів, мотоциклів тощо).

Авіатариф – вартість перевезення одного пасажера літаком на певну відстань. У міжнародних авіаційних перевезеннях розрізняють індивідуальні та групові, звичайні та спеціальні

Автомобільна асистенція – страховий поліс про відповідальність за життя та здоров'я автоіуристів та інших осіб на території іншої країни.

Автостоп – різновид неорганізованого туризму з використанням в якості засобів пересування попутних автомобілів безкоштовно або за невелику плату.

Агломерація рекреаційна – взаємообумовлене поєднання населених пунктів, що розвиваються на певній території на основі спільності використання рекреаційних ресурсів та інфраструктури, об'єднаних між собою багатосторонніми зв'язками в територіальногосподарську систему.

Аквізитор – співробітник або агент транспортних чи страхових підприємств і закладів, який відповідає за аквізицію іноземних туристів, нових вантажів чи страхувань.

Аквізиція – залучення іноземних туристів, нових вантажів, страхувань до країни.

Активний туризм — приїзд іноземних туристів, які, оплачуючи товари і послуги, забезпечують надходження валюти в бюджет країни, що приймає, й активізують її платіжний баланс.

Альпінізм – вид спорту, високігірний туризм, схождення на важкодоступні гірські вершини, льодовики тощо.

Американський план– готельний тариф, що складається з вартості розміщення та триразового харчування.

Англійський сніданок– повний сніданок, до якого входять фруктовий сік, вівсяна каша, яєшня з шинкою, грінки, масло, джем і кава або чай.

Балунінг– катання туристів на повітряних кулях (теплових аеростатах, теплових повітряних кулях), прогулянка, подорож на них.

Бальнеологія – науковий напрям, що вивчає мінеральні води та їх лікувальні властивості.

Безпосадочний рейс – рейс, при якому літак не робить проміжних посадок впродовж всього шляху слідування від пункту вильоту до пункту призначення.

Берегове обслуговування – сукупність послуг, що надаються учасникам круїзу в портах стоянки (екскурсії, харчування, відвідування театрів тощо).

Блок-чартер– чартер, що обумовлює оренду певної частини транспортного засобу на один або декілька регулярних рейсів.

Ботель – рекреаційне підприємство, призначене для цілорічного функціонування, на зразок турбази на березі річки або іншої водойми.

Ботокемпінг – рекреаційне підприємство сезонного типу зі спорудами та засобами для технічного обслуговування плавзасобів. Знаходиться на березі річки або іншої водойми і розміщується в проміжних пунктах лінійних водних туристських маршрутів.

Бронювання – попереднє закріплення за певним туристом (пасажиром) або групою туристів (пасажирів) місць у готелях або транспортних засобах, квитків у культурно-видовищні заклади та ін. на конкретні дати.

Бюро обслуговування – бюро при готелі, що здійснює обмін ваучерів на турдокументи, валютно-фінансові операції, пов'язані з перебуванням іноземного туриста в країні, забезпеченням його транспортом і квитками для відвідування культурно-видовищних закладів, організацією медичної допомоги тощо.

Віза – спеціальний дозвіл відповідних органів іноземного уряду на в'їзд, виїзд, проживання або проїзд через територію даної держави.

Гід-перекладач – екскурсовод, провідник туристської групи, який вільно володіє мовою країни перебування.

Гідропарк – впорядкована територія (організований простір), характеризується перевагою водойм як найважливіших об'єктів організації літнього відпочинку.

Гірськолижна станція – рекреаційне підприємство (низова РС), до складу якого входять житловий комплекс, механічні підіймачі, лижні траси, автомобільні стоянки тощо.

Група туристська додаткова – туристська група понад протокол або угоду, що визначають кількість прийнятих груп протягом туристського року.

Дайвінг – вид туризму та відпочинку, підводне плавання з аквалангом (Червоне та Карибське моря, Середземне море в районі о Мальти, Мальдівські, Коморські острови в Індійському океані, Великий Бар'єрний Риф біля узбережжя Австралії в Тихому океані).

Державні природні парки – складова частина державного природнозаповідного фонду; території, призначені для науково-пізнавального, спортивно-оздоровчого туризму та відпочинку; розташовуються на відстані від великих міст і мають власний режим природокористування.

Дестинація країни, регіони, міста та інші території – це їх привабливість для туристів, яка передбачає наявність головних місць локалізації туристичної діяльності, потоків туристів та їх витрат; це місця максимальної концентрації визначних туристичних пам'яток, засобів розміщення, харчування, розваг, інших послуг та економічного, соціального і фізичного впливу туризму.

Джампінг – стрибки сторч головою у прірву з прив'язаним до ніг еластичним тросом. Набув поширення в гірських місцинах США, Мексики, Аргентини.

Е-туризм – різновид туризму, що не передбачає здійснення туристських поїздок за межі постійного проживання туриста, а активне ним використання новітніх технологій для задоволення власних рекреаційних потреб. Е-т. набув значного поширення у 2019–2020 рр., зважаючи на обмеження туристських подорожей (внутрішньодержавних і закордонних) через значне поширення вірусних та інфекційних захворювань у всьому світі (зокрема, COVID-19).

Екзотичність території – ступінь контрастності місця відпочинку і місця постійного проживання.

Екологічна місткість регіону – кількісно виражена здатність природного або природногосподарського комплексу підтримувати необхідну соціально-екологічну рівновагу на певній території. Е.м.р. можна уявити у вигляді граничної можливості природного середовища даного регіону.

Екскурсант – тимчасовий відвідувач, що перебуває в країні відвідування менше 24 год.

Залізничний круїз – залізнична туристська поїздка за круговим маршрутом з використанням потягу не тільки для пересування, але й для надання туристам розміщення, харчування, додаткових послуг та ін. з зупинками за маршрутом для проведення екскурсій.

Звичне середовище – цей термін вживається з метою виключення з обсягу поняття "міжнародний відвідувач" осіб, які подорожують щодня (щотижня) між своїм домом і місцем роботи (навчання), розміщеним за кордоном. Вони не залишають звичного середовища і не вважаються туристами.

Інвестиції в туризм – це розміщення капіталу інвесторів у туристичному бізнесі з метою одержання прибутку. Оскільки капітал є одним із головних факторів виробництва, можливості туризму виробляти продукти прямо залежать від обсягу капіталу, який інвестується.

Індустрія гостинності – представляє сферу підприємництва, що складається з таких видів обслуговування, які спираються на принципи гостинності, зокрема щедрість, дружність по відношенню до гостей, релігійна, расова, мовна толерантність тощо.

Індустрія туризму — це система взаємопов'язаних сфер діяльності, до яких відноситься проживання в готелях визначеної категорії та харчування, транспортне та екскурсійне обслуговування, надання страхових послуг та послуг туристичних агенцій.

Інклюзив-тур – групова туристична подорож за заздалегідь визначеним маршрутом та попередньо оплаченими транспортними та деякими іншими послугами.

Інформаційні туристичні ресурси — сукупність форм і видів інформації про конкретну територію чи об'єкти, про історію території, про культуру, природу і населення, отримана туристами безпосередньо під час подорожі, у процесі підготовки до неї чи після подорожі, а також інформація про розташовані на туристичному маршруті матеріальні об'єкти, які володіють історичною, художньою, науковою чи пізнавальною цінністю; відомості про топоніміку міст, сіл, селищ, природних урочищ, пов'язані з ними легенди і міфи, а також присвячені їм літературні твори, наукові праці, путівники, карти, художні альбоми, фотографії, аудіо- чи відеопродукти, і про тих, хто володіє необхідною інформацією та вміє передати цю інформацію в цікавій для туристів формі.

Кааба – мусульманська святиня – мечеть у місті Мекка (Саудівська Аравія), в стіну якої вмуровано "чорний камінь", що нібито впав з неба; з давніх часів К. – місце паломництва мусульман.

Капсульний готель – вид засобу розміщення, що виник і набув значного поширення в Японії; відзначається невеликими розмірами й незначним обсягом супровідних туристичних послуг.

Каньйонінг – спортивне проходження водоспадів і каньйонів з використанням спелеологічного спорядження та техніки. К. останніми роками набув поширення у Франції, Іспанії.

Караван – (за технічного підходу) обладнаний під житло самохідний транспортний засіб або фургон, що причіплюється до автомобіля.

Караванінг – вид автотуризму, при якому в ролі засобів розміщення використовують караван.

Картель – об'єднання одногалузевих виробничо і комерційно незалежних підприємств, які здійснюють координацію продажів, поділ ринків збуту, шляхом створення спільного збутового органу.

Кемпінг – літній, технічно обладнаний табір для автотуристів (наявність зв'язку, водопроводу, можливість технічного огляду автомобілів).

Кластер – це галузеве, територіальне добровільне об'єднання підприємницьких структур, які тісно співпрацюють із науковими (освітніми) установами, громадськими організаціями та органами місцевої влади з метою підвищення конкурентноздатності власної продукції і сприяння економічному розвитку регіону.

Кліматичний сезон – відрізок часу, що виділяється на основі кількісних та якісних характеристик складових певних природних компонентів (клімату, гідрографічної мережі та ін.).

Кліринг – система розрахунків за послуги, що базується на обліку взаємних вимог сторін, які беруть участь у розрахунках.

Конгресний туризм – невпинно зростаючий сегмент туристичного ринку, орієнтований на проведення і обслуговування конгресів, симпозіумів, з'їздів, конференцій, зібрань.

Консорціум – тимчасові об'єднання промислового і банківського капіталу з метою реалізації спільних проектів.

Концерн – об'єднання підприємств промисловості, транспорту, торгівлі та банківської сфери (статутне об'єднання) на основі повної фінансової залежності від одного або групи підприємств. Можлива юридична та господарська самостійність під контролем домінуючого підприємства.

Круїз – морська або річкова туристська подорож, як правило, по замкненому колу на одному теплоході за встановленим маршрутом із зупинками в місцях, що викликають певний інтерес у туристів або у відправних пунктах екскурсій.

Культурні комплекси – поєднання об'єктів матеріальної та духовної культури (штучні споруди, що несуть у собі певний стиль, смаки людей, і самі люди з їх звичаями, костюмами, мовою). Частиною К. к. є й природа.

Курортна зона – територія зі сприятливими для відпочинку та лікування кліматичними умовами та високою естетичною привабливістю пейзажу (морські, озерні, річкові узбережжя, бальнеологічні комплекси на базі термальних і мінеральних джерел).

Курортний збір – податок, що встановлюється місцевою владою курортів і збирається з усіх відвідувачів, які прибувають на ці курорти та користуються будь-якими засобами розміщення.

Лотель – рекреаційне підприємство, призначене для занять кінним туризмом та спортом. Організовується на діючих турбазах (турбазах-готелях), де створюються пункти прокату .

Митна декларація – письмова або усна заява з боку туристів митним органам при перетинанні кордонів, що містить дані про речі та предмети, які провозять туристи.

Міжнародний відвідувач – будь-яка особа, яка подорожує в країну, що не є країною її звичного місця проживання, і перебуває поза межами свого звичного середовища протягом терміну, що не перевищує 12 місяців, головною метою поїздки при цьому не є заняття оплачуваною діяльністю з джерел у відвідуваній країні.

Міжнародний подорожуючий – будь-яка особа, яка подорожує за межами країни свого місця проживання, незалежно від мети подорожі та засобів транспорту, що використовуються, навіть якщо ця подорож здійснюється пішки.

Міжнародний (світовий) туризм – це реалізація комплексу туристичних послуг на території країни, в яких їх споживач є іноземним громадянином, причому отримання зазначених послуг є основним цільовим призначенням перебування споживача у цільовій країні, де він веде оплачувану діяльність.

Мотель – готель для автотуристів, розташований на автостраді. Традиційно обладнаний гаражем, станцією технічного обслуговування та іншими необхідними службами.

Мультиплікатор Кейнса – показник (індекс) непрямого впливу надходжень від туризму на розвиток економіки певного регіону.

Національний природний парк – територія, на якій представлені одна чи кілька екосистем, в основному мало або зовсім не змінених людиною, що становлять науковий, освітній, рекреаційний та естетичний інтерес.

Пасивний туризм – виїзд туристів, який виражається відпливом національної грошової одиниці з країни їхнього постійного місця проживання. Потоки міжнародних платежів за такими туристичними операціями позначаються на пасиві платіжного балансу країни — "експортера" туристів.

Пекідж-тур – будь-який тур (індивідуальний або груповий), що складається з деякого набору послуг (перевезення, розміщення, харчування, екскурсій тощо), загальна продажна вартість якого дорівнює сумі вартості його елементів.

Подорож – поїздка або пересування пішки до іншої, ніж постійне місце проживання, місцевості або країни з будь-якою метою, що включає заняття, що оплачується, в цій місцевості або країні.

Подорожуючий (мандрівник) – будь-яка особа, яка подорожує між двома і більше країнами чи між двома і більше місцевостями в межах країни свого звичного місця проживання.

Пул – монопольне об'єднання, у якому прибутки надходять до спільного фонду і здійснюється узгоджений їх розподіл в обумовленій пропорції.

Регіональна структура туризму – сукупність територіальних зв'язків, що характеризують окремі географічні сегменти туристичного ринку.

Рекреаційне навантаження – показник, що характеризується кількістю рекреантів на одиницю площі за певний період.

Ротель – установа туризму, що призначена для літнього відпочинку автотуристів, які подорожують на автомобілях з трейлерами або в кемперах.

Рьокаґан – готель у традиційному японському стилі. При вході відвідувачі скидають взуття та взувають традиційне японське.

Сегментація туристичного ринку – поділ потенційного ринку на однорідні групи – сегменти.

Сезонність – стійка (щорічна) повторюваність змін умов рекреації певного регіону, що впливає на циклічність надання турпослуг.

Синдикат — виробничо-самостійні підприємства, які втратили комерційну незалежність.

Спелеотуризм – один з видів активного туризму, основним фактором розвитку якого є наявність спелеоресурсів (печери, підземні озера та інші карстові форми).

Статистика — це наука, що обробляє і вивчає кількісні показники розвитку суспільного виробництва і життя суспільства. У сфері міжнародного туризму статистика обробляє, вивчає й аналізує інформацію про кількісні та якісні показники, які характеризують стан і розвиток цього суспільного явища.

Суб'єкти туристської діяльності – це підприємства, заклади, організації незалежно від форм власності, а також фізичні особи, які зареєстровані відповідно до чинного законодавства на здійснення діяльності з надання туристичних послуг.

Тайм-шер (англ. timeshare, «розподіл часу») формаволодіннявласністю у вигляді апартаментів в рамках комплексуапартготеляабо право на безстрокове ексклюзивне використання апартаментів на основі розподілу часу на термін кратний тижню в кожному календарному році. Унікальною і привабливою частиною програми є обмін тайм-шерів через незалежну обмінну компанію.

Транснаціоналізація — це якісно новий етап інтернаціоналізації господарського життя, що являє собою процес посилення світової інтеграції в результаті глобальних операцій ТНК.

Трекер (трасер) – (англ. to track, «залишати слід, прокладати курс») різновид туризму, що передбачає здійснення піших прогулянок (може супроводжуватися незначним задіянням транспортних засобів, зокрема для прибуття на місце початку пішої прогулянки).

Трест– об'єднання, в рамках якого втрачається виробнича, комерційна, можливо і юридична самостійність. Учасники розподіляють прибутки пропорційно частці, пакетам акцій.

Тур – комплекс послуг розміщення, перевезення, харчування туристів, екскурсійних послуг, а також послуг гідів-перекладачів та інших послуг, наданих залежно від цілей, подорожі.

Турагент – роздрібно туристське підприємство, що займається реалізацією турів, які організуються оптовими туристськими фірмами, а також продажем споживачам окремих туристських послуг (транспортних квитків, екскурсій тощо).

Туризм дальній – поїздки, що вимагають витрати часу на проїзд до місця призначення літаком - більш ніж 4 год., автомобілем - 4 дні, теплоходом - 4-5 днів.

Туризм діловий – тимчасові відрядження зі службовою метою, включаючи участь у конференціях, конгресах тощо без отримання прибутку в місці відрядження.

Туризм екологічний – складова рекреаційної діяльності, за якої негативний вплив на природне середовище та його компоненти є мінімальним. Т. е. передбачає гармонійне єднання людини, засобів рекреації, природного середовища.

Туризм екскурсійний – поїздки тривалістю не більш 24 годин, як правило, без ночівлі.

Туризм заохочувальний (інсентів-туризм) – туристські поїздки (як правило групові), що надаються адміністрацією підприємств та установ своїм співробітникам на пільгових умовах або безкоштовно як премії за високі виробничі показники.

Туризм круїзний – туристські поїздки з використанням транспортних засобів не тільки для перевезення, але й як засобу розміщення, харчування, розваг тощо.

Туризм соціальний(соціально орієнтований туризм)– туризм, що субсидується коштами, виділеними на соціальні потреби.

Туризм стаціонарний – групові або індивідуальні поїздки без активного пересування за маршрутом з перебуванням в одному або двох місцях призначення з оздоровчими та пізнавальними цілями.

Туризм «третього віку» – поширена у високо розвинутих країнах модель соціального туризму людей, що досягли пенсійного віку.

Туристична агломерація – територіальна система, утворена на базі великого туристичного центру зі значною площею зони урбанізації, куди входять суміжні населені пункти; характеризується високим ступенем концентрації об'єктів індустрії туризму.

Туристична індустрія– сукупність готелів та інших засобів розміщення, засобів транспорту, об'єктів харчування, об'єктів і засобів розваги, об'єктів пізнавального, ділового, оздоровчого, спортивного й іншого припинення, організацій, що здійснюють туроператорську і турагентську діяльність, а також організацій, що надають екскурсійні послуги й послуги і і перекладачів. До туристично-готельної індустрії відносять: 1) підприємства, що мають пряме відношення до туризму: турфірми, екскурсійні бюро, засоби розміщення; 2) підприємства, що мають непряме відношення до туризму: транспорт, харчування, торгівля, страхування тощо.

Туристична послуга – результат діяльності туристичного підприємства із задоволення відповідних потреб туристів і екскурсантів.

Туристичне споживання– це витрачання доходу, створеного індивідуумами, з метою придбання туристичних товарів і послуг для задоволення визначених туристичних потреб чи бажань у конкретному місці призначення у визначений час. Відповідно до основної концепції туризму, *турист*– це споживач, який отримує (використовує) туристичну продукцію як рекреант.

Туристичні ресурси – природні, історичні, соціально-культурні об'єкти, що включають об'єкти туристичного показу, а також інші об'єкти, здатні задовольнити духовні потреби туристів, сприяти відновленню і розвитку їхніх фізичних сил.

Туристичний експорт – це вивезення з країни туристських вражень, яке супроводжується одночасним ввезенням туристом грошей у цю країну.

Туристичний імпорт – це ввезення в країну туристських вражень, яке супроводжується одночасним вивезенням туристом грошей з цієї країни.

Туристичний попит– це сукупність туристичних благ, послуг і товарів, які туристи схильні придбати за визначеного рівня цін.

Туристська група – група людей, об'єднаних прагненням здійснити туристську подорож за обраним маршрутом.

Туристська зона – територіально-туристське утворення, яке об'єднує окремі туристські регіони, райони, вузли, комплекси, центри.

Туристська інфраструктура – сукупність шляхів сполучення та місць розміщення, транспортних засобів, комунікацій та різних установ, необхідних для стабільного функціонування туристських комплексів.

Туристська місткість об'єкта – місткість об'єктів туристського господарства, що визначає максимальну кількість туристів, які одночасно користуються об'єктами туристської інфраструктури і не викликають зменшення набору та рівня туристських послуг.

Туристська місткість території – максимальна кількість туристів, що одночасно перебувають на даній території і не викликають порушення природної рівноваги.

Туристська сезонність – щорічна зміна в активності туристської діяльності (зумовлена зміною пір року), що проявляється в коливанні чисельності туристів.

Туристська спеціалізація – професійна або вікова однорідність туристських груп.

Туристський вузол – територіально-туристське утворення комплексного характеру, сукупність пунктів та центрів, об'єднаних спільністю транспортно-географічного положення, наявністю рекреаційних ресурсів, певною системою населених пунктів, тісними внутрішніми виробничими зв'язками.

Туристський комплекс – замкнута мережа споруд, що призначається для обслуговування туристів і складається з бази для ночівлі (готелі, мотелі тощо), харчування (ресторани, кафе, бари тощо), супутніх послуг (обладнані пляжі, оглядові та спортмайданчики, стадіони, басейни).

Туристський маршрут – шлях, порядок подорожі тургруп через певні пункти проходження за задалегідь складеним графіком руху.

Туристський об'єкт – місце, що приваблює туристів завдяки своїм природним і штучно створеним рисам (природа, художні та археологічні цінності, кліматичні умови тощо).

Туристський обмін – одна з форм туризму на двосторонній чи багатосторонній основі за участю представників двох чи кількох країн, що передбачає перебування туристів за кордоном на безвалютній основі.

Туристський продукт – набір послуг, що входять у вартість туристської поїздки за певним маршрутом з комплексним обслуговуванням.

Туристський пункт – одиничний туристський об'єкт, первинна ланка туристського районування, функціонування якого базується на використанні природного (соціального) рекреаційного потенціалу місцевості (турбаза, кемпінг, мотель тощо).

Туристський сезон – період найбільш інтенсивного потоку туристів (наприклад, період червень-вересень в літній сезон).

Туристський транспорт – спеціалізований вид пасажирського транспорту, що функціонує самостійно і призначений лише для обслуговування туристів під час подорожі або перебування поза межами постійного місця проживання.

Туристські послуги – специфічний вид споживчих послуг, до яких входять послуги готельної сфери, підприємств громадського харчування, станції ремонту та обслуговування, пунктів прокату, підприємств розваг і відпочинку.

Туристські потоки – специфічний вид міграції населення в незначному часовому періоді без зміни постійного місця проживання, що здійснюється, як правило в рекреаційнотуристських цілях.

Туристські ресурси – сукупність природно-кліматичних, історико-культурних і соціально-економічних умов і ресурсів даної території.

Туроператор – туристська установа, що займається організацією внутрішніх та міжнародних туристських подорожей з різноманітним асортиментом послуг (дет. Про туроператора та турагента див. Закон України «Про туризм»).

Фіорд – (норв. fjord) довга, вузька морська затока, яка часто простягається далеко усередину узбережжя. Фіорд походить від затоплення морем долини колишнього льодовика.

Флотель (плавготель, готель на воді) – на відміну від ботеля, це рекреаційне підприємство сезонного типу, що функціонує повністю на плаву, з розміщенням спальних і громадських приміщень на дебаркадерах чи застарілих теплоходах (місткість 200-300 місць).

Фотосафарі – туристська поїздка з метою фотографування рідкісних тварин і рослин у природних умовах їх існування.

Шоп-тур – туристська подорож за обраним маршрутом у певний термін з комерційною метою.

ЛІТЕРАТУРА

Базова

1. Бейдик О.О. Словник-довідник з географії туризму, рекреації та рекреаційної географії. К., 1998. 130 с.
2. Біль М. М. Механізм державного управління туристичною галуззю (регіональний аспект) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. наук з держ. упр. : спец. 25.00.02 «Механізми державного управління». Львів, 2010. 21 с.
3. Ващенко Н. П. Рекреаційні комплекси світу. Опорний конспект. Київ : КНТЕУ, 2004. 202 с
4. Величко В.В. Організація рекреаційних послуг: навч. посіб.; Харк. нац. ун-т міськ. госп-ва ім. О.М. Бекетова. Х.: ХНУМГ ім. О.М. Бекетова, 2013. – 202 с.
5. Домбровська С. М., Білотіл О. М., Помаза-Пономаренко А. Л. Державне регулювання туристичної галузі України : монографія. Харків: НУЦЗУ, 2016. 196 с.
6. Закон України «Про туризм». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/324/95%D0%B2%D1%80#Text>.
7. Кобанець Л.О. Концепція управління розвитком рекреаційної діяльності. Донецьк: ІЕП НАН України, 2007. 192 с.
8. Конституція України : прийнята 28 червня 1996 р. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/main/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.
9. Кузьмін О. Є., Дубоделова А. В., Кулиняк І. Я., Малкуш Х. Ю. Організування туристичної діяльності : навч. посібник. Львів: Вид-во Львівської політехніки, 2015. 352 с.
10. Любіцева О.О. Ринок туристичних послуг (геопросторові аспекти). К.: Альтерпрес, 2005. 436 с.
11. Масляк П.О. Рекреаційна географія : навч. посіб. К.: Знання, 2008. 343 с.
12. Покоłodна М.М., Полчанінова І.Л. Конспект лекцій з дисципліни «Рекреаційні комплекси світу (в тому числі турсресурси України)» (для студентів 3 курсу денної та заочної форм навчання за напрямом підготовки 6.140101 «Готельно-ресторанна справа»); Харк. нац. акад. міськ. госп-ва. Х. : ХНАМГ, 2012. 174 с.
13. Помаза-Пономаренко А. Л., Батир Ю. Г., Лопатченко І. М., Статівка О.М. Державне регулювання сталого розвитку туризму в Україні. *Вісник Національного університету цивільного захисту України (Серія «Державне управління»)*. 2020. № 2 (13). URL: <http://repositsc.nuczu.edu.ua/bitstream/123456789/12180/1/P-PLBS.pdf>.
14. Помаза-Пономаренко А. Л., Батир Ю. Г., Лопатченко І. М., Шевчук Ю. Р., Чечета К. О., Філенко Д. С. Євроінтеграція України, захист прав її громадян і розвиток туризму як стратегічні напрями державної політики. *Вісник Національного університету цивільного захисту України (Серія «Державне управління»)*. 2020. № 2 (13). URL: <http://repositsc.nuczu.edu.ua/bitstream/123456789/11966/3/P-PBL.pdf>.
15. Рекреація : навч. посіб. Рівне : НУВГК, 2015. 148 с.
16. Рибальченко Н.П. Стратегічні напрями розвитку механізмів державного регулювання сфери туризму та курортів України. *Вісник Національного університету цивільного*

захисту України. Серія: Державне управління. 2020. № 2 (13). URL: <http://vdunuczu.net/ua/potochnyi-nomer>.

17. Семенов В. Ф. Управління регіональним розвитком туризму : навч. посіб. ОдесаСімферополь : ВД «АРІАЛ», 2012. 340 с.

18. Фоменко Н.В. Рекреаційні ресурси та курортологія : навч. посіб. К.: Центр навчальної літератури, 2007. 312 с.

19. Черниш І. В. Формування антикризової політики держави у туризмі : монографія. Полтава : ТОВ «АСМІ», 2014. 585 с.

20. Чир Н.В. Рекреаційна географія : навч-метод. посіб. Мукачево : вид-во Дишкант С.Я., 2019. 156 с.

21. Шведун В.О., Мельниченко О.А. Особливості розвитку індустрії туризму в Україні: монографія. Харків: Вид-во НУЦЗУ, 2017. 153 с.

Допоміжна

1. Алоян Р. Т. Адміністративно-правове забезпечення безпеки туризму в Україні : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.07 «Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право». Київ, 2015. 23 с.
2. Безнощенко К. Ліквідація Державного агентства України з туризму та курортів. Теоретична та практична доцільність. URL: <http://jurblog.com.ua/2014/10/likvidatsiyaderzhavnogo-agentstvaukrayini-z-turizmu-ta-kurortiv-teoretichna-ta-praktichna-dotsilnist/>.
3. Давиденко Л. І. Державне регулювання сфери туризму на обласному рівні : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. наук з держ. упр. : спец. 25.00.02 «Механізми державного управління». Донецьк, 2006. 22 с.
4. Олеськів М. Четыре кита украинского туризма. Как помочь отрясли. НВ. URL: <https://nv.ua/opinion/turizm-v-ukraine-kak-izmenitsya-otrasl-posle-pandemii-novosti-ukrainy50099937.html>.
5. Орлов О.В. Формирование организационно-экономического механизма управления в сфере развития индустрии региональной туризмом. URL: https://newdisser.ru/_avtoreferats/01004362832.pdf.
6. Поколюдна М.М., Полчанінова І.Л. Конспект лекцій з дисципліни "Рекреаційні комплекси світу(в тому числі турресурси України)" для студентів3 курсу денної та заочної форм навчання напряму підготовки6.140101 - "Готельно-ресторанна справа". Харків: ХНАМГ, 2010. 140 с.
7. Помаза-Пономаренко А.Л. Стратегія як засіб стабільного розвитку України. International scientific journal. 2015. № 7. С. 12-15.
8. Про схвалення Стратегії розвитку туризму та курортів на період до 2026 року. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/249826501>.
9. Форми міжнародної торгівлі: туризм. URL: <https://osvita.ua/vnz/reports/international-relations/19236/>.
10. Чан Тхуи Ван. Организационно-правовое обеспечение туризма во Вьетнаме (сравнительный анализ с Украиной): ... дисс. к. ю. н. 12.00.07 – админ.право и процесс; финансовое право; информац. право. Ин-т государства и права им. В.М. Корецкого. Киев, 2016. 206 с.
11. Dyrda Grażyna. Polska Organizacja Turystyczna jako podmiot wspierający rozwój turystyki na Podkarpaciu. Wymiary aktywności samorządów lokalnych w obszarach współpracy

transgranicznej; Red. naukowa M. Karapyta, K. Rejman. Jarosław : Instytut Stowarzyszenie Polsko-Ukraińskie, 2007. С. 69-80.

12. Ministerstwo Rozwoju, Pracy i Technologii Polska. URL: <https://www.gov.pl/web/rozwoj-praca-technologia/publikacje>.

13. Pomaza-Ponomarenko A., Hren L., Durman O., Bondarchuk N., Vorobets V. Management mechanisms in the context of digitalization of all spheres of society. *Revista San Gregorio. SPECIAL EDITION-2020. Núm. 42.* URL: <http://revista.sangregorio.edu.ec/index.php/REVISTASANGREGORIO/issue/view/RSAN42/show> Toc. (Web of Science).

14. Sznajder M., Przezbórska L. Agroturystyka. Warszawa: Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne. 2006.

Інформаційні ресурси

1. Інтернет-ресурс Всеукраїнської громадської організації «Туристична асоціація України». URL: <http://www.tau.com.ua>.

2. Інтернет-ресурс Всеукраїнської Федерації роботодавців в сфері туризму. URL: <http://www.frtu.org.ua>.

3. Інтернет-ресурс Інституту туризму Республіки Польщі. URL: <http://www.intur.com.pl>.

4. Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. URL: <https://www.rada.gov.ua/>.

5. Офіційний сайт Всесвітньої туристської організації/ URL: <http://www2.unwto.org/>.

6. Офіційний веб-сайт Державної служби статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.

7. Офіційний сайт Міністерства економічного розвитку і торгівлі України. URL: <http://www.me.gov.ua>

8. Офіційний сайт світової спадщини ЮНЕСКО. URL: <http://whc.unesco.org>.

ЗМІСТ

ВСТУП	3
Змістовний модуль 1. Теоретико-методологічні основи рекреаційної діяльності.....	4
ТЕМА 1. Рекреація як соціально-економічне явище.....	4
ТЕМА 2. Рекреаційна діяльність і рекреаційно-туристське обслуговування.....	10
ТЕМА 3. Рекреаційні потреби: фактори формування, рівні, взаємозв'язок.....	20
ТЕМА 4. Рекреаційно-ресурсний потенціал: поняття, склад, структура.....	25
ТЕМА 5. Територіальна рекреаційна система.....	35
Змістовний модуль 2. Теоретичні основи функціонування рекреаційних комплексів.....	43
ТЕМА 6. Наукові засади формування рекреаційних комплексів.....	43
ТЕМА 7. Рекреаційне природокористування й охорона природи.....	49
ТЕМА 8. Теоретичні основи рекреаційного районування.....	60
ТЕМА 9. Правове забезпечення діяльності у сфері рекреаційних послуг.....	70
Змістовний модуль 3. Характеристика рекреаційних комплексів світу.....	83
ТЕМА 10. Європа – провідний рекреаційний регіон світу.....	83
ТЕМА 11. Рекреаційні комплекси Африки.....	89
ТЕМА 12. Рекреаційні комплекси і центри туризму в Азії, Австралії, Океанії та на Близькому Сході.....	98
ТЕМА 13. Розвиток рекреаційних комплексів Американського регіону.....	110
ТЕМА 14. Рекреаційне районування України.....	118
ТЕМА 15. Проектування якості у сфері рекреаційних послуг.....	123
ТЕМИ ТА ПЛАНИ ПРАКТИЧНИХ ЗАНЯТЬ.....	137
КОНТРОЛЬНІ ПИТАННЯ.....	141
ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ СЛОВНИК.....	143
ЛІТЕРАТУРА.....	150

Навчальне видання

ПОМАЗА-ПОНОМАРЕНКО

АЛІНА ЛЕОНІДІВНА

РЕКРЕАЦІЙНІ КОМПЛЕКСИ СВІТУ

Конспект лекцій

Підписано до друку 27.08.2020 р.

Формат 60x84 $\frac{1}{16}$. Обл.-вид. арк. 1,9.

Гарнітура Таймс. Тираж _____ прим. Замовлення _____

Віддруковано з оригінал-макета у друкарні ФО-П Леонов Д.С.

61023, м. Харків, вул. Весніна, 12, тел. (057) 717-28-80.